

Lapszámunkat az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékéit idéző képzőművészeti alkotások reprodukcióival illusztráltuk. A felvételeket Oláh Katalin Kinga gyűjtötte, készítette. További források: artmagazin.hu, Wikipédia.

SZEMHATÁR

- 3 | Gy. Szabó András: *Sorok Márciusra*
- 4 | Simon Adri: *Az évtized első vidám verse*
- 5 | Kovács István: *A levéltári kutatás öröme és szomorúsága egy szabadságharcos életrajzi lexikon összeállításának során*
- 11 | Farkas Gábor: *Átjáró*
- 12 | Jánoki-Kis Viktória: *Tartozás*
- 20 | Ferdinandy György: *A boldogság titka*
- 22 | Villányi László: *Makrai Laci; Nagymama*
- 23 | Salamon Konrád: *Illyés Gyula az ellenforradalomról*
- 33 | Vitéz Ferenc: *Fentről*
- 34 | Béres Tamás: *Hazatérés*
- 38 | Lengyel János: *Törvénnyel az anyanyelv ellen*
Beszélgetés dr. Tóth Mihállyal
- 44 | Tönköl József: *Mennyi köd mindenben; Másikunk is ámul*
- 45 | Iancu Laura: *Csoóri előtt, Csoóri után*
- 47 | Rónai-Balázs Zoltán: *50-es; Halál*
- 48 | Jánosi Zoltán: *Havakba öltözött arckép*
- 50 | Filip Tamás: *Kálnoky Lászlónak, a magasba; Neveim*
- 51 | Ladik Katalin: *Arcod ha fölragyog; Mintha a száraz fűből; Mintha igazgyöngy inna titokban; Két érintés között*

NYITOTT MŰHELY

- 52 | Szabó Palócz Attila: *„A sikoly a költészet negyedik dimenziója”*
Beszélgetés Ladik Katalinnal

KÖNYVSZEMLE

- 61 | Alföldy Jenő: *Az Életfa új hajtása*
Tornai József: Magyarul virágzó fa
- 64 | Lakatos-Fleisz Katalin: *Ablaknyitás egy már-már feledésbe merült életműre. Lajtos Nóra: Példázat és etika.*
Sánta Ferenc rövidprózája
- 67 | Luchmann Zsuzsanna: *Halálos köt(őd)ések*
Miklya Luzsányi Mónika: Az ecsedi boszorkány
- 69 | Jánosi Zoltán: *„Erdőket fésűsz át egy fűszál miatt”*
„Dallammá alakítjuk a dilemmákat”. Tanulmányok, ismertetések, interjúk, levelek, e-mailek Báger Gusztáv költészetéről
- 71 | Mile Zsigmond Zsolt: *Szellemi katedrális*
Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa

Szomorúan tudatjuk, hogy 2020. január 31-én, életének 93. évében elhunyt **Tornai József**, a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas író, költő, műfordító. Az elhunyttól szerettei, tisztelői 2020. február 27-én, csütörtökön 15:00 órakor vettek végső búcsút a Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templomban.

MAGYAR NAPLÓ

A Magyar
Írószövetség
lapja

Megjelenik havonta
ISSN 0865291 0

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

**A folyóirat megrendelhető
szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (örökös elnök),
*Báger Gusztáv, Erős Kinga, Horváth Antal, Kalász Márton,
Kő Pál, Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza*

Újraalapító főszerkesztő: Oláh János

Főszerkesztő: Jánosi Zoltán

E-mail: janosizoltan@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

Főszerkesztő-helyettes: Bíró Gergely (próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

MUNKATÁRSÁK

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt)

Mobil: (70) 421-9580

E-mail: magyarnaplokb@gmail.com

Berta-Havasajjai Matild (ügyintéző)

E-mail: bertahavasajjai@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-5784

Bolla Eszter (szerkesztő, gyerekkönyvek, Oláh János szerkesztői ösztöndíjas)

E-mail: bollaeszter@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-3962

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Ekler Andrea (tanulmány)

E-mail: andrea.ekler@gmail.com

Mobil: (30) 444-6573

Mirtse Zsuzsa (Könyvszemle)

E-mail: kritika.magyarnaplo@gmail.com

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó (szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7030

Szentmártoni János (ügyvezető)

Zsiga Kristóf (ügyvezető, könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-8147

Címlap- és belívterv: **Vincze Judit**

Grafikai kivitelezés: **Oláh Máttyás László**

A címlapon: **Ladik Katalin**

(Fotó: Vadócz Dávid)

*Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg,
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.*

Sorok

Márciusra

Gy. Szabó András
(1953, Balassagyarmat) irodalomtörténész,
előadóművész, Czine Mihály-díjas

Íróink, közgondolkodóink már-már közhellyé koptatott tétele szerint vannak korok, amelyekben az irodalom szerepe felértékelődik: amikor írók végzik el a politikusok feladatát. Ha ez így van, fokozottan igaz az állítás a reformkor és szabadságharc időszakára, amikor nem azért értékelődött fel az irodalom, mert kevés lett volna a jó politikus, hanem azért, mert az irodalom addig nem látott mértékben érezte meg helyét, súlyát és lehetőségeit.

A nagy eseménysorozaton való részvételre egy költő és egy író már jó előre megváltotta belépőjét. Mindkét mű – a vers és a regény is – 1847-ben látott napvilágot, s a lázadó parasztvezér, Dózsa György szellemét idézte meg. A verset, amely *A nép nevében* címet kapta, Petőfi Sándor írta, a *Magyarország 1514-ben* című regényt pedig Eötvös József. Petőfi verse ultimátum. Parancsoló szükség: megvalósítani a közteherviselést, a jobbágyok úrbéri kötelmeinek felszámolását, mert ha ez nem történik meg, fölkél a nép, „vesz, ragad”, s maga szerzi meg jogait.

A másik mű szerzője, Eötvös világosan látta: két Magyarország élt a korban egymás mellett, egy úri és egy szegényparaszti, s e kettő nem találkozott egymással. Amikor ott volt a lehetőség az egység megteremtésére, önző érdekek szóltak közbe. „Nagy volt a cél, azért látszék oly közelnek.” E keserű mondatot Lőrinc papnak, Dózsa szellemi társának szájába adta az író, már a kiszámítható vég árnyékában.

1848 idusát mutatta a naptár. Ünnepe volt ez a nap, a nemzet kitárulkozásának pillanata, amely a legnagyobb reményekre jogosított fel mindenkit. A forradalom szekerén maga a reinkarnálódott Dózsa György, Táncsics Mihály ült.

Jókai a szabadságharc leveretése után nyolc évvel drámát írt Dózsa Györgyről. Mit mond itt a lázadó parasztvezér? „Én ember nem vagyok. / Egy eszme csak; ki élt és élni fog... / Egy százados kesergő bántalom az én nevem, mely milliókban él.”

Évtizedekre ezzel a színpadi művel költözik ki a magyar szellemi és politikai közéletből a dálnoki kisnemes izgató alakja, hogy a következő század első évtizedében majd ostorként riasszon újra: „Hé, nagyurak: sok rossz fehér ököl, / Mi lesz, ha Dózsa kósza népe / Rettenetes nagy dühvel özönöl?” Ady költeménye 1908-ban látott napvilágot, nem véletlenül az *Emlékezés Táncsics Mihályra* című versének szomszédságában. A „hajdani március” az ő érzékeny idegrendszerének adta le legteljesebben szívhangjait a századelőn. Tudta: olyan jelentőségű eseménynek adott otthont ez a hónap, amely hosszú időre kijelöli majd az egymást váltó mindenkori márciusi ifjúság szellemi tájékozódásának sarokpontjait. E nélkül a nap nélkül önismeretünk és önbizalmunk fogyatékosabb, mi magunk esendőbbek és védtelenebbek lennénk a történelem áramló hétköznapiiban.

Gy. Szabó András

Simon Adri

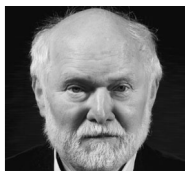
Az évtized első vidám verse

Simon Adri

(1974, Szeged) költő, Budapestben él, Bella István-díjas

Az új évtized első verse valami vidám vers legyen.
 De ne öncélúan, hivalkodón vidám,
 nem fogok mindenáron bizakodva,
 kicsattanó önbizalommal lépni a húszas évtizedbe,
 fényes tekintettel tekinteni a fényes jövőbe,
 trendin és nagymellűen, mint egy celeb, ó, nem.
 Persze, mit sem szeretnék jobban, mint derűlátó lenni,
 de ne várjon kötelező optimizmust senki tőlem.
 Épp jött mindjárt januárban egy érfelvágósabb menet,
 legyen elég annyi. Ne kelljen felhőtlen boldogságot
 se mímelnem, bár egy kis remény mégis jöhet;
 bízom abban, lesz feladat, amihez értek, és bírom erővel,
 s ha nem értek hozzá, akkor ügyesen megtanulom,
 egészségem nem hagy cserben, betegségemből felgyógyulok,
 egzisztenciám holtomig biztosíthatom,
 és alapfeltételként még a bolygó is megmenekül.
 Nem, ez mégsem vidám vers lesz, azt hiszem.
 Rólam még csak hagyján, bár fogazatom elnyútt,
 de jógával meg a drótszamárral karbantartom magam,
 s bár a nyugdíjrendszer a magyarországi korfát nézve
 akkor omlik össze, midőn elérem a nyugdíjaskort,
 ha szorgalmasan dolgozom, hajthatok az életjáradékra.
 Csak eszemre és a lelkemre kéne vigyáznom, sima ügy.
 Valójában a húszas évtized egyelőre szorongással tölt el,
 mit hoz az élet, milyen áradások jönnek, nem tudom.
 Ha most kellene meghalni, azt mondanám, jó volt élni,
 és úgy kellene meghalni, mint szegény Térey,
 ilyet mondani persze most még nagy szemtelenség,
 de húsz év múlva, ki tudja, nem azt mondjuk-e majd,
 ő a szerencsés, a röppályája csúcsán ellobbanó.
 Egyáltalán nem könnyű vidám verset írni. Inkább nehéz.
 A déli féltekén most tűz- és jégvihar váltja egymást,
 és azt mondják, még csak eztán jön az armageddon:
 februárban tetőznek a gyilkos hóhullámok,
 hajlékát hátrahagyva menekül, ami él.
 Még a húszas években csak-csak ellesz az ember,
 de utána megszívják sokan. Még több küzdelem jön,
 harc nem ösztöndíjért, de élelemért, vízért,
 igazából azért drukkolok, ne éljek túl soká.

Kovács István
(1945, Budapest) költő,
műfordító, történész, Babér-
koszorú-díjas, Salföldön él

Kovács István

A levéltári kutatás öröme és szomorúsága egy szabadságharcos életrajzi lexikon összeállítása során

Valójában nem tudtam, mire vállalkozom, amikor 1987 táján elhatároztam, hogy elkészítem a szabadságharcban részt vett lengyel honvédek és légionisták életrajzi lexikonát. Bona Gábor *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–1849* című, 1987-ben napvilágot látott lexikonának második kiadása vetette el bennem az ötlet magvát. Miután lefordítottam a légió parancsnokának, Józef Wysocki tábornoknak az általa felállított alakulat szervezéséről és működéséről beszámoló *Emlékiratát*, amelyet az Oszmán Birodalomba kimenekült lengyelek névsorával zár le, belefogtam a munkába. Gondoltam, néhány év alatt elkészülök a könyvvel. Közel harminc év múlva tettem pontot az egyes címszavakat folyamatosan bővítő adatgyűjtés végére, s jelentettem meg a 3415 címszót tartalmazó, 1000 oldalas lexikont előbb magyarul, 2015-ben a Magyar Napló Kiadó gondozásában – *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849* –, majd rá egy évre lengyelül, a krakkói Lengyel Tudományos Akadémia anyagi áldozatkészségének köszönhetően.

Ha nincs a rendszerváltás, biztos, hogy az életrajzi „adattár” 1600–1800 címszóval kevesebbet tartalmazna, s a címszavak „soványabbak” is lennének. A kommunizmust jelképező vasfüggöny leomlásával nyílt lehetőségem a bécsi és a lemergi/lvivi levéltárakban kutatni, s ennek köszönhetően jutottam be könnyebben a szlovákiai archívumokba is. Összesen huszonkilenc levéltár ide vonatkozó anyagát néztem át, amennyire időm és lehetőségeim engedték.

Rendkívül izgalmas sorsok rajzolódtak ki a kijegyzetelt adatokból összeálló, esetenként teljes, de többnyire töredékes életképek révén is. Egy-egy anonim közlegény vagy altiszt élete sokszor érdekesebb, tanulságosabb volt, mint közismert feletteseié. Egy idő után ők érdekeltek: az ismeretlenek, akiknek sorsát, tetteit feltárhattam, akiket a magam eszközeivel életre kelthettem.

A bécsi Hadilevéltárban végzett kutatásokat illetően külön szerencsém volt, hogy szellemi búvárokodásaim idején kiküldöttként ott éppen a hadtörténeti intézetbeli barátaim dolgoztak. Segítségük nélkülözhetetlen volt, mivel többek között át akartam vizsgálni a Galíciában sorozott gyalogezredek és lovasezredek személyi lapjait is. Az 1848-ban és 1849-ben a magyar hadszíntéren egy vagy több zászlóaljjal harcoló tizennégy császári-királyi gyalogezredről, három dzsidásezredről, két dragonyosezredről, két könnyűlovasezredről, s ennek megfelelően több tízezer személyi lap átolvasásáról volt szó. Erre azért volt szükség, mert a törzslap fontos adatok tárházának bizonyult. A légionisták birtokomban lévő lajstroma lehetővé tette, hogy egy-egy név a törzslapon feltüntetett adatok révén élettel teljen meg. A törzslap nemcsak a besorozott (vagy önkéntes) katona személyi adatait tartalmazta, hanem szolgálati idejének legfontosabb mérföldköveit is jelezte: előléptetés, lefokozás, kitüntetés, dezertálás, eltűnés, sebesülés, hősi halál. Az „átállt a rebellisekhez” vagy „mint volt honvédet besorozták ...”, „a komáromi büntetőszázadban szolgált...”, „vidini hazatért” bejegyzések az illető személy légiós

vagy honvédseregbeli szolgálatát minden kétséget kizáróan bizonyították. A „vidini” hazatért azt jelentette, hogy az illető személy bár az Oszmán Birodalomba menekült, de élt a Ferenc József által meghirdetett amnesztiával, s visszatérése után, ha büntetésből be is sorozták, „vidini hazatért” megjegyzéssel rövid idő múlva leszerelték.

Krakkói főkonzulságom idején a ciężkowicei I. világháborús temetőt meglátogatva, felkerestem a helyi plébánost. Szerencsém volt. A keresztelest és a temetést bejegyző 19. századi kötetek rendben ott sorakoztak irodájának ódon szekrényében. Némi lapozás után rábukkantunk „vidinből visszatért”, keresett hősömré, Paweł Piotr Mejcherre, aki 1823. június 23-án született. Végigküzdötte a szabadságharcot, s a vidini menekülttáborból történt hazatérése után, 1849. december 28-án Nagyváradon „mint volt légionistát” besorozták az 1. komáromi büntetőszázadba, majd nyolc hónap múlva leszerelték. A plébános atyát annyira fellelkesítette a siker, hogy időt nem kímélve végiglapozta a temetési könyveket is. Azokból megtudtuk, hogy Mejcher 1883. szeptember 3-án halt meg, s egész életében abban a házban lakott, amelyben született.

Közlegényt és altisztet azért, mert a „magyar lázadók” oldalára állt vagy át akart állni, nem fenyegette halálbüntetés, „csak” büntetőszázad. Ha tisztek tették ugyanezt, „por és golyó” vagy bitófa vetett véget életüknek. Feliks Kabath, a bécsi Hadmérnöki Akadémia növendéke hadnagyként szolgált a 3. (Ferenc József) drago nyosezredben. 1849 télutóján vagy tavaszának elején átszökött a magyarokhoz. Büntetésként 1849. április 29-én nevét hadbírósi ítélettel bitófára szögezték, és törölték az ezred névsorából. Mielőtt az Oszmán Birodalmon keresztül kivándorolt volna Ausztráliába, éveken át Magyarországon bujkált. Hiába akasztották fel jelképesen huszonnégy éves korában, nyolcvan évesen halt meg Melbourne-ben. A császári hatóságok mindent megtettek, hogy Juliusz

Trompetert kézre kerítsék, és megbüntessék. Trompeter, aki 1844-ben lépett be az 57. gyalogezredbe, s 1848 nyarán másod-, majd 1849. június 6-án első osztályú hadnaggyá avanszált, június 20-án a Perednél vívott csata véres forgatagában átállt a magyarokhoz. A „példátlan áruulás” kivizsgálását személyesen Haynau rendelte el. Az e célból felállított bizottság által kihallgatott tanúk – Jozef Erazmus és Peter Pilch tizedesek, valamint Johann Jurek és Blasius Dobosz közlegények – egyértelmű állítása szerint, amikor a gyalogezred 15. százada a támadó honvédgyalogság és huszárság nyomására visszavonult Zsigárd felé, Trompeter hadnagy egyszerűen átsétált a közeledő honvédekhez. Az Itáliából érkezett lengyel tisztet a csatát megelőző napon osztották be az 57. gyalogezredbe. Azt, hogy csatlakozik a honvédekhez, már korábban eltervezhette.

A honvédseregben szolgálatot vállalt hadifogoly tiszteket, ha nem is végezték ki, súlyos várfogsággal sújtották. Leon Kopystyńskit, a 12. sorgyalogezred hadnagyát, aki 1849. február 15-én Heténynél a komáromi magyar várórség fogságába esett, s néhány hónap múlva belépett a 132. honvédzászlóaljba, a császári hadbírószék 1850 februárjában tízévi várfogságra ítélte. Azt, hogy meggyőződésből vállalt szolgálatot a honvédseregben, az is bizonyítja, hogy az 1863–64-es oroszországi lengyel szabadságharc idején a varsói földalatti forradalmi kormány Galícia kormánybiztosává nevezte ki. Miután Samborban letelepedve hosszas szenvedés után 1894. december 30-án elhunyt, a helyi újság így búcsúztatta: „Magányosan, távol az emberektől halt meg, sohasem dicsekedve a haza javát szolgáló áldozatos tetteivel...” Az idézett mondat második fele nem egy légionista sírfelirata is lehetett volna.

Michał Strzelecki nem a szabadságharc leverése után, hanem kirobbanása előtt szenvedett több évi börtönt. Az Erdélyben állomásozó 31. gyalogezred tisztjét azzal a váddal tartóztatták le 1841 elején, hogy tagja a galíciai gyalog-

ezredekben felfedett katonai összeesküvésnek. Öt évig tartották vizsgálati fogságban, s ezt az időt többnyire magánzárkában töltötte. Barátjának, Teleki Sándornak később így számolt be rabságáról: „Börtönörömnnek csak a hasát láttam az ajtó kulcslyukán keresztül, s amikor az megnyílt, a rajta beáramlott, vagy belopózott világosság annyira sértette a szememet, hogy a beléhasító fájdalom miatt hátat kellett fordítanom az ajtónak. Sokszor éreztem úgy, hogy megőrülök.” Ilyen előzmények után természetesen vehető, hogy a szabadságharc lengyel önkéntesei között találjuk. Ez erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljának őrnagy-parancsnokaként kitüntette magát az 1849-es nyári hadjáratban. Érdemeiért Bem III. harmadosztályú vitézségi érdemjellel jutalmazta. Az emigrációt többnyire Svájcban töltötte, ahol egy borkereskedőház ügynökeként jelentős vagyonra tett szert. Magyar és lengyel emigráns körökben nagy megütközést keltett, hogy párbajban megölte barátját, Asztalos Sándor honvéd alezredest. A történeteket Michał Strzelecki azzal magyarázta Telekinek, hogy Asztalos Sándor erőnek erejével kiprovokálta a párbajt: „általam követett el öngyilkosságot”. 1863-ban csatlakozott az Orosz-Lengyelországban kitört szabadságharchoz, amelynek a győzelemre semmi esélye nem volt. „Jól tudom, hogy bolondot csinállok, ám a bolondot öntudatosan, kötelességből teszem, de meggyőződéseim ellenére. [...] A becsületesen hazafi katonának meg kell mutatnia, hogy hasztalan is meg tud halni a hazáért” – indokolta döntését ugyancsak Teleki Sándornak. Amit mondott, az 1863. május 8-án bekövetkezett: elesett az Ignacevnél vívott ütközetben.

A szabadságharc egyik legrokonszenvesebb légionistája a húszéves lengyel jöghallgató, Edmund Ślaski. Életének utolsó szakasza „a haza iránti viszonzatlan szerelem” jegyében majdhogynem ugyanaz, mint Strzeleckié. Az orosz intervenció seregekkel egy időben, 1849. június 20-án lépte át a magyar határt, s két és

fél hét múlva már Michał Strzelecki őrnagy bajtársaként szolgált az erdélyi lengyel légióban. Július elején ugyanis – szándékának megfelelően – a közvetlenül Bem parancsnoksága alatt harcoló beszercei hadosztályhoz került. Bem július 6-án rendelte el a „rendezetlen előéletű” erdélyi lengyel légió átszervezését. Az újonnan felállított szervező bizottság titkárának Edmund Ślaskit nevezte ki, s a gyalogság szervezését Strzelecki őrnagyra bízta. Ślaski működését számunkra az tette maradandóvá, hogy szüleinek a napi eseményekről irodalmi stílusú, olvasmányos naplóban számolt be, amely értékes forrása az erdélyi lengyel légió történetének is. Az erdélyi lengyel légióról ugyanis, amelynek teljesítményét nem lehet összevetni a magyarországiéval, kevés forrással rendelkezünk. Ślaskinak különösen a Kolozsvár 1849. augusztus 12-i kiürítését követő napok harcairól és a zsigóói fegyverletételről írt beszámolóit hézagpótlók.

Az 1980-as években hozzájutottam az Ukrán Tudományos Akadémia lengyel/lvivi Sztefanyik Könyvtárában (az egykori lengyel Ossolineumban) őrzött napló legépelt változatához. Amikor 2005-ben akadémiai ösztöndíjjal Lvivben kutathattam, kikértem az eredeti szöveget tartalmazó füzetet. A ceruzával írt napló sorai már olvashatatlanok fakultak. A napló megléte azt bizonyította, hogy Ślaski minden bizonnyal túlélte a szabadságharcot. Mégis, mi történhetett vele? A Wysocki tábornok visszaemlékezésében közzétett törökországi névsorban a *polgári emigránsok* között szerepel egy bizonyos Ślaski – a keresztnév megadása nélkül. A szabadságharc egyes lengyel részvevőinek fényképét tartalmazó albumoknak a krakkói Nemzeti Múzeumban őrzött példányában látható a Wysocki névsorában felbukkant Ślaski fotója. Ez azonban egy Bem mellett szolgáló orvost ábrázol.

Edmund Ślaski további sorsának rejtélyét a 40. (Koudelka) gyalogezred egyik törzslapja oldotta meg. Eszerint a zsigóói fegyverletétel után osztrák fogságba esett, s mint „volt lengyel

légionistát” 1849. szeptember 12-én besorozták a 40. gyalogezredbe. A romantika lengyel irodalmán felnőtt Ślaski úgy viselkedett, mint Adam Mickiewicz *Konrad Wallenrod* című drámájának főhőse. Az ellenséges hadsereg nyújtotta lehetőségeket kihasználva, kitűnő tisztnek képezte ki magát, hogy majd felkészülten harcolhasson a Lengyelországot felosztó hatalmak ellen. 1851. október 16-án őrmesterré, 1853. május 16-án másodosztályú hadnaggyá, bő egy év múlva első osztályú hadnaggyá léptették elő. 1859. január 16-án megkapta a *Ritter von (Lovag)* cím használatának jogát, s pár hónap múlva első osztályú főhadnagyként áthelyezték a 16. gyalogezredhez. Innen szerelt le 1861-ben, s szeptembertől kezdve már a lembergi Ferenc József Gimnáziumban tanított németet, földrajzot és matematikát. A névhasználat joga jelezheti, hogy Galícia fővárosának legjobb középiskolájában oktatta az ifúságot. Edmund Ślaski mindig nemzeti viseletben jelent meg diákjai között, akikbe eredménnyel plántálta bele a felosztott hazához való ragaszkodást. Ezt bizonyítja, hogy amikor 1863. január 22-én felkelés tört ki Orosz-Lengyelországban, diákjai egy része követte őt, aki csatlakozott egykori erdélyi felettese, Leon Czechowski partizáncsapatához. A váltakozó szerencsével folyó harcokban kitűnt bátorságával és határozottságával. Érdemeiért a nemzeti kormány őrnaggyá léptette elő. Csapata 1863. október 22-én orosz dragonyosokkal csapott össze. Az ütközetben súlyosan megsebesült, s nem élte túl karjának amputálását. Október 30-án egy hevenyészett tábori kórházban meghalt. Alig fél évvel élte túl Michał Strzeleckit.

Ślaski bizonyára ismerte a magyarországi légióban szolgált patikus-honfitársát, Wilhelm Achtot, aki nem várta meg, hogy „rebellis” múltja leleplezze, hanem 1849. október 13-án önként belépett a 40. gyalogezredbe. Őt is 1851. szeptember 1-jén léptették elő őrmesterré, s három év múlva másodosztályú hadnaggyá. Róla csak annyit tudunk, hogy 1858. augusztus

31-én főhadnagyként áthelyezték az 58. gyalogezredhez.

A galíciai származású lengyel légionisták vagy a Magyarországra szökést megkísérlő fiatalok közül, akiket elfogtak, és a „rebellisekhez való csatlakozás” vádjával nyolc évre besoroztak az osztrák hadseregbe, kevesen szereltek le tisztként. Büntetésük letöltése után az egykori diákok rendőrségi felügyelet alatt éltek, félbeszakadt tanulmányaikat nem folytathatták. Azokat a fiatalokat, akiknek pályája kettőtört, úgy tekintettem, mint a „közös szabadságért” folytatott küzdelem mártírjait, és a meghurcoltatásukat röviden ismertető címszavakkal állítottam emléket nekik.

Átnéztem az Erdélyben Bem ellen harcoló 3. (Ferdinánd Miksa főherceg) könnyűlovasezred törzslapjait, s rábukkantam több olyan, fogásba esett svalizsérre, akik az erdélyi lengyel légió lovasságában szolgáltak. A legnagyobb szellemi izgalmat azonban két tiszt neve kellette, noha nem álltak át a magyarok oldalára. Az egyikük, Ludvig Hepperger von Hoffenthal und Thierstenberg főhadnagy azzal vált ismertté, hogy szakaszával 1849. január 17-én kis híján elfogta a gálfalvi ütközetet megelőzően segédtsíztjeitől jócskán elszakadva felderítést végző Bem tábornokot. A számára végül is sikertelen akcióban súlyosan megsebesült. A gondos ápolásnak köszönhetően meggyógyult, és augusztus 16-án a hadifogságból ezredéhez vezetett az útja. 1855. december 15-én kapitányként nyugdíjazták.

Találtam azonban ennél izgalmasabb törzslapot, amelynek utolsó bejegyzése valóban megrendített. Leonard Truskolaskiról van szó, akinek neve ismert a Bem életét és működését tárgyaló szak- és szépirodalomban. Ő volt az az osztrák tiszt, akit az egyre fogyatkozó honvédsereget Dévától négy napon át üldöző Puchner generális azzal a felszólítással küldött a Szászsebesen bekerített Bemhez, hogy adja meg magát. Az osztrák generális lengyel származása miatt választotta követének Truskolaskit. Bem

viszont, amikor megtudta, hogy az elébe vezetett bekötött szemű tiszt lengyel, nem akart vele szóba állni. „Szégyellje magát, hogy lengyel léte nem a szabadságot, hanem a zsarnokságot szolgálja” – dorongolta le honfitársát. Azt, hogy Bemtől, a reménytelen helyzeteket nem ismerő, romantikus lelkületű katonától elhangozhatott ez a mondat, hittem is, nem is. Truskolaski törzslapjának utolsó bejegyzése azonban villámcsapásszerűen eloszlatta kételyemet: „1849. július 31-én rangja megtartása nélkül kilépett a hadseregből.” Azt, hogy éppen a segesvári ütközet napján fordított hátat az oszt-rák hadseregnek, lemondva így a nyugdíj jogosultságról is, jelképesnek éreztem. E tetteivel számomra ő is a magyar szabadságharc hőse lett.

Tavaly tavasszal elmentem szülőfalujába, a délkelet-lengyelországi Jędruskowcécébe. Régi temetőjéről ítélve, valaha görög katolikus lemákok lakhatták. Ma lengyel üdülőfalu. Nem bukkantam Truskolaski nyomára, s nem tudom, hogyan alakult az élete 1849 után, mint ahogy arról sincs sejtelmem, mi történhetett Peter Trompeterrel. Teleki Sándor révén viszont tudható, hogy Hepperger százados az 1880-as években még élt.

Mivel a lexikonhoz a lengyel honvédek és légionisták fotóit is gyűjtöttem, valamint sírjaikat, síremlékeiket is dokumentáltam, lembergi/lvivi ösztöndíjas kutatásom szabadidejét kihasználva ellátogattam a város régi történelmi temetőjébe, a Licsakivi sírkertbe. Itt nyugszik a légióban közlegényként, illetve hadnagyként harcoló, s később az 1863/64-es lengyel szabadságharcban ezredessé avanzsált Karol Kalita és a tábornokká előlépett Antoni Jeziorański. Az ő sírjaikat könnyen megtaláltam: helymegnevezéssel szerepel a lengyel hírességek listáján. A parcellákat járva, gyémánttűt találtam a szénaboglyában. Valamiféle láthatatlan kéz hirtelen elvezetett egy félreeső síremlékhez. Az Osztrólenka közelében született Karol Zaliwskié volt, akiről csak annyit tudtam,

hogy a légió 1. dzsidásezredében szolgált hadnagyként, és az Oszmán Birodalomba kimenekülve – a nagy aranyláz idején – Anglián keresztül eljutott Ausztráliába. Visszatérve részt vett az 1863–64-es szabadságharcban. Aztán nyoma veszett. E sírfeliratból kiderült, hogy Lembergben telepedett le, s 1877. október 28-án halt meg.

A 24. gyalogezredben alig akadtam olyan törzslapra, amely a lexikon anyagát gazdagíthatta volna. Ettől függetlenül ennek az ezrednek a törzslapjai töltöttek el egyszerre a legnagyobb örömmel és szomorúsággal. Az örömet az váltotta ki, hogy százhatvan év időcsapdájában találkoztam az akkor Galícia kerületének számító Bukovinában besorozott székely katonákkal. Szomorúsággal annak a tudata töltött el, hogy a császári mundérba bújtatott bukovinai székelyeket Magyarországon – amelyről gyermekkoruk meséi révén talán tudtak valamit – milyen dráma érte. Például Kató Albertet, aki 1819-ben Istensegítsen született, s 1839. április 16-án állt be a császári-királyi hadseregbe. Több mint kilenc esztendei szolgálat után örvezetővé léptették elő. És 1849. július 2-án a Komáromnál honvédek ellen vívott csatában elesett. A szintén Istensegítsen, de 1812-ben született Lovász Ferenc 1833-ban lépett be 24. gyalogezredbe. Miután letöltötte a tizennégy évet, 1846. november 1-jén újabb nyolc évre vállalt szolgálatot. Ezt méltányolva 1848. május 1-jén őrmesterré léptették elő. 1849. július 7-én Ácson halt meg. Feltehetően az öt nappal korábban Komáromnál kapott sebeiben, vagy talán kolerában. Az 1. (János főherceg) dragonyosezredben szolgáló Józsi László, aki 1822-ben született Istensegítsen, 1849. május 21-én Buda bevételekor esett fogságba. Kérdés, hogy mint galíciait besorozták-e a lengyel légióba, miként az esetek többségében a hadifogoly galíciaiakkal tették? Nem tudható. Mindenesetre augusztus 20-án véget ért a fogsága, s szolgálatra jelentkezett anyaezredénél. Még aznap beosztották a 2. (Schwarzenberg herceg) ulánus-

ezredbe. Az 1820-ban Hadikfalván született Nagy Ferenc, aki szintén a 24. gyalogezredben szolgált, 1848. szeptember 22-én Aradon halt meg. Ha a sors élni hagyja, néhány hét múlva meg kellett volna ütköznie az Arad várát ostromló honvédekkel. Az 1825-ben Istensegítsen született Szabó András tizenkilenc évesen vállalta a tizennégy évi szolgálatot. Katonai pályája 1846. augusztus 31-én a nagyszombati invalidus házban ért véget. A józseffalvai születésű Kovács Ernő huszonkét éves korában lépett be három forint foglaló ellenében a 24. gyalogezredbe. A törzslapon található bejegyzés szerint: „A magyar hadjárat alatt, nem tudni, hogy mikor, eltűnt”. Megválaszolhatatlan a kérdés, hogy elesett-e, hadifogságba került-e, beállt-e

honvédeknek, vagy besorozták-e a lengyel légióba? Eltűnt... Ez a bejegyzés gyakran szerepel a törzslapokon.

Szerettem volna átnézni a 11. székely huszárezred törzslapjait is, mivel tudtam, hogy kötelékében szolgált századosként a lengyel Stanisław Jan Szydłowski, akit a szabadságharc leverése után több évi várfogságra ítélték. Azt a felvilágosítást kaptam, hogy a trianoni békekötés idején a román állam bejelentette igényét a két erdélyi román határőrezred – és az új területi hovatartozásra hivatkozva –, a két székely határőrezred és a székely huszárezred dokumentumaira. Az éhező Bécs krumplit kapott értük. Ezen ezredek törzslapjainak holléte máig talány...

Földi Péter: Csatadal – Előre Magyarok! (1980)

Farkas Gábor
 (1977, Miskolc)
 költő, kritikus, tanár,
 Szigetszentmártonban él

Farkas Gábor

Átjáró

mögötte füst
 kihullajtott árnyék
 foltokban vérző
 emlék-mészárszék

mögötte jég
 izzadnak a vermek
 és mögötte én
 ajtót remélek

és el nem ájul
 a perc határán
 ponttá szilárdul
 mint a márvány
 törhetetlenül
 roskad s újra szül
 minden temetett
 feledni kívánt
 maszkot keretet
 olcsó szivárványt

csak hogy új legyen
 régi mérlegen
 mint ködbe ékelt
 tiszta végtelen

s hőkken a távol
 kálváriánkról

épphogy lekéstünk

Jánoki-Kis Viktória

Tartozás

Jánoki-Kis Viktória
(1982, Tiszaföldvár)
építészmérnök, író,
Budapesten él

Az asszony éles, vonyító kutyaugatásra ébredt. Oldalra fordult. Az olvasólámpa buráján sárga, öntapadós cetli lógott, rajta nyomtatott betűkkel: MA JÖN A FIAD, CSABA. Mellette egy másik, rózsaszín cetlin: CSIRKEVÁGÁS.

Felkelt, levette a hálóinget. Ráncos felsőtestén lötyögött a trikó, vékony lábain elállt a bugygyos alsónemű. Lassan öltözködött, fordítva vette fel a melegítőnadrágot, elfelejtett zoknit húzni. Csontos lábujjai előrecsúsztak a papucsban, ahogy kicsoszogott a konyhába.

Mikor megnyomta a tűzhely gombját, még tudta, mit akar főzni, de aztán csak állt, és hallgatta a gáz halk süvítését. Tekintete a konyhaszekrény felső polcán álló fotókra esett. Kedves arcú, fiatal lányok, aranyozott keretben. Mind egyik kép alján egy-egy papír fecni, névvel: JULI, MÓNI, ZITA. Erről eszébe jutott, hogy süteményt kell sütnie az unokáinak, mert a fia biztos elhozza őket. A fiának pedig rántott csirkét akart készíteni.

Teleengedte vízzel a magas falú fazekat, és feltette főni a kopasztáshoz.

Benyitott a kamrába, kereste a sárga lavórt, de nem volt a helyén. Benézett a polcok alá, eltolt az útból néhány befőtt üveget, kipakolta a sarokba támasztott takarítóeszközöket, mégsem találta sehhol.

Átbotorkált a fürdőszobába. Meglátta a fogkefét, fogat mosott. Közben a tükörré ragasztott cédulákat nézte: KÉS, LÁMPA, KULCS A LAVÓRBAN. LAVÓR A KÁDBAN. Jobbra fordult, és a fürdőkádban valóban ott állt a nagy sárga tál, benne minden szükséges eszközzel. Ennek nagyon megörült. Kiöblítette a száját,

zsebre tette a fogkefét, hóna alá csapta a lavórt, és kiment az udvarra.

Sárgán csillogott a fű, hajnalodott.

A kutya dühösen csaholt, bozontos szőrébe belevágott a nyakörv.

– Leó, az isten áldjon meg, mi van már veled? Egész éjjel be nem állt a szád! – mordult rá Katalin. A disznók rőfögve tülekedtek az ólban, ahogy elhaladt mellettük. Benyitott a baromfiudvarba, kilakatolta a korhadt deszkaajtót. Leguggolt, bevilágított a sötét, ablaktalan kis ólba. A tyúkok szorosan egymás mellé húzódva aludtak a dúcon. Behajolt, elkapta a hozzá legközelebb eső állat szárnyát, és kirántotta az ólból. A kakas felkukorékolt, a tyúkok szétrebentek, a csapdába esett csirke kapálózva sirt. Odahurcolta a lavórhoz, szárnyait tónél össztekerete, csőrét hátrafesztette, lenyúlt a késért, és egy gyors mozdulattal átvágta a torkát.

Nézte a kezében elernyedő testet, és megnyugodott. Pár hónapja vágott utoljára csirkét, és azóta annyi minden megváltozott. Elveszett szavak, homályba tűnő nevek, szertefoszló gondolatok. De amíg az igazán fontos dolgok működtek, nem volt oka a kétségbeesésre. Ott feködt előtte a farönkön egy levágott állat, és ettől jó kedve lett, erőre kapott. Bement a házba, kihozta a forró vizet.

– Kushadj mán! – kiáltotta oda a kutyanak. – Mit tömtél megint a szádba? Úgy folyik belőle a hab, mintha valaki samponnal mosta volna ki.

Megkopasztotta a csirkét, bevitte, lepatogtatta róla a pihéket, hozzálátott a belezéshez. Az éjjeli csatangolásból visszatért macska hangos nyávogással kísérte az eseményeket.

Odadobta neki a lépet. A tüdőt és a zúzát egy külön tálba tette, kiment vele az udvarba.

– Na gyere ide, te vénség, egész eddig tőled zengett az utca, most meg lapítasz.

A kutya előbújt a házából, kúszva közelített, hasa alatt porzott a föld. Beleszagolt a tálba, de hozzá se nyúlt a friss belsőségekhez.

– Mi van veled? – kérdezte Katalin. Megsimogatta az öreg házörző fejét, mire az még jobban lelapult, körmeit a földbe mélyesztette, és halkan morgott. Egy pillanatra tétován felpillantott, a gazdája szemét kereste, de aztán oldalra ugrott, és rákapott az asszony lábára.

Katalin felsikított, fenékre esett. Pókjárásban hátrált a disznóólig, vére sötét foltot ütött a barna melegítőnadrágon. Káromkodva fel-tápáskodott, megcsóválta a fejét, bebicegett a házba. Ráült a fürdőkád szélére, letolta a nadrágját. Hátról, a jobb vádliján gödörszerű sebet látott, és mellette egy hosszú, felületes karc-lást. Nem volt mély harapás, alig fáj, inkább csak bántotta. Halkan szipogott, míg kimosta a sebet, és sokáig csoszogott fel-alá a szűk kis fürdőszobában, mire megtalálta a gyógyszeres dobozt. Előkotort belőle egy nagy sebtapaszt, felragasztotta a lábára. Visszahúzta a nadrágot, átment a konyhába, leroskadt a heverőre, hátát a falnak támasztotta.

– Fene enne meg, ennek is épp ma kellett tör-ténnie. Bolond kutya, kölyökkora óta nem csinált ilyet – sóhajtott fel. Megsimogatta az ölebe gömbölyödő macskát.

A kakukkos óra kilenc órát ütött a falon. Ha összeszedi magát, délre még elkészülhet min-dennel, de most egy kicsit muszáj pihennie. Nézte a konyhaszekrény tetején sorakozó mis-kakancsókat, zöld csalikancsókat és ciradás kulacsokat, régi életének megkövült emlékeit.

Látta megboldogult férjét, ahogy hajtja a ko-rongot, kezei alatt edénnyé formálódik a puha agyag. Érezte saját kezében az írókát, amivel a kulacsokat virágozza, hallotta a kemencében pattogó lángokat, amelyek között vakító fehér-re keményedik az edény. Lecsukta a szemét, és

újra ott volt a műhelyben, beszívta a nedves agyag földszagát, és érezte a jelenlétét annak az embernek, akinek hiányához húsz év alatt sem tudott hozzászokni.

Az óra hangosat kattant a falon, Katalin fel-riadt. A macska már nem volt az ölében. Meg-lepte, hogy az asztalon hever egy levágott csir-ke. Felállt, a kályha melletti szekrényhez lépett, mint mindig, amikor úgy érezte, a dolgok ösz-szezavarodtak körülötte. Legalább tizenöt cit-romsárga, rózsaszín és halványzöld cetli lógott a szekrényajtókról. TERIÉKHOZ ÁTMENNI LISZTÉRT. POSTA. GÁZSZÁMLA HÉTFŐN. CSABA JÖN JÚNI 12-ÉN. PITE A LÁNYOK-NAK. CETLIKET ELDUGNI.

Nem kellett végigolvasnia mindet, a dara-bok hamar összeálltak egy egésszé, és elmúlt a félelem. A szomszédasszony is feledékeny, szokták ugratni egymást, a cetlizést is együtt találták ki. Meg hogy a gyerekeknek jobb erről nem beszélni.

Feldarabolta, megmosta, bepanírozta a csir-két, feltette főni a húslevest. Zöldségeket sze-dett a kertben, felkapkodta a lehullott almá-kat. Közben időnként a kutyára pillantott. Nem értette, miért követi minden léptét nyüsztve, maga alá húzott farokkal, mintha bűntudata lenne.

Míg a pitetésztát gyúrta, unokái nevét ismé-telgette magában. Fél tizenkettőkor kirántotta a húst, dél előtt néhány perccel elkészült min-den. Körbejárta a házat, összegyűjtötte a cetli-ket, betette mindet az éjjeliszekrény fiókjába. Fehér, hímzett nyakú pólót húzott, rá a legszebb, kamillavirág-mintás otthonkáját.

Kiment a kerítés elé, leült a padra, az öreg diófa árnyékába.

Ölbe tette a kezét, ráncos bőrén átütöttek a lila erek.

Nézte az utat.

Várt.

Tizenkettő óra harmincháromkor fehér kifsur-gon kanyarodott be az utcába, oldalán nagy,

fekete betűs felirattal: BOGOS KFT., KÉZMŰVES TERMÉKEK VÁSÁRLÁSA ÉS ELADÁSA. Végiggurult a rögös földúton, és leállt a tizen-nyolcas számú ház előtt.

Fekete bőrdzsekis, pókhasú, kopaszodó férfi szállt ki belőle. Kihúzta magát, derekán betúrta a kockás inget, és úgy nézett szét, mintha az egész utca az ő birtoka lenne. Amint észrevette az árnyékban üldögélő öregasszonyt, oda-sietett hozzá, megölelte.

– Jól nézel ki, anya! Olyan barna az arcod, mint a gesztenye héja.

– Kapálok naphosszat, Csabikám, hisz tudod, ha egy napot kihagyok, rögtön rám nő a dudva. Hol vannak a lányok, Juli, Móni és Zita?

– Nagyok már, itt a nyár, elmentek szórakozni a barátnőikkel.

– A barátnőikkel? – kérdezett vissza Katalin, és a furgon felé nézett eltűnődve. – Sütöttem nekik almás pitét.

Az autóból alacsony, beesett arcú kis nő lépett ki, táskát cipelt a jobb vállán, a kapuhoz sietett. Megcsókolta az öregasszonyt, és aggódva kérdezte:

– Mamika, de le van fogyva, eszik rendesen?

– Nincs is lefogyva, ne káromg már – hurrogta le a férfi, és elindult az udvarba. – Leó, kishaver, gyere csak ide! Hoztam neked valamit.

A kutya bent feküdt a házában, csak a feje lógott ki. Zavartan forgatta a szemét, lihegett, szájából mindkét oldalon sűrű nyál folyt ki. Meg sem moccant a férfi hívására.

– Hát ezzel meg mi van?

– Nem bírja a meleget – felelte Katalin. – Gyere, menjük be enni, mielőtt kihűl a vacsora.

– A vacsora? – nevetett fel a férfi, és követte az anyját.

A felesége lehajtott fejjel, csendesen lépdelt mögöttük.

A viaszos vászonnal borított asztalnál hat emberre volt terítve.

Katalin kitette középre a nagy fazék, gőzölgő levest.

– Kérlek, szedj nekem, Noémi – mondta a férfi, és csendben figyelte, ahogy a tányérja megtelik. Nem várta meg a többieket, evett. Az első kanál után összevonta a szemöldökét, a második után letette a kanalat. – Ez édes – nézett lesújtóan az anyjára.

– Tessék? – kérdezte az asszony.

– Anya, ez olyan édes, mint a gyümölcsleves! Mit tettél bele?

– Csirkét, fiam, ma reggel vágtam. Meg zöld-ségeket.

– Képtelenség lenyelni – mondta a férfi. Eltolta magától a tányért.

– Mamika, szerintem cukrot rakott bele só helyett – mondta Noémi, és a konyhapulton álló, nyitott fedelű cukortartóra mutatott.

– Cukrot? Nem, az kizárt – mondta zavartan az öregasszony. – De ha nem ízlik, ne egyétek meg. Hozom a másodikat.

A roppanós, belül porhanyós rántott csirke gyorsan feledtette a rossz élményt.

– Mi van a szomszédokkal, anyácska? – kérdezte a férfi csámcsogva.

– Teriék folyton panaszkodnak a rókákra, ellopták már vagy öt tyúkjukat. Mondtam nekik, hogy foltozzák meg végre a kerítést, de nem hallgatnak rám.

– Tőled is loptak?

– Kik?

– Hát a rókák.

– Nem, ide be nem merik tenni a lábukat. Leó széttépné őket.

– A jó öreg Leó, hát persze – bólogatott Csaba, és tovább nyammogott egy szaftos felsőcombon.

– A lányok mikor jönnek be? – kérdezte Katalin a menyé felé fordulva.

Noémi értetlenül nézett az anyósára, aztán a férjére.

– Nem jöttek velünk a lányok, mamika.

– Nem jöttek?

– Nem, a barátnőikkel nyaralnak.

– De hát sütöttem nekik almás pitét – felelte az öregasszony. Felnézett a szekrényen álló fotókra.

– Sajnos most nem értek rá, de puszilják a nagyit. Olyan nagyok már, Juli szeptemberben kezdi az egyetemem – mosolygott Noémi.

– Rá fog menni a gatyánk – fűzte hozzá Csaba, és most egy csirkemellet vett ki a jénai tálból. – Nem állunk valami fényesen, anyácska. Szinte minden, ami bejön a webáruházból, megy a törlesztésre. Nem úgy veszik már a kézműves munkákat, mint régen. Szinte rá kell tukmálni az emberekre. Tolonganak az Ikeában, mint a barok, egyforma vályúból akarnak zabálni.

Katalin bólogatott, szórakozottan bámult ki az ablakon. Befejezte az evést, eltolta magától a tányért. Csaba odanyúlt, felkapott róla egy félig lerágott szárnyat.

– Megehetem?

– Gyerekkorodban is mindig ezt csináltad – nevetett az öregasszony.

– Jézusom, Csaba, ne már! – fortyant föl Noémi.

– Mit ne már? Éhes vagyok!

– Inkább gusztustalan – suttogetta a nő, és elkezdte összeszedni a tányérokat.

– Szóval, anya, arra gondoltam – folytatta a férfi, szájában a félig lerágott csonttal –, hogy lassan ideje lenne túladni a műhelyben lévő kerámiákon. Nagyon kell a pénz, értelmetlen luxus tovább őrizgetni azt a sok edényt. Jövő héten lesz Pesten a nagyvásár, végre kaptunk engedélyt, elvinném oda mindet. Ami meg nem megy el, felnyomom a weboldalra. Meglenne belőle Juli taníttatása legalább egy évre.

– Milyen Julié?

– Az unokádé. Jaj, anya, figyelj már! Szeptembertől egyetemre megy, és kell a pénz. Elvinném a kerámiákat, amiket apával csináltatok.

– Azt nem lehet, kisfiam, a műhely zárva van.

– Tudom, de semmi értelme, hogy ott álljon bent több millió forint.

– A műhely zárva van, mert apád ott halt meg. Nem mehetünk be oda többet – mondta az asszony, és felállt a székről, odasántikált a sütőhöz.

Csaba megcsóválta a fejét.

– Mamika, mi ez a nagy folt a melegítőd száran? – kérdezte Noémi.

– Melyik? Ez? Talán a csirke vérezte össze, amikor levágtam.

Ették az almás pitét.

Noémi még egyszer elmagyarázta az anyósának, hogy hol vannak az unokák, aztán a háziállatokról beszélgettek. A férfi hallgatott. Kávét ittak, utána kimentek a kertbe. Katalin répát, petrezselymet, zellert szedett, hogy a menyé főzhessen belőle egy finom levest, jó sósat.

Csaba leguggolt a napon heverő kutyához, óvatosan megsimogatta, nehogy felébressze. Tudta, hogy az anyja délutánonként le szokott feküdni szunyókálni. Várta, hogy elfáradjon. Mikor az asszony már csak bóbiskolva válaszgatott nekik egy műanyag széken üldögélve a diófa árnyékában, megkérte a feleségét, kísérje be a mamát lepihenni, és maradjon mellette, ne engedje ki a kertbe akkor se, ha felébred.

A férfi hamar megtalálta a melléképület kulcsát, és gyorsan, módszeresen pakolta ki a műhely raktárát. Harminc nagy, üres dobozt hozott a furgonnal. Mind megtelt. A legértékesebb darabokkal kezdte, majd haladt a silányabbak felé. Közben fejben számolgatta, melyik megnyit érhet. Egymás után tűntek el a mívesen korongozott, mázas miskakancsók, írókás díszítésű csalikancsók, öblös káposztasavanyítók, füles kulacsok, lisztes bödönök és virágos vázák. Egy óra alatt kész volt az egészszel. Mire az anyja felébredt, már újból zárva volt a műhely, és helyén lógott a kulcs.

Jókedvűen búcsúzkodtak.

A kapuban Katalin szorososan magához ölelte a fiát. Tudta, hogy nagyon elfoglalt, és hónapokba telhet, mire viszontlátja.

Három héttel később a kutya eltűnt. Az asszony csak az elszakadt láncot találta, amikor kora reggel kiment az udvarba. A diófáról méteres ágakat tört le a vihar, mennydörgött és vilámlott egész éjjel. Remélte, hogy a félelmében

Madarász Viktor: Feltámadás (Petőfi lovon)
(vázlat, 1913 körül)

elszökött jószág hamarosan megnyugszik, és hazatalál. Nekilátott rendet tenni a kertben, összeszedte a melléképület tetejéről lesodródott cserepeket, egy kupacba hordta a szereszét heverő ágakat, a járdáról lesöpörte a faleveleket, felszedte a földre hullott gyümölcsöket.

Délre már lüktetett a halántéka, hasogatott a tarkója. Bement a házba, átöltözött, lehúzta a redőnyt, lefeküdt. Nyakig húzta a takarót, rázta a hideg. Dühös volt, mert megint elfelejtett kötényt kötni a fejére, biztosan napszúrást kapott. Félálomban tűnődött, vajon miért érzi magát napok óta ilyen furcsán. Hol kedve tá-

madt sertéspörköltet falatozni reggelire, és süteményt sütni saját magának, hol órákon át a konyhában ült, és csak a kancsókat nézegette. Egyik nap könnyedén ellátta az állatokat, és még a hátsókeretet is felkapálta, a másikon di-dergett, és úgy feszített a koponyájára, hogy egész délután feküdni kellett.

Odanyúlt az éjjeliszekrényen álló citromsárga papírkötegghez, és a legfelső lapra ráírta, hogy HOLNAP HÁZIORVOS. Lehúzta a cetlit, felragasztotta az olvasólámpa burájára, majd visszabújt a takaró alá, és elaludt.

Az ébresztőóra öt óra tízet mutatott, amikor újra kinyitotta a szemét. Hirtelen nem tudta, délután van-e, vagy hajnal. Szorongás fogta el. Valami távoli, baljós félelem azt súgta neki, ne menjen ki megetetni az állatokat, mert a disznók rátámadhatnak. Csak feküdt, és nézte a redőny apró nyílásain beszűrődő napsugarakat. A fénycsóvákban táncoló porszemek egymásba kapaszkodtak, és hirtelen nagy hópelyhekké alakultak át. Sűrűn hullottak a szőnyegre, beborították a szobanövényeket, a bútorok tetejét, és a paplant is. Egyre vastagodott a hó az aszszony fölött, mellkasán érezte a súlyát, arcán a hidegét, a leve befolyt a szájába, elzsibbasztotta az ínyét.

Katalin pánikba esett. Köpködött, hadonászott, lerúgta magáról a takarót, zihálva ugrott ki az ágyból. Csupasz talpa alatt azonnal elolvadt a hószőnyeg, a pelyhek ismét lomha porszemekké váltak a levegőben.

Remegő térddel ment az ablakhoz. Felhúzta a redőnyt, friss levegőt engedett be, mélyeket lélegzett. Leült a kis asztal melletti székre, imádkozott, csontos ujjai közt morzsolgatva a rózsafüzért. Elmondott a keresztre egy *Hiszek-egy*et, aztán mindegyik öregszemre egy *Mi-atyánkot*, de amikor a táblaszemekhez ért, elakadt. Nem jutott eszébe az *Üdvözlégy* szövege. Elkezdte egyszer, majd még egyszer, de harmadjára is csak addig jutott, hogy „Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes...” Elsírta magát. Halkan szípigva számolgatta a füzérszemeket, amikor

váratlanul közeli rőfögés hangjára lett figyelmes. Összerezsent. Letette a rózsafüzért, az ajtóhoz lépett, résnyire nyitotta.

A folyosón egymás testének feszülve dula-kodtak a disznók, felborították a kovácsoltvas virágállványt, elsodorták a fal mellé állított kartondobozokat, szájukból cafatokban hullott a reklámújság. A rájuk száradt trágya orrfacsaró bűzzel töltötte meg az előszobát.

– Az anyátok szentségét! – kiáltott fel Katalin. Arca kipirult, nyakán kidagadtak az erek. Megragadta a sarokban álló partvis nyelét, és elkezdte ütni-verní az állatokat. A fa suhogva szelte a levegőt, keményet csattant a szőrös hátakon, ide-oda forogtak a kunkori farkak, minden disznó visítva menekült, és egy pillanat alatt eltűnt a kopott lábtörlő alatt.

Katalin kezéből kiesett a partvis. Nekidőlt a kredencnek, tenyerét végighúzta a tarkóján, csurom víz volt. Letörölte a zsebkendőjével. Merveen figyelte a lábtörlőt, úgy hátrált a konyha felé. Arra gondolt, egy jó erős kávétól talán kitisztul végre a feje. Meggyújtotta a lángot, feltette a kávé, várt. De a kávéfőző füttyülése úgy megrémisztette, hogy odakapott, és leverte a földre. A szétfröccsenő, forró lé átáztatta a nadrágját, a műszálak rátapadtak pergamenvékony bőrére. A hirtelen fájdalom ismét dühbe gurította. Rádobbantott a lábtörlőre, felkapta a seprűnyelet, kirontott az udvarba. A hirtelen, erős fénytől hányinger fogta el, de csak ment tovább, felrántotta a disznóól ajtaját, és teljes erejéből ütni kezdte az állatokat.

– Ezt nektek, ti rühös dögök, a frászt hozzátok rám! – kiabálta hisztérikusan.

A disznók fejvesztve menekültek, az ól egy perc alatt üres lett.

Katalin átfutott a baromfiudvarba, felrúgta az etetőtálat, törött cserépdarabokkal dobálta a rémült tyúkokat. Homlokáról ömlött a veríték, szája szélén habzó nyál csillogott. Megbotlott egy kőben, hasra esett. Nézte az ujjai között szétrnyomódó tyúkürüléket, és hirtelen, mintha álomból ébredt volna, döbbenet nézett szét maga körül.

Felállt, leporolta a ruháját, megpróbálta visszaterelni a disznókat, de azok megrészegülten száguldoztak a kertben. A fű máris kopni kezdett vágató patáik alatt. Kitért az útkülből, nehogy fellökjék. Bement a házba, feltörölte a padlót, letakarította a kredencet. Rettentő szomjas volt, öntött magának egy pohár vizet, de ahogy a szájához emelte, leküzdhetetlen undor fogta el. Begörccsölt a garatja. Korábban ilyet még sosem érzett. Nem tudott inni egy kortyot sem. Megtörölte az arcát egy bevizetett konyharuhával, és leült a díványra. Hívta a macskát, de az nem ment oda hozzá, hátán felborzolt szőrrel állt a kályha tetején, és fűjt.

Katalinnak egyre jobban fáj a feje. Rettegett, mit fognak szólni a szomszédok, ha meglátják az udvaron futkosó állatokat, de eldöntötte, hogy akkor is segítséget fog kérni. Előtte azonban rendbe kell szednie magát. Így mégsem mehet át Terikékhez. Tyúkszaros az otthonkája, ráadásul képtelen összecukni a száját. Reggel óta el van zsibbadva az állkapcsa, állandóan csorog a nyála, épphogy letörli a kézfejjével, kezdheti előlről. Főz egy kávé, megissza tűzforrón, aztán megmosakszik, átöltözik, és átmegegy a szomszédba.

A konyha ajtajában ekkor megjelent Csaba. Olyan fénylő volt, mintha a bőre alatt ezernyi apró lámpa világítana.

– Az edényekért jöttem, anyácska, add ide a kulcsot – mondta kedvesen.

– Fiacskám! Az állatok! Segíts betereelni őket! – kiáltotta az asszony. Felállt a díványról, indult a fia felé, de ahogy megérintette a karját, eltűnt. Ettől végképp kétségbe esett. Letérdelt a küszöbre, hangosan sírt. A macska ráugrott a hátára, és belekarmolt a nyakába.

– Hát egy perc nyugta sem lehet már az embernek a saját házában?! – visította. Kifutott az előszobába, leakasztotta a műhelykulcsot, átvágott az udvaron, félúton felbukott egy disznóban, négykézláb mászott el a műhely ajtajáig. Belekapaszkodott a kilincsbe, elfordította a kul-

csot, zihálva benyitott, és becsapta maga mögött az ajtót.

A kinti lárma után szinte áhítatos csend uralkodott a műhelyben. Minden a régi helyén volt, jobb oldalon a két korongozóasztal, szemben az agyaggyúró pad, alatta az oszlopokba rakott agyagrögök nejlonzacskókba csomagolva. Középen a mázoló, körülötte székek, műanyag vödrök és lavórok, aljukon kiszáradt agyag.

Katalin a fal csaphoz lépett, ajkához emelte a vizet, de továbbra sem tudott inni. Nyálat köpött a kagylóba, kimerülten hörgött. Megint görcsölt a torka. Átvonszolta magát a raktárba. A polcok üresek voltak. Eltűnt az összes miska-kancsó, káposztasavanyító, kulacs, bödön, váza és étkészlet.

Eltűnt minden.

Eltűnt az élete.

Lefeküdt a linóleumra, fejét a karjára hajtotta. A polcok szédítőn forogtak körülötte. Hányt. Levette a kendőjét, feltörölte a szennyet, visszafeküdt a karjára. Ősz haja csomókban bomlott a padlóra. Porzó szárazságot érzett legbelül, de a víz gondolatára ismét öklendezni kezdett.

Aztán az idő feltartóztathatatlanul pörögni kezdett visszafelé. A sűrű, pókhálós falak kifehéredtek, az agyagrudakról lebomlott a nejlön, a vödrök megteltek vízzel. A kések, szivacsok, öbölök és írókák sorba rendeződtek az asztalokon, a kemencében fellobbant a láng. Surrogva elindultak a korongok, és a jobb oldali asztal mögött megjelent Katalin férje erősen, fiatalon. Arcát olyan élesen látta, mint talán még soha. Egyik kezét a forgó agyagon tartotta, a másikat kinyújtotta felé.

Az asszony felállt, szomszédja elmúlt, nem fáj már semmije.

Megfogta a férfi kezét, és elmosolyodott.

Ne félj, Katinka, velem jössz, hazaviszlek, halotta még, aztán elsötétült minden.

– Nem tetszett nekem a múltkor. Láttad, hogy egy halom alsóneműt tárolt a hűtőszekrény tezején?

– Anyám mindig is szórakozott volt, tudod jól. Add már a tényezőket!

– Teli volt cetlikkel a kamra, még egy polcot is felcímkézett, hogy POLC.

– Elmúlt nyolcvan. Mit vársz tőle?

– Csak aggódom.

– Nem fogok húszezreseket csúsztatni egy orvos zsebébe csak azért, hogy írásban rögzítse, az anyám megöregedett – zárta le a dolgot Csaba, és nézte a stand előtt elvonuló, tarka embertömeget.

Tagbaszakadt, kopasz férfi állt meg a pavilon árnyékában, összevont szemöldökkel vizsgálta az asztalra kipakolt árut.

– Eredeti, mezőtúri kézműves munkák – mondta Csaba nyájasan.

– A feleségem él-hal ezekért a vidéki lomo-kért, gondoltam, meglepem valamivel a házassági évfordulónkra – felelte a kopasz.

– Nézze ezt a csárdáskorsót, micsoda arányai vannak. Mérete ellenére ez az egyik legkecsebb darabunk. Finom, plasztikus díszítés, autentikus máz, ünnepi forma.

A kopasz hunyorgott, vakargatta az állát.

– Háromezerért elviszem – mondta.

– De uram, ez egy igazi remekmű. Apám készítette '75-ben, iparművészeti díjat nyert vele.

– Akkor tartsa meg.

– Várjon, ötezerért a magáé.

– Hármat adok érte.

– Legyen négy.

– Túl sok – felelte a vásárló, és elindult a következő stand irányába.

– Háromezer-öt? – kiáltott utána Csaba, de hiába. Dühösen letette a korsót. Zsebében megcsörrent a telefon.

– Tessék – szólt bele ingerülten.

– Jó napot kívánok. Dr. Mezei Dénes vagyok, mentőorvos. Bogos Csabával beszélek?

– Igen.

– Az ön édesanyja Bogos Lajosné, született 1928. augusztus 2-án, Mezőtúr, Akácfa utca 2-es szám alatti lakos?

– Igen – felelte a férfi tétován.

– Kérem, üljön le, vagy szakítsa félbe, amit csinál.

– Állok egy vásár közepén. Mit akar?

– Sajnálatos hírt kell közölnöm önnel. Az édesanyját ma reggel holtan találtuk az otthonában.

Csaba megfogta a korsó fülét, és mereven nézte a feketével rajzolt virágdíszeket.

– Vonalban van még, uram?

– Ez valami tévedés lehet.

– Sajnos egészen rendkívüli esemény vezetett a halálesethez. Minden okunk megvan feltételezni, hogy az édesanyja veszettségben hunyt el.

– Tessék?

– Zavart elmeállapotot tükröző körülményeket találtunk a házban és körülötte. Bénulásra, kiszáradásra, légzéselégtelenségre utaló jelek vannak a testén, és egy pár hetes kutyaharapás nyomát észleltük a jobb vádli hátsó oldalán. Nem messze a háztól találtunk egy rókaharapásos kutyatemet is. A vizsgálatok folynak, még várunk a laboreredményekre, de minden jel arra utal, hogy az édesanyja veszettség áldozata lett.

Csaba nem tudott megszólalni.

– Bocsásson meg, de feltétlenül tudnunk kell, hogy ön, vagy más családtagok mikor találkoztak utoljára az édesanyjával, mert ha beigazolódik a halál oka, minden érintettet karanténba kell helyeznünk, és a lehető legsürgősebben posztexpozíciós sorozatoltással kell immunizálnunk.

Csaba a rántott csirkére gondolt, és a félig lerágott szárnyra, amit kivett az anyja tányérjából. Térdei megremegtek, összeszorult a gyomra, elfogta a hányinger.

– Három hete jártam az anyámnál, a feleségemmel – felelte.

– És azóta észlelt magán bármilyen tünetet a következők közül? Fejfájás, hőemelkedés, hangulatváltozások, szorongás, hallucinációk?

A férfi elnézett a hömpölygő tömeg fölött, a vár kupolája zölden csillogott a napfényben.

Évekig készült rá, hogy végre pavilonhoz jusson a fővárosi nagyvásáron. Izgalommal várta, hogy itt lehessen, mégis napok óta kínlódott a fejfájással, nehezebbre esett a koncentráció, egymás után kapkodta be a fájdalomcsillapítókat.

– Uram, hall engem?

– Igen, hallom. Azt hiszem, nem észleltem ilyen tüneteket, bár egy kicsit kimerültebb vagyok a szokásosnál.

– A törvény értelmében utasítom, hogy azonnal fájradjon be feleségével az ÁNTSZ legközelebbi szervéhez, és addig is a lehető legkevesebb emberrel érintkezzen! Most hol tartózkodik?

– Budapesten.

– Gyerekeik vannak?

– Három.

– Vigye őket is, minden perc számít, már lejelentettem az esetet az Országos Epidemiológiai Központban, várni fogják önöket.

– Értem – mondta halkán Csaba. – Szóval az anyám meghalt?

– Meg, uram. Őszinte részvétem. A mezőtúri kórházba szállítottuk, boncolásra.

– Mikor nézhetem meg?

– Jelen helyzetben a legfontosabb az, hogy...

– Tudom, az ÁNTSZ. Most leteszem.

– Igazán sajnálom.

– A viszonthallásra – mondta a férfi, és kinyomta a telefont.

Hátat fordított az asztalnak, kisétált a vár falhoz.

Ínye alatt összegyűlt a nyál, térdére támaszkodva öklendezett. A turisták fintorogva kerülgettek. Letörölte a száját, aztán újból felegyenesedett. Nézte a Dunát. A folyót szelő uszályok és sétahajók olyan komótosan szelték a vizet, mintha minden ugyanúgy lett volna, mint tíz perccel ezelőtt.

Eszébe jutottak a tartozásai, amiket még törlesztenie kell.

És az is, amit már nem egyenlíthet ki soha.

Erőt vett magán, visszament a pavilonhoz, karon fogta a feleségét, elvonta az asztaltól, és lassan, tagoltan beszélni kezdett hozzá.

Ferdinandy György

A boldogság titka

Ferdinandy György
(1935, Budapest)
író, Babérkoszorú-díjas

Elmúlt ötven év, és én rémülten kérdezem magamtól: nem csináltam rosszul valamit? Mint minden tépelődésnek, ennek is sötét oka van. A szeretett lény megáll előttem, és kijelenti: a boldogság titka, ha másnak is tud örömet szerezni az ember. Ez az ő szóhasználatában azt jelenti: ha nem vet mindent alá a saját érdekeinek.

Én pedig – mondja – egyre inkább csak önmagamra gondolok.

Hát, ilyesmi nekem eddig eszembe se jutott. Azt képzeltem, hogy őt is boldoggá teszi, ha a közös érdekeinkre összpontosítok. Hogy a boldogságról neki más elképzelései lennének, eszembe se jutott. Végül is fél évszázadon át

egyetlen nagy vállalkozás volt a mi kettőnk élete.

Ha mondott néha valamit este, elalvás előtt, elhessegettem. Álmomban nekem is előfordult már sok szép, lehetetlen dolog.

Most pedig itt áll előttem, elszántan, komoran. Nem vagyunk boldogok, mondja. És hogy én már csak a magam dolgaira gondolok.

*

A boldogságról tünődni nem szokásom. Számomra még a szó is idegen. Modern szövegben nem használ az ember ilyen puffogó frázisokat. Az érzelmeket másképpen, kerülő úton kell az olvasóban felébreszteni. Csak így van esély rá, hogy ne nyálas, hanem szép legyen a szépirodalom.

Most azonban rólunk, kettőnkéről lenne szó. Nézem a szótáraitam: ragaszkodás, gyengédség. Gondoskodás. És körös-körül a szinonimák serege!

Hallgatom a szeretett lény panaszt. Magam sem tudom, hogy miért, de valami számomra ismeretlen okból bűnösnek érzem magam.

Az én szeretetem – eddig úgy képzeltem – minden írásomban benne van. Beszélni róla eddig eszembe se jutott. Mit csináljak?

Schéner Mihály: Győznek a magyar huszárok (2003)

Berki Viola: *Boldogság felé (Halasi pannó) (Kiskunhalas, 1988)*

Olvassam fel az összes könyvemem? Szégyellem magam.

Szót érteni csak az olvasóimmal tudok.

*

Mi mást mondhatnék? Amikor teherbe esett, elvettem feleségül. Felneveltem a fiamat. Mellettem, mellékesen, befejezhettem a tanulmányait. És a legfontosabb: megírtam az életét. Egy hontalan, számkivetett kislány történetét, akiből élettárs és anya lett. Háza van és hazája: azt hittem, ennél többet nem adhatok.

Áldozatokat persze ő is hozott. Vezette a háztartásunkat, ha ez ugyan áldozat. Végül is én végeztem a dolgomat: eltartottam a családomat.

Menet közben próbáltam befejezni az életművemem. Nem volt segítő társam, ez a legkeve-

sebb, amit mondhatok. Nem lett belőle írófeleség. Soha nem értette meg, hogy nekem egy feszes bekezdés mindennél fontosabb. Ez a sorsom, ezt vállalta magára, amikor mellettem maradt.

Kitartott mellettem, igaz. Gondomat viselte. De mihez is kezdett volna nélkülem? Mindenki csodálta ezért. Azután, négy szemközt, körülvevett újra a vádló, néma csend.

Én pedig, az önző skribler, ugye, milyen hihetetlen! Kétségbeesetten szerettem őt. Olyan, amilyen, de én el sem tudtam nélküle képzelni az életet. Most is, ugye, elmúlt ötven év, és én rémülten kérdezem magamtól: önző lennék, érzéketlen vadállat? Nem csinállok rosszul valamit?

Lám, máris félbehagytam a munkám. A boldogság titka! Nézem azt a gyönyörű kis öregasszonyt, és a kettőnk elrontott életére gondolkodom.

Villányi László

Makrai Laci

Hiába tiltakoztam, mindenáron versébe akarta írni Makrai Laci nevét, hosszasan ecsetelte, a Nádor tér fűvén hogyan estünk egymásnak, lebirkózva addig ütöttem, míg eleredt az orra vére, el sem tudom képzelni, mi válhatta ki eszeveszett dühömet, felnőttként ha találkoztunk, szégyenkezve gondoltam ökölbe szorított kezemre, bocsánatkérés helyett nagyokat köszöntem előre, reménykedtem, nem olvassa verekedésünk könnyelműen megírt történetét, s most, öt évtized után elmondta, ő bizony nem emlékszik semmire, nincs harag, valójában büszke, hogy egy irodalmi hős viseli nevét.

Villányi László

(1953, Győr)

költő, József Attila-díjas,
Győrzámolyon él

Nagymama

Évtizedeken át mindhiába biztattam, írja meg a lányok levelét, nyilván éretlen volt hozzá, tele aggodalommal, mint tízévesen én is, megtudva, ötödiktől másik osztályba kell járnom, bizony elpityeredtem, talán bőgni kezdtem volna, ha nem vigasztal egy anyáskodó lány, nyilván új osztálytársnőim érzékelték szomorúságomat, mert szeptember végén levelet kaptam tőlük, amit jóval később, meglehetősen önteltséggel, csoportos szerelmeslevélként dédelgettem magamban, pedig csak rokonszenvüket akarták kifejezni, látva féltékenységemet, nem őriztem meg, a mai napig sem értem, miért, mint ahogy hosszú ideig arra sem gondoltam, vajon melyikük ötlete lehetett a levél, ki fogalmazta meg, s íratta alá a többiekkel, ezen töprengtem az ötvenéves osztálytalálkozónkra érkezve, amikor az egyik nagymama, akinek hajdan szerelmes voltam a szemébe, üdvözlésként a nyakam köré fonta karját.

Salamon Konrád

(1941, Pécs)

történész, az MTA doktora,
Budapesten él

Salamon Konrád

Illyés Gyula az ellenforradalomról

Illyés Gyula: *Beatrice apródjai* című könyve a magyarság 1919 augusztusától 1921 júniusáig tartó történetét tárgyalja, azaz a fehérterrorral megalapozott ellenforradalom kezdetét. Ez az eseménysor a tanácsköztársasággal kezdődő, véres fordulatokkal teli történelmünk egyik letragikusabb része. Az ellenforradalom győzelmének következtében ugyanis a magyarság ismét utat tévesztett. Tekintsük át a legfontosabb események vázlatát!

1918. október 31. az őszirózsás forradalom győzelme. A parlamentáris demokrácia megteremtésével és a köztársaság kikiáltásával (november 16.) a magyarság rátalált a háború utáni válságból kivezető útra.

1919. március 21. a kommunista államcsíny, a demokrácia felszámolása és a vörös terror – az első zsákutca.

1919. augusztus 1. a kommunista diktatúra bukása, a szakszervezeti kormány megalakulása, a demokráciához és a köztársasághoz való visszatérés rövid lehetősége.

1919. augusztus 7. az első ellenforradalmi kormány megalakulása, a fehérterror, a restaurációs konszolidáció kezdete – a második, immár 1945-ig tartó zsákutca.

Illyés Gyula az 1941-ben megjelent *Kora tavasz* című könyvében az őszirózsás forradalom és a köztársaság, valamint a tanácsköztársaság történetét tekintette át. E könyv elején írói programot is adott: „Felfedezést várok az irodalomtól. [...] A valóság fölfedezését [...] minél egyenesebb úton.”¹ Illyés ugyanis tudta, hogy

az egészséges nemzettudat megteremtése létkérdés, ami mindenekelőtt közelmúltunk történelmének hiteles megismerésén alapulhat. S azzal is tisztában volt, hogy a nemzettudat formálódásában az irodalomé a meghatározó szerep, ami nagy felelősséget ró az írókra. Az ellenforradalom kezdeti két évét kutatva többek között arra kereste a választ, hogy miért bukott el oly gyorsan az 1918–19-es forradalom, s hogyan válhatott „Magyarország egyik napról a másikra végzetesen” ellenforradalmivá.²

Illyés a *Beatrice apródjai* folytatásának szánt *A Szentlélek karavánja* című befejezetlen könyvében választ ad az egyoldalú vélemények kialakulásának és Magyarország gyors ellenforradalmivá változásának fő okára is: „Az 1918–19-es magyar forradalmi korszak legyalázásában a jobboldali ellenforradalomnak kiváltságosan kedvező helyzete volt. Még a jóhiszeműek szemében is. A tömegek csak az ő »bírálatát« hallhatták”. S a „tárgyilagos bírálat elmaradása idők teltevel minden baloldali »beállítottság« hitelét aláásta.” Ráadásul a magyar szellemi élet egy tárgyilagos fórumot „mindmáig nem tudott fölállítani. Csak a vádakat ismételte, forgatta körbe unalomig.”³ Ez sajnos napjainkban is igaz.

A tárgyalt időszak ismertetéséhez fogva néhány fogalmat is egyértelművé kell tenni, mindenekelőtt azt, hogy a politikai bal-, valamint a szélsőbaloldal között jelentős különbség van.

1 Illyés Gyula: *Kora tavasz*. Szépirodalmi, Bp. 1972. 11.

2 Illyés Gyula: *A Szentlélek karavánja*. Szépirodalmi, Bp. 1987. 11.

3 Uo. 234–235.

A baloldali egyik legfontosabb alapértéke ugyanis a demokrácia megteremtése, a szabadságjogok biztosítása. A szélsőbal célja viszont a demokrácia felszámolása és a proletárdiktatúra megteremtése. A két irányzatot tehát a közöttük lévő nagy különbség miatt nem lehet összemérni. Ebből következik, hogy 1918–19 kapcsán helytelen a két forradalom kifejezés használata is. A parlamentáris demokráciát megteremtő őszi forradalom után ugyanis a proletárdiktatúrát létrehozó kommunista államcsíny következett, és nem egy második forradalom.

A baloldaliság kérdése kapcsán azt is látnunk kell, hogy a népi írók a jobb-, illetve baloldali értékek szintetizálásával haladták meg ezt a politikai megosztottságot. Azaz a nemzeti hagyományok tiszteletére figyelmeztetve követelték a szabadságjogok kiterjesztését és a szociális igazságosság megvalósítását. Mert – s erre Illyés hívta fel az elsők között a figyelmet – a nép sanyarú helyzete a nemzet egészséges fejlődését veszélyezteti. A népi gondolat vagy nép-nemzeti felfogás tehát a nemzeti gondolat, a demokratikus eszmények és a szociális igazságosság hármásának alapelveire épült. S ezzel ismeretlenül is követte a Károlyi Mihály által hirdetett programot, aki 1918. november 16-án, a köztársaság kikiáltásakor így fogalmazott: Az „ifjú magyar köztársaság” programja „egyben nemzeti, egyben demokratikus és szociális tartalmú.”⁴

Illyés Gyula feladatának tekintette az őszi forradalom utáni évek történetének pontos bemutatását, mindenekelőtt annak a máig rögzült hazugságnak a megcáfolását, miszerint Károlyi Mihály „átadta a hatalmat a kommunistáknak”. Ezért már 1969 augusztusában felvetette az 1919. március 21-ei hatalomváltásnak, Károlyi félreállításának a kérdését, s bizonyította, hogy Károlyi úgynevezett hata-

lomátadása nem történt meg. A cikkhez több történész is hozzászólt, s az 1919. márciusi események rekonstruálásával egyértelművé tette, hogy Károlyinak esze ágában sem volt lemondani.⁵ A március 20-ai Vix-jegyzék, amely követelte, hogy a magyar haderőt vonják vissza a Debrecenről és Szegedről nyugatra meghúzott vonal mögé – elmélyítette a kormányválságot. Ezért úgy döntöttek, hogy a Berinkey Dénes vezette koalíciós kormány lemond, és Károlyi köztársasági elnök egy szociáldemokrata kormányt nevez ki, amely a Vix-jegyzék visszautasítása után várható külföldi nyomásnak megpróbál ellenállni. Ugyanakkor Károlyi arra is gondolt, hogy ha a szociáldemokraták nem tudnak kormányt alakítani: a nemzeti ellenzéknek kell arra felkérni. Ezért üzent Bethlen Istvának, aki nem zárkózott el az esetleges kormányalakítás elöl, így ők Zichy Aladár lakásán gyülekeztek, és várták a fejleményeket. Károlyi tehát eleve nem gondolt arra, hogy kommunistáknak adjon kormányzati megbízatást.

A kormányalakítást vállaló szociáldemokrata vezetők azonban – Garami Ernő, Peidl Gyula és néhány társuk kivételével – Károlyi és a polgári miniszterek háta mögött kiegyeztek a börtönben ülő kommunistákkal. Március 21-én délután 4 órakor Károlyi elnökletével tartotta utolsó ülését a Berinkey-kormány, amelyen a kommunistákkal megállapodó két szociáldemokrata miniszter, Böhm Vilmos és a Károlyi által miniszterelnöknek jelölt Kunfi Zsigmond elhallgatták a kommunistákkal való közös kormányzásról kötött megállapodásukat, s az új kormány kinevezésének időpontjáról érdeklődő Károlyival közölték, hogy az új kormány névsorát a Munkástanács esti ülésén állítják össze, s azt követően Kunfi jelentkezni fog nála. Mivel a Munkástanács már januárban kizárta soraiból a kommunistákat, Károlyi ebben sem láthatott semmi gyanúsat. Úgy tűnt tehát, hogy

4 Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért*. Magvető, Bp. 1968. 257.

5 Az említett írásokat lásd: Illyés Gyula: *Hajszálgyökök*. Szépirodalmi, Bp. 1971. 371–373., 582–597.

a szociáldemokraták kormányalakítása sikerül, ezért üzent a Zichy Aladár lakásán várakozó Bethlen-csoportnak, hogy a velük tervezett tanácskozás tárgytalanná vált. Ugyanakkor Károlyi még a kormányülésen azt is közölte a szociáldemokrata miniszterekkel, hogy másnap találkozni akar a polgári és nemzeti ellenzék vezetőivel, amit ők szó nélkül tudomásul vettek.

A történetek után a köztársasági elnök Kunfi jelentkezését várta, de vacsora közben megjelent egyik titkára, s a később ismertté vált lemondó nyilatkozat aláírására kérte, Károlyi azonban ezt megtagadta. Kis idő múltán telefonon értesítették, hogy a Munkástanács jóváhagyta a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülését, és kikiáltotta a proletárdiktatúrát. Majd arról is értesült, hogy a tudta és beleegyezése nélkül nyilvánosságra hozták az általa alá nem írt „hatalomátadó” nyilatkozatot, amelyet a szocialisták és kommunisták egyesült pártjának vezetőségi ülése nagy lelkesedéssel fogadott. Károlyi az esetleges vérontás elkerülése érdekében a történeteket tudomásul vette, és félreállt; az államcsíny sikerült.

A történetek felidézése nemcsak a múltunk lényeges kérdéseit tisztázó Illyés Gyula iránti tisztelet miatt fontos, hanem azért is, mert még napjainkban, a történetek tisztázása után 50 évvel is vannak, akik ragaszkodnak a Károlyit besározó hatalomátadás legendájának ébrentartásához.

Illyés említett esszéregényeiben 1918–19-ről szólva – a jobb- és baloldalon máig élő szóhasználatl – a két forradalom kifejezést használja. Ugyanakkor írásait olvasva egyértelmű, hogy a nemzeti, demokratikus és szociális igazságosságra törekvő politikával rokonszenvez, s elutasítja mind a vörös-, mind a fehérterror, s az ezekkel megalapozott diktatúrákat. Ugyanakkor mint író és „történész” nem a terroristákat leleplező minősítő jelzők keresésére fordította figyelmét, hanem a gyilkos cselekedeteket előidéző indítóokok feltárására. S ami elkeserítő és elgondolkodtató, hogy ezek az in-

dítóokok mindkét oldalon nemes eredetűek. Az egyik az emberi jogok és a társadalmi igazságosság kiterjesztéséért, a nyomorúságos körülmények közt élők sorsának javításáért küzdött, a másik viszont a feldarabolásra ítélt magyar nemzetet akarta megmenteni. Sajnos, mint már annyiszor, „haza és haladás” ügye most sem tudott összekapcsolódni.

Azt sem feledhetjük azonban, hogy az írónak az 1970-es években a megjelenhetőség kérdésére is gondolnia kellett. Ezért néha annyira bonyolultan és körmönfontan kellett fogalmaznia, hogy az adott részlet – a szerző nyilatkozata szerint is – már-már nehezen volt érthető. Továbbá néhány szélsőbaloldali érték és törekvés megértő bemutatása előfeltétele volt annak, hogy a kommunista korszakban először jelenhessen meg egy olyan könyv, amely részletesen tárgyalta a trianoni békediktátum igazságtalanságait, s mindenekelőtt a szomszéd országokba kényszerített magyarsággal szembeni embertelen bánásmódot, amely az első pillanattól kezdve folyamatosan tart. Az új határok megvonása a magyarság egyharmadát szakította el szülőföldjétől, s hatszázezer magyart tett földönfutóvá „Európa közepén, Harlem feketéinél megszégyenítőbb kivetettségben. [...] A Duna-völgyi földönfutóknak saját honukban sem akadt sok szemrevételezőjük akkortájt.”⁶

Illyés, a fiatal forradalmár részt vett a parlamentáris demokrácia visszaállítását megakadályozó ellenforradalom elleni tevékenységben. Ő találta ki, hogy a kiplakátolt Vörösmartyidézettel: a „Hazádnak rendületlenül”-t az á betű u betűvel való átragasztásával „Hazudnak rendületlenül”-re változtassák. Ez egyáltalán nem volt veszélytelen csínytevés.

Ezzel együtt közreműködött a letartóztatottak családtagjainak segítésében. Így ismerte meg az egyik letartóztatott kishúgát, egy „Botticelli módra angyalian szép, nyílt tekintetű és

6 Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*. Szépirodalmi, Bp. 1979. 256.

ugyanakkor a vonásaiban az ártatlanság érintetlenségébe zárt süldő lánykát.”⁷ Őt nevezte Beatricének, akinek delejes sugárzása olyan hatással volt rá, mint az igazinak hajdan Dantéra. A *Beatrice apródjai* cím kettős értelmű: jelenti az eszményi szerelemért rajongókat, akik egyben politikai eszményeikért is küzdöttek.

A visszaemlékező Illyés nem felejtette el, hogy egykori 17 éves, a szexualitással épp megismerkedő önmagát ez a kérdéskör akkor erőteljesen foglalkoztatta, s ennek megfelelően e művében is részletesen írt róla. A Beatrice-élményét Dantéhez hasonlította abban is, hogy a költőfejedelem feltehetően igen szabadon élt, „akit valami úton mégis Beatrice vezetett, leghívebben épp a szakadékok fölött, a szentképek palló fölött lebegő angyalaként.”⁸

Visszatérve a proletárdiktatúra bukása után történetekre, Budapest román megszállását, a főváros „végleges elestét” Illyés a magyar demokrácia történetében Buda 1541-es elvesztéséhez hasonlítja. Ugyanis a kommunistákkal mindig határozottan szemben álló Peidl Gyula vezette szakszervezeti kormány 1919. augusztus 2-án hozzálátott a március 21-én megdöntött köztársaság, azaz a magyar demokrácia helyreállításához, és a kormánynak a kiszagdákkal és a keresztényszocialistákkal való kibővítéséhez, ami egy nemzeti-demokrata kormányzatot eredményezett volna. De a fővárosba augusztus 4-én bevonuló románok támogató jelenlétével egy maroknyi ellenforradalmi csoportnak augusztus 6-án sikerült ezt a kormányt eltávolítani, s másnap a Friedrich István vezette első ellenforradalmi kormányt megalakítani.

Illyés jó szemmel vette észre – amit sok történész is figyelmen kívül hagyott –, hogy 1919. augusztus első napjaiban utoljára csillant fel a parlamentáris demokrácia megmentésének, helyreállításának lehetősége, tehát az 1918.

október 31-én kezdődött forradalmi folyamatnak a szélsőbaloldali kilengést követő konszolidáló befejezése. Sőt, miután a magyar munkásság kiábrándult a proletárdiktatúrából: lehetővé vált, hogy – Ady szavaival – a „szűz proletár-seregek” „Csaba új népeként” a magyar nemzet szerves részévé váljanak. Ez azonban sajnos – a győzedelmeskedő ellenforradalom, majd az 1945 utáni szovjet uralom mindent eltorzító hatása miatt – csak az 1956-os forradalomban valósulhatott meg.

Itt meg kell jegyezni, hogy Ady volt az első költő, aki észrevette, hogy a gyors ütemben növekvő munkásság a magyar nemzet egyik legfontosabb alkotóeleme lesz. Köszöntő verseit azonban nem marxista szövegekkel írta, hanem a magyar múlt és mitológia, valamint a *Biblia* szóhasználatával. Hasonlóképpen gondolta Illyés is, aki szerint a Tanácsköztársaság felvidéki hadjáratával a „proletár-osztályharc [...] nemzeti-emberi szabadságharc lett.”⁹ S ezért ítélte el az 1920-as években történeteket, miszerint „Pesten egy igazoló bizottság előtt egy ide menekült tantestület ellen terhelő bizonyítékként fogadtatott el egy fénykép, melyen e tantestület tagjai kalaplengetve, nevetve éljenzik” a bevonuló vörös csapatokat mint magyar felszabadítókat.¹⁰

Olvassuk tovább Illyés fontos megállapításait: „A magyar haladás szellemi életében [...] az augusztusi bukás után vált ketté végzetesen [...] az, aminek pedig szorosán együtt kellett volna maradnia. Vagy most kellett volna megkísérelni az összeforradást, ha eddig csak fogyatékosan volt meg.” Azaz „haza és haladás” együttes képviselőjét. S a végzetes kettéválás oka, „hogy a magyar progresszió jó része vak kényszerből vagy hiszékeny számításból oly fokon hallgatott a magyar néptömegek nemzeti jogainak sérelméről”, hogy a „nemzet ügyének látványos védelmét a reakció szinte kizárólagos

7 Uo. 18.

8 Uo. 21.

9 Uo. 269.

10 Uo. 254.

birtokául engedte.”¹¹ Ennek következtében az értelmiségi ifjúság jelentős része is az ellenforradalmi eszmék támogatója lett. Illyés felidézi Ady temetését, majd beszámol a temetése utáni első évfordulón, 1920. január 29-én rendezett megemlékezésről, amelyen részint az ő feladata volt, hogy a költő emlékét felidézze Tóth Árpád testi épségét biztosítsa. A zsúfolásig megtelt Vigadóban az előadó megjelenését hatalmas fütty fogadta, az előadás után pedig óriási botrány kerekedett. Egyesek Adyt gyalázták, mások a forradalmat éltették. A kardlaponzó rendőrség csak nehezen tudta helyreállítani a rendet.

„Haza és haladás” egységének kérdése *A Szentlélek karavánja* című könyvében is foglalkoztatta. Eszerint a jobb- és baloldal vádaskodásában közös, hogy mindketten a „hazafiság dolgában marasztalták el” ellenfelület. A jobboldal szerint ugyanis az „ország kereteinek recsegő összeomlása közepette a szocialisták fő gondja nem a nemzetnek, hanem a saját erejüknek a biztosítása volt.” A baloldal szerint hasonlóan: a volt uralkodó osztályok „osztályérdekeiket fölébe helyezték a nemzet érdekeinek.” Ebből következően a baloldal minden „hatékonyra válható nemzeti erőt eleve pusztítóan ellenforradalminak” észlelt, a jobboldal pedig „minden hatékonynak mutatkozó szocialista erőt eleve pusztítóan forradalminak.”¹²

Illyés hiába reménykedett abban, hogy a Siófokon gyülekező veszély „távol tartására csak lesz összeszövetkezés? Elég fegyelem mindazok közt, akiket egyaránt fenyeget a veszély. Hogy Magyarország azzá változzék vissza, aminek már Adyék hadat üzentek! Petőfiék! Batsányiék!”¹³

A hatalomra jutott ellenforradalom ugyanis nemcsak a proletárdiktatúrát, de az azt megelőző köztársaságot is elítélte. Véget vetett tehát a köztársaság visszaállítására indított kísér-

letnek, s a fehérterror közepette hozzálátott a restaurációs ellenforradalmi rendszer kiépítéséhez, amely így eleve képtelen volt reformkonzervatív válni. Magyarország ismét tévútra került, mert az ellenforradalmi rendszer – akár fehér, mint Horthyé, akár vörös, mint Kádáré – érdemi reformok megvalósítására képtelen, ebből következően a társadalmat válságba sodorja. Pedig már a reformáció idején egyértelműen megfogalmazták, hogy az egyházat állandóan reformálni kell. S mindez még inkább így van a sokkal változékonyabb világi, politikai berendezkedések esetében. Sajnos erről a korszak meghatározó politikusai: előbb Tisza, majd Horthy és Bethlen megfeledkeztek, akiknek mint reformátusoknak ezt is tudniuk kellett volna.

Az, hogy a vörös terrort alkalmazó proletárdiktatúrát nem a köztársaság, hanem a fehérterror váltotta fel, a tanácsköztársaság híveinek utólag azt sugallta: még keményebbnek kellett volna lenni. A fehérterror tehát sokak szemében akaratlanul is a vörös terrort látszott igazolni. (Szélsőség szélsőséget szül.) Ezek a szélsőségesek a törvényességre törekvő szociáldemokratákat hibáztatták a vereséért, akik szerintük csak a parlamentbe kerülésre, illetve miniszteri, államtitkári, majd népbiztosi tisztségekre törekedve elmulasztották a tömegek forradalmasítását.

Illyés a Kádár-féle vörös ellenforradalmi korszakban a Horthy-féle fehér ellenforradalomról írva többször is egyértelművé teszi: a véres diktatúrát eleve elfogadhatatlannak tartja, legyen az akár vörös, akár fehér.

Külön is foglalkozik a forradalmi időszak túlfűtött, cselekvő fiataljainak tetteivel, megértve indítékaikat, de bírálva módszereiket: „Az ifjúság szeme mindig a távoli jövőn csüng, nincs tekintete az átlépendő tócsára, még ha az véres is, és nem is tócsa, hanem folyam.” Mert az ifjúság az ember megválthatóságának ígézetében

11 Uo. 269–271.

12 *A Szentlélek karavánja*. 233–234.

13 *Beatrice apródjai*. 88.

„összetéveszti a kegyetlenséget a bátorsággal”.¹⁴ Bírálóan idézi az Ifjú Proletár című lap 1919. áprilisi számában megjelent, többszörösen önellentmondó és messianisztikus írást, miszerint: „csak akkor van értelme az osztálykülönbségek gyökeres kiirtásának, ha vele kivész az emberek egymás közti életéből, ami őket egymástól elválasztja: minden harag és minden gyűlölet, minden irigység és minden gőg [...] ez teszi a proletariátust az emberiség szociális megváltoztatásának hordozójává, teszi a világtörténelem messiánikus (sic) osztályává”.¹⁵ E sorokat olvasva nehéz elképzelni, hogy az idézett szép vágyakat, a messianisztikus célt, a harag és a gyűlölet megszüntetését hogyan lehet proletárdiktatúrával és vörös terrorral megvalósítani.

Azt se feledjük azonban: az ifjúság tévedése attól is függ, hogy szerencsés vagy szerencsétlen történelmi helyzetben cselekszik-e? 1848, 1956 és 1989 ifjúsága szerencsés helyzetben volt, mert mindenki a jogok kiterjesztését akarta. Ez esetekben tehát nem lehetett tévedni. Az első és a második világháború utáni helyzet viszont súlyos buktatókat tartalmazott. A jogegyenlőség mellett megjelent a „vagyonai egyenlőség” követelése is, s a kommunista cél sokakat tévútra vezetett.

Könyvében Illyés többször is foglalkozik Trianon kérdésével, s rámutat, hogy milyen sokat ártottak Magyarországnak a 20. század elején róla kialakult elmarasztaló vélemények. Ezekkel szemben emlékeztet arra, hogy a magyar nemzeti gondolat kialakulásától kezdve megértő volt, s a magyar szellem legjobbjai a nemzetiségi kérdés kapcsán is a megértést, a szótértésre való törekvést hirdették. A magyarság „nagy nyugati utazóiban” – Batsányi, Kazinczy, Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Szalay – „nyoma sincs nemzeti türelmetlenség-

nek”. Az ő útjukat folytatja Kemény, Mocsáry, s az ő méltó örökösük Jászi Oszkár, akinek aradi kudarca egy nemzedék tudatát rázkódtatta meg. Majd röviden ismerteti a második világháború utáni párizsi találkozásukat. Az idős Jászi azért akart Illyéssel megismerkedni, mert a népi írókat tekintette az ő egykori mozgalma folytatóinak, Illyés pedig a „Keleti Svájc” gondolatát tartotta követendő „növendékeszmenek”.

A fehérterror üldözöttjei közt voltak Illyés egykori tanárai is, így Lengyel Gyula népbiztos. Bár róluk rossz véleménnyel volt, de mint üldözötteken – Hébelt Ede ügyvédi irodájának a szervezésében – igyekezett segíteni. Ugyanakkor azt sem felejt el láttatni, hogy a puszták népe teljesen védtelen volt. A Szegedről rajokban indult tisztai különítményesek útközben kastélyokban szállásolták el magukat, ráadásul a pusztákon hosszabban és buzgóbban tevékenykedtek, mint a községekben. Pedig a „pusztákon nem volt megtorlandó kommunista cselekmény. Senki magántulajdonhoz ott nem nyúlt, nem is fenyegették. [...] A földbirtokosok és a bérlők, s ezeknek [...] a gazdatisztjei és ispánjai a különítményesek bosszúját azokra a béresekre és cselédekre eresztették rá, akik nekik a diktatúra alatt, mint termelő-biztosoknak és gazdasági szakértőknek szájtaltak vissza; hisz ők is mindnyájan a diktatúra alkalmazottjai voltak. A környékünkig elhírelt dunapataji, kalocsai, tamási parasztzavargásokban egy pusztai cseléd sem volt. A sorok írója messze elválasztja magát azoknak az elveitől, akik ezeket a nagyrészt középparaszti mozgódásokat úgy fojtották vérbe, hogy a forradalmat vélték szolgálni.”¹⁶ Sőt, a proletárdiktatúrával szembe forduló parasztlakozók igazát elismerve megemlíti, hogy a Duna-melléki népfelkelések oka a gabona-fejadag 72 kilóban való megállapítása, ami a háború alatt csak egyharmada

14 Uo. 150–151.

15 Uo. 196–197.

16 Uo. 106–107.

volt, ráadásul a falusi fiatalokat aratás idején sorozták be a vörös hadseregbe.

A cselédekkel szembeni megtorlásra két példát említett: Égetthalmon a kastélykertészt akasztották fel a fiával, Birkamajorban pedig a bognárt, mert mint a direktórium elnöke május 1-jén vörös zászlót tüzetett a kastély azon ablakára, ahol a direktórium helyisége volt.

A cseléd-kérdés kapcsán tekintsünk ki Illyés könyvéből. Íme egy jellegzetes adalék: Tormay Cécile-t Kispál János direktóriumi tag – egyben annak a kastélynak a kertésze, ahol Tormay bujdosott – kísérté el Szügyről Balassagyarmatra, hogy bántódása ne essék, s direktóriumi tagságára hivatkozva meg is védte a vörös fegyveresek okvetetlenkedésétől. Ezután a vörös uralom e helyi vezetője a következő módon és kérdéssel fordult a bujdosó írónőhöz: „Megtisztelem alássan, mit tetszik gondolni, nekem ugye nem lesz belőle bajom, ha megfordul?”¹⁷ Az írónő nem válaszolt a kérdésre, pedig jó lenne tudni, mi lett Kispál János sorsa.

Mivel az ellenforradalom kereszténynek és nemzetinek tekintette magát, vessünk egy pillantást a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1919. aug. 22-ei pásztorlevelére, amely a következőket tartalmazza a magyar társadalom legfontosabb kérdéseiről: „vezessük be a gyakorlati kereszténységet, mint a megértést s jogtiszteletet, mint jó viszonyt s összetartást a nemzet összes társadalmi osztályaiba s tiszteljük meg egymást a felebaráti érzések s az emberi jogok, a társulás és szervezkedés szabadságának elismerésével. Álljon tőlünk távol minden bosszúvágy, megtorlás, – álljon ez távol egyesektől s osztályoktól. Itt nem győzött le, nem tepert le osztály osztályt, nem győzte le senki a munkásosztályt, hanem a gazdasági és társadalmi rend gonosztevőit törték le. Nem lehet tehát köztünk arról sem szó, hogy a középosztály most már megint

uralkodhat a munkásosztály fölött; nem lehet szó reakcióról, sem elnyomásról. Senkiét el nem venni, mindenkinek a magáét megadni – ez a jövő Magyarország boldogulásának föltétele. Reakcióról tehát, mely elnyomást, véres viszonzást s üldözést jelent, – mely kínzó kamarákért kínzó kamarákkal, vörös terror helyett fehérterrorral fenyeget, köztünk még szó se essék. A proletárdiktatúra emberségből kivetkőzött gonosztevőinek dicsőségére köztünk senki sem áhítozhat!”¹⁸

A Katolikus Püspöki Kar pásztorlevelét azonban a magát kereszténynek és nemzetinek nevező politika figyelmen kívül hagyta, s nem gátolta meg a fehérterror kibontakozását. Sőt, a fehér ellenforradalom – Illyést idézve – nem csak „Károlyit lökte holmi gyehennába. Elátkozta Ady szellemét, el az élő Babitsot, Móriczot, Bartókot, Kodályt, Csókot, Ferenczyt; alig volt érték – hogy most csak a művészeteket nézzük –, akin nem látott pokolkormot.” Ugyanakkor „Magára adó szellemi ember (s főleg fiatalember) csak azokhoz az útmutató táblákhoz igazodhatott, amelyek első sorában a fenti nevek álltak.”¹⁹

Azt se feledjük, hogy a Horthy-féle ellenforradalom keményebb volt az 1849-es Habsburg ellenforradalomnál. Az utóbbi ugyanis nem semmisítette meg az 1848-as törvényeket, de megnyirbálta azokat. A Horthy-féle ellenforradalom viszont nemcsak a kömmün intézkedéseit semmisítette meg, de a köztársaság minden törvényét és rendelkezését is. E szűklátókörű bosszúállás miatt nemcsak a kommunisták, de a demokratikus irányzatok vezetői is emigrációba kényszerültek. El kell gondolkodnunk: miért üldözték el az országból azokat is, akik parlamentáris demokráciát teremtettek? A válasz az ellenforradalmi rendszer nagyon is

17 Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. Gede Testvérek, Bp. 2003. 395.

18 Prohászka Ottokár: *Naplójegyzetek* 3. Székesfehérvár, 1997. 348.

19 *Beatrice apródjai*. 147–148.

korszerűtlen eszmeiségében keresendő. Az így kialakult helyzet rendkívül megnehezítette a demokratikus emigráció tevékenységét. Úgy kellett ugyanis az ellenforradalmi rendszer ellen fellépnie, hogy az Magyarország érdekeit ne sértse. 1926-ban a „frankpör idején a világ minden rotációs gépe megannyi ágyúként állt az emigráció rendelkezésére. Ki óvhatta még ilyenkor a szülőhelyét? Károlyi mindig úgy célzott – ezt közelről láthattam –, hogy pontosan csak a nemzet ellenségeit találja és soha a nemzetet.”²⁰

Bár az ellenforradalomnak növekedett a támogatottsága, Illyés azonban a fenti névsort tartotta mérvadónak annak ellenére, hogy akadt kérdés, amelyben egyikükkel-másikkal nem volt egy véleményen. Külön is megemlítette, hogy „korának legműveltebb költőjével”, Babits Mihállyal „képtelen voltam zöld ágra vergődni abban a kérdésben, hogy vannak társadalmi osztályok [...] az emberiség kezdettől fogva tűz és víz, tehát vagy-vagy, mert a két tábor közt egyre mélyül a szakadék, s folyvást magasul a barikád.”²¹ Más szóval egy társadalmon belül sokféle érdek ütközik egymással. Ugyanakkor Illyésnek ez a sokoldalú, sokszempontú vizsgálódása arra irányul, hogy az adott időszak minél több értékét, értéket hordozó törekvését mutassa fel. Művészeti kérdésekről szólva a legnagyobb tisztelettel ír Kassák Lajosról, bár nem minden elképzelésével ért egyet: „remek szeizmográf-idegzetének sugallatára már kalapálgatta-kerekítgette a korszak szép faanyagából a maga vaskarikáját, a kollektív individuumot.”²²

Illyés szellemisége tehát távol áll a ma divatos felfogástól, amely a neki nem tetsző politikai irányzatokat eleve gyalázatosnak és árulónak tekinti. Jászi Oszkár és Károlyi Mihály

elismerő értékeléseivel a nemzeti elkötelezettségű, szociálisan érzékeny, polgári demokratikus törekvéseket tekinti a korszak jövőbe mutató, példaadó irányzatainak. Azonban azt is látja, hogy azok, akikre az első világháború végén rászakadt a vezetés, megoldhatatlanul nehéz feladatok elé kerültek: „A kirívóan eltunyult magyar feudalizmusnak és éppoly kiválóan friss falánkságú kapitalizmusnak ellentáborai – a polgári és a munkás-paraszt szervezkedések – nem adtak kellő számban olyan férfiakat, akik ezeket a kérdéseket megoldhatták volna. [...] Polgári részről csak Jászi és szűk köre gondolta végig ezeket. De előre látni? A kudarc, még tüzetesebb szóval a fölsülés egyszerre volt [...] nevelés és siralmas.

Már januárban veszélyesen eltávolodott, aminek történelmileg ikerszövetségbe kellett volna fonódnia: a népvédelem és a nemzetvédelem.”²³

Szúrjuk közbe: azért történt ez így, mert a munkásságnak és a parasztságnak nem voltak meg a lehetőségei, jogi feltételei ahhoz, hogy politikailag szervezetté váljanak, s a parlamentben megfelelő politikai képviselést szerezhessenek. A népi és nemzeti egység hiánya következtében a némaságra kényszerített népnek egyszerre kellett elszenvednie a kettős kint, a nemzetit és a társadalmat, azaz az ország megcsonkítását és a múltat visszaállító ellenforradalmat.

Illyés a háborús vereség miatt beálló nemzeti veszteség kapcsán Babits 1919 januárjában írt vigasztavait idézi, amelyek szerint, ha el is vesznek tőlünk földet, tudnunk kell: „nem a föld a haza [...] Ami a földben szent: az az emberek emlékei. Ezeket pedig senki el nem veheti, mert ezek bennünk vannak! És ez a mi hazánk, ezek a közös emlékek, ez a szellemi levegő, amelyben élünk [...] Ez az, ami lelkünk földje és otthona – nyelvünk, gondolataink és emlékeink – ame-

20 Uo. 284–285.

21 Uo. 152.

22 Uo. 332.

23 Uo. 269.

lyen kívül nincsen számunkra hely.”²⁴ Babits és Illyés tehát egy magasrendű nemzeti tudat kialakításában látta a megmaradás biztosítékát. A legélesebb politikai kettéhasadás ellenére is annak az európaiságra és magyarságra épülő szellemi egységnek kellene érvényesülnie, amit „Ady és Babits s velük a *Nyugat* és a *Huszádik Század* »legkiműveltebb fői« oly szilárdan egyesítettek magukban.”²⁵

S a fentiekhez Adyt idézve keserűen teszi hozzá: „még a Templomot se építettük föl”. „Vagyis a lélek szerinti egységet. Ezt minden nép számára a szellemi élet végzi. A magyar szellemi élet – a tudatalakító – Ady halála után, a nép legsúlyosabb megpróbáltatásai idején nem felelt meg hivatásának.”²⁶ S e súlyosan elmarasztaló megállapítások után is azt kell látnunk, hogy ennek az átfogó, nemzetmentő magyar lelki, szellemi egységnek a megteremtése mind a mai napig nem akar sikerülni, mert ezt sem lehet erőszakkal, gyűlölködve, a nekem nem tetsző vélemények és irányzatok kizárásával létrehozni. Ezért sorskérdés, hogy az első világháború utáni magyar történelemtől nemzeti közmegegyezés alakuljon ki. Enélkül ugyanis marad a magyarságot megosztó és megbénító gyűlölködés, amely csak újabb buktatókhoz vezethet.

Végül Illyés könyvének alap gondolatát a Károlyiról és Horthyról alkotott kép teszi egyértelművé. Eszerint Károlyi a „megtettesült racionalizmus volt, a két lábon járó józanság. Vasakarataról s a konok dacról, mellyel akár percnyi céljához ragaszkodott, testközelből is folyton tanúságot nyújtott. Szikrázó elméjű volt [...] ontotta a szellemességet, a megfigyelés telitalálatait, az ártatlan humor és a hegyes gúny nyilait.” Illyésnek ezt a jellemzését alátámasztja Károlyi Mihály: *Ravelszki* című drá-

24 Uo. 274.

25 Uo. 531.

26 Uo. 532.

mája, amelyben szellemes, poénokban gazdag párbeszéddek s történetfilozófiai mélységű kijelentések találhatók. Például: „A forradalom a még abszolútabb hatalom előszobája, ajtaja a trónteremre nyílik, de a trónon nem a forradalmárok fognak ülni.”

Folytatva Illyés jellemzését: Károlyi a „szívbeli pacifisták biztonságával volt könyörtelen harcoss. Épp csak tán túlságosan jóhiszemű volt. [...] Politikustársait – jól nevelt arisztokrataként – egyenrangúan kezelte. [...] testközelből árasztja a rendkívüli egyéniség jeleit, a közélet arénájában mindig személyét rejtve, az udvariasság páncélzatában jelenik meg. [...] A politikus Károlyinak mindazonáltal volt egy alapvető fogyatéka. Nyilván mágnásneveltetéséből eredt. Jó emberismerő volt, s ezt a magaranguák közt lovagi finnyással gyakorolta: nyomban fölvette a neki dobott kesztyűt; rögtön elfordult, egy életre elzárkózott attól, akin szippantásnyi neki nem tetszőt érzett. De – ebben hibásan értelmezve a demokráciát – lefelé a kiáltó emberi családságra sincs szava, és a félrevezetőire, a néha nagyon közönséges »átejtőire« úgy néz, mint hazudozó lovászára, burnóttolvaj lakájára...”²⁷

Illyés külön is megemlíti Kunfi Zsigmondot, akit Károlyi elvitt amerikai útjára, barátjának tekintette, s a Károlyi által miniszterelnökké kinevezni akart Kunfi látszólag elfogadta az ajánlatot, csupán a kinevezés későbbre halasztását kérte, így csapva be Károlyit, elhallgatva a kommunistákkal együtt tervezett hatalomátvétel előkészületeit. Ennek ellenére Károlyi az emigrációban sem mondott semmi rosszat Kunfiról.

Az ellenforradalmi korszak névadójáról ez olvasható: „Horthy elegáns volt, jó természetű, arcan a férfierély mintázható vonásaival. Olaszul, angolul, franciául (és magyarul) katonás, illetve tengerészi folyékonyssággal beszélt, németül

27 Uo. 282–284. és 286. o.

Rohonczi István: Miska huszár (Pákozd, 2017)

anyanyelvi otthonossággal. Mindenkit megnyert egy bizonyos rangfokozaton túl, a korabeli külföldi beszámolók szerint. A világban forgó gentleman emelkedettségével kívánt nem szót ejteni sem a dunántúli magyar, sem a tiszántúli román, sem a Sajón túli törvénytelenségekről. Jobb oldalán szép, ősz hajú, nagyszony megjelenésű feleség mosolya hitelesítette tapintatát. Dicsérték úri kézfogását: kitüntetésként tudta nyújtani, nála hatalmasabbaknak is. De sima is volt. Karrierjét azzal alapozta meg, amivel belebukott: tudott meghunyászkodni.” A Horthy-rendszer „egy rövid honvédő háború kudarca után [...] vette birtokba Magyarországot. Voltaképpen harci ellenfor-

radalom nélkül [...] nyitotta meg [...] az ellenforradalmi korszaknak nevezett évtizedeket.”²⁸

A bukással kapcsolatos meghunyászkodás arra utal, hogy Horthy 1944. október 16-án hajlandó volt az általa is megvetett Szálasit miniszterelnökké kinevezni. Ezzel egyidejűleg lemondott, sőt, semmisnek nyilvánította előző napi kiáltványát is, s a honvédséget a harc folytatására buzdította.

Illyés újra és újra visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy nekünk nem aközött kell választanunk: magyarok legyünk, vagy európaiak? Erre megadta a választ már Ady és Babits, s az ő szellemüket tükröző Nyugat, valamint a Já-szi-féle Huszadik Század. Az ő számukra magyarság és európaiság egyet jelentett, s ezt az utat kell követnünk. Jászi Oszkár 1919-ben írt szavaival: „Ha lesz még magyar jövő, az csak az Ady lelkéből indulhat ki, mint a legmagyarabb és legnemzetközibb lélekből.”²⁹

A könyv utolsó fejezete 1921-ben játszódik, amikor a szerző részt vett egy Vácott tervezett fogolyszóktetési kísérletben, mellékesen az érettségi vizsgájára készült, amit sikerrel is tett. A folytatást már a következő kötet tárgyalja: őstől beiratkozott a budapesti bölcsészkarra. Decemberben emigrált, s 1922 áprilisában érkezett Párizsba, ahonnan 1926-ban tért haza.

Illyés Gyula íróként úgy mondott véleményt forradalomról, kommunőről, ellenforradalomról, hogy történészhez méltó kutatással tárta fel és tisztázta a máig vitatott korszak több fontos kérdését, mindenekelőtt a köztársaság megdöntésének és Károlyi félreállításának történetét. Ezzel példát adott az írók számára, hogy a nemzet múltjának fontos, vitatott kérdéseiben foglaljanak állást, de nem a régi rögeszmék újrafogalmazásával, hanem a tények fáradságos és bátor feltárásával.

28 Uo. 259 és 261.

29 Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Bp. 1989. 42.

Vitéz Ferenc
(1965, Kiszvárd) költő,
irodalomtörténész, egyetemi
docens, Debrecenben él

Vitéz Ferenc

Fentről

Kubinyi Krisztina festményeihez

Látom fentről, hogy alattam
megmozdul a bíbor enyészet,
és madárrá változik a táj.

*

Egyformák innen a háztetők, a rétek,
a fűszálak, virágok és a fák.
Egyformán szeretnék fölhozni téged
és leszállni hozzád, mert vár a fészek –
s szívembe suttog az éjszakád.

*

Látom magam, hogyan bolyongok
a szűk sikátorok között. Még csukva
vannak az ablakok, nyirkosak a falak.
Odabenn mennyi álmok takaróznak be
a nehéz félelmek közelé! – S talpam alatt
fölszisszen az olajos fényű pirkadat.

*

Minél magasabbra szállunk,
annál élesebben látjuk a házfalak
repedéseiben a megtörtént időt.
A földön állva észre sem vettük,
hogyminden gondolat térképet rajzolt
még a templomkupolák alá is. – Mert csak
fentről látni, hogy mi van legbelül.

*

Nem tudom, hogy érdemes volt-e annyi
kacatot összegyűjteni. Most vissza-
húzza szárnyam a sok fölösleg.
Most már látom, hogy eltékozoltam
gyönyörű madárságomat.

Béres Tamás

Hazatérés

Béres Tamás
(1979, Szentes)
egyetemi oktató,
szerkesztő, Nyíregyházán él

Nagyapám már a negyedik csirkelábnál tartott, szopogatta, cuppogott az asztalnál. Jóízűen evett, de volt benne valami megbabonázó, ahogy figyeltem, szinte nem tudtam levenni róla a tekintetem. Nézttem, ahogy akkurátusan lerág, leszopogat minden csonttól minden húst, bőrt, ízületet.

A hetvenes évek közepéig sebész volt a klinika traumatológiáján. Aztán az egyik reggel, a hatodik egybefolyó ügyelet után a hetediket már nem vállalta be. A főorvos gyözködte, majd a nép iránti lojalitását firtatta, mire nagyapám egy akkorát lekevert neki, amolyan nyomatékosítási célzattal, hogy az bevágódott a hordágyak közé. A nővérek földbe gyökerezett lábbal figyelték az eseményeket, majd hirtelen máshol lett dolguk. A főorvos megértette nagyapám indokait, többé nem akarta, hogy ügyeletet vállaljon, se egybefüggőt, se éjszakai. A párttitkár úr javaslatára nagyapám előbb villamosvezető, majd portás lett a nagyerdei remízben. Aztán háziiorvosi praxist bíztak rá Pallagon, de egy rátermettebb fiatal doktornő egy hónap után onnan is kifúrta. Nyugdíjba ment. Pálffy nagybátyám szerint éppen jókor, mielőtt megműtött volna valakit az utcán.

Nagyapám nem lett szomorúbb, mint előtte. Nem roskadt magába. Nagyanyám sírt esténként, ha nem hallotta senki. De mi hallottuk a szomszéd lakásban is, és bizonyára nagyapám is hallotta, még ha horkolt is közben.

Aztán két év múlva a városi párttitkár úrnak majdnem levágta a jobb kezét a szecskavágó gép egy falunapon, valahol Mikepércs mellett. Két mentőt is küldtek érte, hogy időben behozhas-

sák a klinikára. Pedig Pálffy nagybátyám szerint mondta neki a szecskavágó gép kezelője, hogy ne nyúlkáljon, majd ő elmondja, hogyan működik, nem kell azt a gépet fogdosni, de a párttitkár úr csak fogdosta, odanyúlkált, hogy ez mi, meg az mi, aztán elkapta a zakója ujját a szíj, és majdnem berántotta a fogaskerek alá, az emberek, vagy hatan, úgy rántották ki onnan, de a zakóját mind szétszaggatta a gép, és ráharapott a jobb kezére is, megharapdálta a fogaskerek, csak úgy dőlt a vér mindenhol.

Volt nagy sikoltozás, meg jajgatás. A párttitkár úr el is ájult. De nem látta senki. Csak Pálffy nagybátyám.

A klinikán aztán sikerült elállítani a vérzést, de úgy tűnt, le kell vágni a jobb csuklóját, talán az egész karját. Ezt pedig nem engedheti meg magának egy ilyen város, mint Debrecen. Mi lenne a néppel, meg a helyi tanáccsal, ha a titkár úr jobb keze odalenne? Az orvosok tanácstalanul álltak az eset előtt, illetve nem merték műtőbe vinni a titkár urat. Aztán behívták nagyapámat, aki éppen az ebéd utáni sziesztáját töltötte a gangon. Nagyapám bement, fújtatva ingujjra vetkőzött, bemosakodott, és bazdmegek közepette, amit a párttitkár úr nem hallott, mert elaltatták, nyolc óra alatt megmentette, megműtötte a titkár úr jobb kezét, még heg is alig maradt rajta.

Aztán nagyapám hazament nagyanyámhoz, leült a tévé elé, és megnézte a Ki mit tud aznap esti adását. Nagyanyám kérdezgette, hogy na, mi volt, fiam? De nagyapám csak annyit mondott, hogy most már biztos, hogy kétbalkezes lesz a titkár úr.

Aztán nagyapámat hét nap múlva behívták a pártszékházba, ahol ott volt a főorvos úr, meg a titkár úr helyettese is. Bocsnatot kértek nagyapától, és újra munkát ajánlottak neki a klinikán. Nagyapám kis hezitálás után, és nagyanyám nyugalma miatt elfogadta. De meg kellett ígérnie, hogy a főorvos urat nem üti meg többet. Nagyapám bólintott, de szóban nem ígért meg semmit. Főorvos úr kérte a személyügyön Mancikát, hogy az ügyeleti beosztásnál figyeljen arra, hogy ő és nagyapám külön napokon ügyeljen az osztályon, mert fontos, hogy mindig legyen jó szakember a betegeknek.

Nagyapám még öt évig dolgozott a klinikán, mielőtt önszántából nyugdíjba ment, de azután is visszajárt még ügyelni és műteni. Mancika a személyügyön figyelte arra, hogy a főorvos úrral ne kerüljenek egy beosztásba. Nagyapám villamossal járt dolgozni, és hosszasan elbeszélgetett a villamosvezetőkkel, akik úgy szerették, mint a kollégájukat, hiszen náluk is vezető beosztásban dolgozott hónapokig. Megválasztották a közlekedési társaság nyugdíjas klubja elnökének is, amit nagyapám udvariasan visszautasított, de az őszi vacsorájukra mindig eljárt, ahová nagymamát is elvitte, akit ott minden alkalommal körberajongtak a férfiak, mire nagymama elpirult, de jól állt neki. A harmadik alkalommal már egy piros mintás ruhában ment a vacsorára, ami nagyapa szerint jól illett az elpirulásaihoz, kiemelte az orcája fényét.

A vasárnapi ebédeknél összegyűlt a család. Nagymama, nagyapa, anya, apa, a húgom és én, apa testvére: Panni néni, aki mindig hajhálót viselt a haján, és óriási kontya volt; a férje: Miklós bácsi, aki biológiatanár volt a Fazekasban, és mindig izzadt volt az inge, ha tél volt, ha nyár, ezért én igyekeztem minél távolabb ülni tőle, mert elment az étvágyam, ha ránéztem, de nem tudtam nem ránézni, úgyhogy inkább az asztal sarkához ültem.

Nagymama óriási ebédeket készített, csontleves, csirkehúsból, töltelékkel és zöldségekkel. Miután nagyapa újra a klinikán dolgozott, me-

gint jó volt a hangulat az ebédeknél, mindenki beszélgetett, nevettek és viccelődtek. A levesből enyém volt a melle húsa, a többin megosztott a család, kivéve a csirke lábait, amit nagymama már előre nagyapám tányérjára tett, mert úgyse szereti más. Már mindenki végzett a levessel, beszélgettek. Én pedig nagyapámat figyeltem, ahogy ízületről ízületre végigrágja a csontot, a csirke lábát, minden nagyobb darabot félretesz, a tányérjára helyez akkurátusan, keze tiszta zsír, leves. Olyan jóízűen ette, hogy nem bírtam levenni róla a szemem. Ámulatba ejtett. Sebészi precizitással választotta le a húst a csontokról. Majd, amikor végzett, megtörölte a kezét egy fehér textilszalvétában, és nagymamára nézett. Nagymama elmosolyodott, és szó nélkül elpakolta az asztalról a mélytányérokat, a leves maradékát, hogy feltegye a második fogást.

Nagymama sose ült le az ebédnél az asztalhoz, bár a helye megvolt, de mindig leszedte az üres tányérjait. Aztán, amikor vége volt az ebédnek, és mindenki elvonult a nagyszobába cigarettázni, kávézni, nagymama lopva evett a húsból. Utána mosogatott, amíg nagypapa a klinikáról mesélt, aztán jöhetett a politika, meg, hogy ki mit hallott a nyugatról vagy a keleti rokonokról. Többnyire semmit. Vagy rémhíreket. Vagy ugyanazt, amit a múlt héten is, csak kiszínezve újabb mesékkel. De ki tudja, talán a fele sem igaz.

Egy őszi napon, miután nagypapa nyugdíjazása újra téma volt, megcsörrent a telefon. Nagymama vette fel, aztán elájult, miután pár percig hallgatott valakit a vonal túlsó végén. Elájult, de csak úgy, hogy nagyapa még odaért, és el tudta kapni, majd lefektette a kanapéra. Engem küldött repülőszóért a konyhába, és egy pohár vízért, vizes ruháért, meg ami még nagyapa eszébe jutott. Fél óra múlva nagymama magához tért, de akkor már a szomszédból anya és apa, meg a húgom is átjött, hátha segíteni tudnak. Körbeálltuk nagymamát. Nagymama hebegve-habogva elmondta, hogy Jenő bácsi hazajön, most, hogy már nincsenek határok.

Egy hónappal ezelőtt nyíltak meg a határok keletre, meg nyugatra, bár nekem teljesen mindegy volt, mert mi úgyis csak a Balatonig, esetleg Pestre merészkedtünk. Nyugatra, de csak addig, amíg lehet, amíg nem gondolják azt, hogy túl közel jutottunk a vasfüggönyig, nehogy azt higgye valaki, hogy emigrálni akarunk, mint Jenő bácsi, aki Kanadába szökött, úgy, hogy egy este szó nélkül itthagya az egész családot, dédi mama ebbe halt bele, dédnagypapa pedig abba, hogy dédi mama a mennybe ment. Ezért mindenki mérges volt Jenő bácsira, leginkább nem beszéltek róla, vagy ha igen, ő volt a család fekete báránya, aki gyáva volt, nyuszi, elmenekült a bajok elől, ahelyett hogy szembeállt volna velük, a családot pedig itthagya a szarban.

Hogyhogyajenőhazajön? Kérdezte nagyapám a fejét fogva. Megunta a nyugatot, vagy agyára ment a napsütés? Kérdezgette nagypapa, nagymama pedig csak sóhajtozott, és minduntalan el akart újra ájulni, de anya ilyenkor vizet adott neki, apa pedig legyezte a Népszabadsággal. Mi, gyerekek csak álltunk ott, mint a tejbetők, legszívesebben neveltünk volna, annyira vicces volt, hogy mindenki káromkodik, meg sopánkodik, mintha ott se lettünk volna, pedig, ha valaki káromkodik a mi jelenlétünkben, akkor bennünket kizavarnak a szobából, de most, úgy látszik, szabad volt káromkodni.

Ahogy megnyíltak a határok, és szabad volt ki-be járkálni az országból, egyszerre mindenki járkálni is akart. Bár a szomszéd Ambrus bácsiék inkább magukra zárták az ajtót, és senkit nem engedtek be, még a villanyórát se, mert Ambrus bácsi meg volt róla győződve, hogy átverés az egész, holnap visszazárnak minden határt, jön az ÁVO, a titkosszolgálat, a rendőrség, a katonaság, a párt, és bebörtönöznek mindenkit, elviszik az élelmiszert, lehet, hogy még lövöldözni is fognak, puskával szaladgál majd a sok suhanc, mint ötvenhatban.

Aztán, ahogy teltek a hetek, nem jött se a rendőrség, se a katonaság, se a titkosszolgálat,

se amerikai titkosügynökök, és mindenki olyan szabadnak érezte magát még az iskolában is, mintha újra tavasz lenne, vagy hasonló. Péter bácsi, a kedvenc történelemtanárom, aki eddig csak az egyiptomiakról vagy a Római Birodalomról mesélt önfeledten órákon át, azt mondta, hogy holnaptól mesélhet ötvenhatról, kommunistákról, forradalmakról, úgy, ahogy ő látta, kidobhatjuk az összes tankönyvet, nem sokára kapunk újakat. Hát, mi ki is dobtuk az összes tankönyvet, füzetet a kukába. Másnap persze ki kellett onnan szedni, mert vannak abban még viszonyítási pontok, amihez igazodni kell, mondta Péter bácsi, nem eszik olyan forrón a kását, aztán meg várjuk ki, hogy mi lesz ennek az egésznek a vége, a jó rálátás a jó történész erénye, mondta.

Mi nem láttunk rá sok mindenre, a tanárok sugdolóztak az iskola folyosóján, anya és apa a híradót nézte, de, ha meccs ment a kettesen, apa elkapcsolt, nagymama és nagypapa pedig állandóan fel-alá járkáltak a lakásban, hogy most mit hova tegyenek, mivel mi legyen, kikkel mi lesz, ha Jenő bácsi se szó, se beszéd, egyszer csak tényleg betoppan, akár holnap, vagy még ma. Nagypapa térképet vett elő, és kiszámolta, hogy ha Jenő bácsi repülővel jön, onnan vonattal, majd autóval, akkor akár két hétbe is beletelhet az út, de ha közvetlen járással, esetleg két átszállással, csak repülővel érkezik, akár négy nap alatt is ideérhet. Erre nagymama még idegesebb lett, hogy addig még egy piskótát se tud sütni. Nagypapa pedig nem engedte, hogy piskótát süssön, mert nem a pápa érkezik ide, hanem Jenő; ahogy jött, azzal a lendülettel mehet is vissza, tette hozzá, és nagypapa az ajtóra mutatott.

Ekkor csöngettek. Nagypapa leengedte a kezét. Nagymama nem mozdult. Én nyitottam ajtót. Egy vékony, szakállas öregember állt az ajtóban, bőrkabátban, kalapban, két nagy kofferrel. Remélte, hogy jó helyen jár, és nagymamát kereste, mondtam, hogy az unokája vagyok, szólok neki, erre megsimogatta a fejem, és egy

csokoládét nyomott a kezembe. Belépett a házba, nagymama odarohant, és minden szó nélkül a szakállas ember nyakába borult. Nagyapa csak a fejét csóválta, de nem mondott semmi csúnyát, ahogy azt korábban ígérte. Becsukta a térképet, és az asztal alá tette. Nagymama könnyes szemmel betessékelte a házba, nagyapa biccentett, és jól megnézte magának a férfit. Szarul nézel ki, Jenő, mondta nagyapa, mire nagymama sírva rohant a konyhába.

Nagymama, nagyapa egész este beszélgettek Jenő bácsival. Nagymama Jenő bácsi arcát simogatta, Jenő bácsi nagymama kezét szorította, nagyapa pedig fel és alá járkált a szobában. Aztán átjött anya és apa, mi hazamentünk, mert már nagygyerekek vagyunk, hogy egyedül aludjunk, holnap ugyanis iskola lesz, mondta apa, de ahhoz nem voltunk elég nagygyerekek, hogy ott maradhassunk.

Jenő bácsi beköltözött nagymamáék kishálószobájába. Nagypapa újra rászokott a cigarettára, és titokban reggel és este rágyújtott a kis erkélyen, pont a mi ablakunk mellett. Engem nem zavart, nagypapa mondta, hogy ne mondjam el nagymamának, de most szüksége van egy kis nyugtatóra, mint amikor villamost vezetett, én megértettem. Esténként a húgom és én kihajoltunk az ablakon, és titkokban Túró Rudit ettünk, nagyapa pedig cigarettázott az erkélyen. Néha egymásra kacsintottunk, és csendben bűnöztünk tovább.

Jenő bácsi néha megkérdezte, hogy mi újság a suliban? Nem sok, mondtam, pedig egy csomó minden történt általában, mert a tanárok csapokban jártak cigarettázni a sulisarkára, mi

pedig akkor tudtuk, hogy tovább tart majd a szünet, és akkor lehet szaladgálni a folyosón, elvégre szabadság van. Jött egy új kislány az iskolába, Miskolcra költöztek a városba, és két utcányira laktak tőlünk. Szép barna, hosszú haja van, sokat nevet, és levendulaillatú a ruhája. A legjobb barátom apukája munkát kapott Prágában, így elköltöztek, és azóta nincs ki a focicsapatunk, nem tudok kivel mászkázni, meg csúszdázni a játszótéren, csendben eszem a menzán, mert egyedül nem megy a hülyéskedés.

Jenő bácsi egyre soványabb lett. Asszem, azért, mert nem evett sokat, nagymama hiába főzte a kedvenc ételeit. Nagypapa áthozta hozzánk a maradékot, és velünk együtt ette meg. Jenő bácsi egyre szomorúbb lett, nagymama a folyosóra járt ki sírni, nagyapa pedig már napközben is dohányzott az erkélyen, de mi nem tudtunk annyi Túró Rudit megenni, mint ahányszor nagyapa cigizett. A bűnözésből is megárt a sok. Meg hát annyi Túró Rudi se volt otthon.

Az egyik téli napon, még Karácsony előtt Jenő bácsi meghalt. Apa azt mondta anyának, hogy Jenő bácsi rákos volt, menthetetlen. Nagymama megbocsátott neki. Legalábbis feltette Jenő bácsi fiatalkori képét a vendégszoba falára, ott, ahol Jenő bácsi aludt. Nagypapa újra nagymamával vacsorázott, és lassan leszokott újra a dohányzásról. Jenő bácsi két nagy kofferjét nagypapa felvitte a padlásra.

Ha nagy leszek, megöröklöm Jenő bácsi két kofferjét, kinyitom őket, és meg fogom tudni a nagy igazságot, mert biztos azokban van elrejtve.

Törvénnyel az anyanyelv ellen

Tóth Mihály
(1954, Mezőkaszony)
jogász, Budapesten él

Beszélgetés dr. Tóth Mihállyal

Dr. Tóth Mihály jogász, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke, az ukrán parlament egykori képviselője. Nem oly rég még Kijevben élt, vele beszélgettünk az ukrainai közállapotokról, a nyelv- és az oktatási törvényről, a kárpátaljai magyarság helyzetéről.

– 2019 áprilisában, a nyilvánvaló választási bukás előtt álló ukrán parlamenti többség és az újraválasztásra esélytelen államelnök elfogadta, illetve kihirdette az úgynevezett államnyelvtörvényt. A magyarországi közvélemény már számos dolgot hallott erről a törvényről, de úgy hiszem, és ez a kárpátaljai magyarságra is igaz, kevesen tudják, hogy mit tartalmaz valójában. Arra kérem, hogy ismertesse, mi is ez a törvény, miről szól, miről rendelkezik, és főként milyen következményei lesznek, lehetnek Ukrajna nemzeti kisebbségei, köztük a magyarok számára?

– Nem biztos, hogy helyes, illetve teljes volna az ukrainai nemzeti kisebbségek folyamatban lévő jogfosztását csak az Ukrán Parlament (Verhovna Rada) által 2019. április 25-én elfogadott Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról szóló törvény szövegében keresni. A folyamat közvetlenül a „Majdanos” forradalom győzelmével vette kezdetét, amikor a parlamentben többségbe került nemzeti radikálisok egyik első intézkedésükként, 2014. február 23-án, az akkor életben lévő nyelvtörvényt ha-

tályon kívül helyezték. Igaz, e határozat akkor még nem emelkedett törvényerőre, de már a felsőoktatással foglalkozó törvényben, amit 2014 júliusában fogadtak el, az ukrán nyelvet határozták meg az oktatás nyelveként. Ezt követték a 2016–2017-es törvénymódosítások, amelyek lényegesen behatárolják a nem ukrán nyelvű műsorszórás lehetőségét.

– A tavaly április 25-én elfogadott törvény egy folyamat vége, legalábbis fontos állomása. Az ukrainai nemzeti kisebbségek jogfosztásának másik fontos része az oktatási törvény, amelyről már több éve folyik a vita.

– Valóban, 2017 szeptemberében került elfogadásra az oktatási törvény, amelynek 7., az oktatás nyelvét szabályzó cikke radikálisan leszűkíti a nem államnyelven folyó oktatás lehetőségét, gyakorlatilag megszüntetve a kisebbségek nyelvein oktató intézmények létjogosultságát. Vagyis:

1. a kisebbségekhez tartozó személyek ezen túl csak az óvoda és az iskola elemi szintjén részesülhetnek anyanyelvi oktatásban, de ott

is csak az államnyelv mellett, vagyis vegyes: kisebbségi-államnyelvű oktatásban;

2. az ilyen oktatás nem az adott kisebbség nyelvén működő intézményben, hanem csak az ukrán nyelvű intézmények (hiszen a törvény-cikk 1. pontja szerint minden oktatási intézmény ukrán tannyelvű) keretein belül, külön osztályokban (csoportokban) valósulhat meg. Vagyis megszűnnek az ukrántól eltérő nyelven működő intézmények;

3. megszűnik az anyanyelvi oktatás lehetősége (jogalapja) mind a szakközép, mind felső oktatás kereteiben. Itt, amennyiben erre igény jelentkezik, megteremtik a feltételeit a kisebbség nyelvének mint tantárgynak a tanulásához.

– *Megdöbbenő, hogy ez megtörténhet a 21. században, Európában, egy önmagát jogállamnak tartó országban, amely csatlakozni szeretne az EU-hoz és a NATO-hoz.*

– Ez valóban így van, mivel a fentebbiekből következik:

1. megszűnik az állampolgárok joga az oktatás nyelvének megválasztására;

2. az állam a továbbiakban már nem szavatolja az állampolgárok regionális vagy kisebbségi nyelvű oktatásban való részesülésének jogát az oktatási rendszer minden szintjén és formájában;

3. megszűnik a kis lélekszámú nyelvi csoportok lehetősége alacsonyabb létszámú iskolák, osztályok, illetve csoportok létrehozására, és ezek működésének állami támogatására;

4. megszűnik a magán oktatási intézmények alapítóinak joga az oktatás nyelvének kijelölésére;

5. megszűnik az államnyelven működő iskolák kötelezettsége egy regionális vagy kisebbségi nyelv oktatására;

6. megszűnik a tudás minőségének külső értékelése céljából létrehozott tesztfeladványok kisebbségi nyelvekre fordításának kötelezettsége és lehetősége;

7. megszűnik az állam kötelezettsége a pedagógusok felkészítésére, a regionális vagy ki-

sebbségi nyelveken működő intézmények számára.

– *Amikor az elnökválasztás esélylatolgatása is bizakodásra adott okot, ekkor érte a legsúlyosabb csapás az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségeket.*

– A fentebb felsorolt jogfosztó intézkedések megejtése után, az Ön által a bevezetőben említett körülmények között, 2019. április 25-én fogadta el az ukrán parlament Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról szóló Törvényt (rövidítve: Államnyelv Törvény). E jogszabály többek között a következő előírásokat tartalmazza:

1. büntetőjogi és közigazgatási felelősségre vonást helyez kilátásba a törvény megsértői számára;

2. megszabja az ukrán állampolgárok kötelezettségét az államnyelv ismeretét illetően;

3. az útlevélben a családnév és az utónév latin betűs átírása az ukrán nyelvű névből történik. Tehát megfosztja a magyar nemzetiségűeket is attól, hogy saját nevüket a magyar helyesírásnak megfelelően tüntessék fel a latin nyelvű okmányokon (8. cikk).

4. kötelezővé teszi az államnyelv ismeretét a helyi képviselők, önkormányzati vezetők, illetve önkormányzati és állami, valamint önkormányzati tulajdonban lévő vállalatok és szervezetek vezetői részére (9. cikk).

5. a 12., 13., 14., cikkek arról rendelkeznek, hogy az államhatalmi szervek és a helyi önkormányzatok esetében a munkafolyamat során kizárólag az államnyelv használata lehetséges, így ellehetetlenítve bármilyen másik nyelv hivatali használatát.

6. kizárólag az államnyelvet lehet használni a választási folyamatokban (18. cikk).

7. az Államnyelv Törvény 21. cikke szó szerint ismételve az Oktatási Törvény 7. cikkét, azt még pótlólagosan kiegészíti két, a kisebbségi nyelveket korlátozó előírással: 1) a felsőoktatásba való felvételük kizárólag ukrán nyelven történnek, 2) idegen nyelvek tanítása csak ukrán nyelven megengedett.

8. a 25. cikk előírja, hogy a nyomtatott, nem ukrán nyelvű tömegtájékoztató eszközök két vagy több nyelven jelenjenek meg, amelyeknek egyike az államnyelv. Ez a jogi norma nemcsak az egyenlő bánásmód és egyenlő lehetőségek alapelveit sérti, hanem a piaci versenyegyenlőség, valamint a személyeknek a szabad információterjesztéshez és hozzáférésnek jogát is.

A felsoroltakon kívül e törvény előírja az ukrán nyelv kizárólagos használatának kötelezettségét: a számítógépes programok felhasználói felületei és web-oldalak (27. cikk), nyilvános rendezvények (29. cikk), fogyasztói szolgáltatások (30. cikk), reklámok (32. cikk), egészségügy (33. cikk) stb. területeken. Így gyakorlatilag kizárja a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségét a közéletben, beszorítva azt a magánbeszélgetések és a vallási liturgiák területére.

– *Ha jól értelmezem, akkor a jövőben a magyar nyelvű lapok minden számát le kell fordítani ukrán nyelvre, még akkor is, ha az adott kiadvány egyáltalán nem érdekli az ukrán olvasókat. Ugyanakkor, amennyiben ezek a fordítások nem anyanyelvi szintűek, azaz nem megfelelő minőségűek, akkor az adott szerkesztőség még büntetőjogi és közigazgatási felelősségre vonásra is számíthat? A törvény rendelkezik e szankciók mértékéről, lehet-e már tudni, hogy az adott „vétségekért” milyen büntetések várhatók?*

– Az előterjesztők valóban eredetileg ilyen szabályozást javasoltak, amely alól a külföldi, nem utolsósorban a magyar kormány heves tiltakozása eredményeként, a véglegesen elfogadott normaszövegben mentesültek az angol és más, az EU hivatalos nyelvein megjelenő sajtótermékek. Ez az előírás tehát például „csak” az orosz, a belorusz vagy a gagauz nyelveken kiadott sajtótermékekre vonatkozik, így a törvény most már nemcsak abszurd, de még diszkriminatív is lett.

A törvény létrehozta a nyelvi ombudsman intézményét, akinek a törvény előírásainak pontos betartatása a feladata, s aki jogosult saját

hatáskörben pénzbírsággal sújtani a törvényt sértőket. A kiszabható bírság összegét a törvény nem konkrét összegben határozza meg, hanem az aktuális évi költségvetésben megállapításra kerülő havi, adómentesnek számító személyi jövedelmet veszik alapul. A 2019-es évre ez számszerűen 17 UAH, ami megközelítőleg 0,7 EUR. A szabálysértés mikéntjétől és hogyanjától függően e bírságok összege ennek százszorosától a hétszázszorosáig terjedhet.

– *Mi a helyzet a könyvkiadás és a kulturális rendezvények, író-olvasó találkozók, könyvbemutatók esetében?*

– Az Államnyelv Törvény elfogadásáig Ukrajnában a könyvkiadás nyelve nem volt tárgya jogi szabályozásnak. E jogszabály érvénybelépésétől számított 2,5 év eltelte után, vagyis 2021. július 16-ától minden regisztrált kiadó köteles ukrán nyelven kiadni könyveinek felét. Ez alól a kötelelem alól mentesülnek azok a krimi tatár nyelvű és más nemzeti kisebbségek nyelvén íródott könyvek, amelyeket az állami, illetve a helyi költségvetés finanszírozásában a később elfogadásra kerülő kisebbségi törvény előírásainak megfelelően adnak ki. E törvény előírja azt is, hogy az ukrán nyelven kiadott könyveknek kell kitenniük a könyvesboltok választékának legalább 50%-át. Ez a szabály nem vonatkozik a majd elfogadásra kerülő kisebbségi törvény előírásának megfelelően, speciálisan az őshonos népek és nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítése céljából létrehozott könyvtárúsító intézményekre (helyekre).

Az irodalmi esteken használandó nyelvekre e jogszabály 23. cikkének 2. pontja vonatkozik, amely kimondja, hogy a kulturális-művészeti rendezvények nyelve az államnyelv. Amennyiben a rendezvényen más nyelvet használnának, a rendező köteles biztosítani annak teljes szinkron- vagy folyamatos fordítását ukrán nyelvre. Más nyelvek alkalmazása akkor lehetséges, amennyiben azt a rendezvény művészeti vagy kreatív koncepciója indokoltá teszi,

valamint a még nem létező kisebbségi törvény által előírt esetekben.

– *A törvénnyel kapcsolatban rengeteg jogi aggály merült fel, mivel azon túl, hogy súlyosan megsért több, Ukrajna által vállalt nemzetközi kötelezettséget és szerződést, ugyancsak súlyosan sérti az állam alapját jelentő alkotmányt is.*

– Így van, mivel az államnyelv mellett a kisebbségek nyelvhasználatának jogát a fentebb nevezett és minden egyéb más ágazatban biztosították a korábban érvényes jogszabályokban, így az 1989. évi a Nyelvekről az Ukrán SZSZK-ban és a 2012. évi Nyelvtörvényben, ezért fölmerül e törvény alkotmányosságának kérdése. Ugyanis Ukrajna Alkotmánya 22. cikkének 3. bekezdése kimondja, hogy „Amennyiben új törvényeket fogadnak el, vagy a meglévőket módosítják, megengedhetetlen, hogy a meglévő szabadságok és jogok tartalma és terjedelme sérüljön”. E törvény elfogadásával a jogalkotó semmibe vette az alaptörvény 10. cikkének az orosz és más nemzeti kisebbségek nyelveinek szabad fejlődésére, használatára és védelmére, valamint az 53. cikkének, a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való jogára vonatkozó alkotmányos garanciáit. Figyelmen kívül hagyta a 11. cikkbe foglalt, az államnak az őshonos népek és nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási önazonossága megőrzése elősegítésének kötelezettségét.

E jogszabály, valamint az oktatási törvény nyilvánvalóan sérti a nyelvi alapon való hátrányos megkülönböztetés (diszkrimináció) alkotmányos tilalmát (24. cikk), hiszen az anyanyelvi oktatásban való részesülés lehetőségének tekintetében Ukrajna polgárai négy kategóriába soroltattak: 1.) Az ukrán nyelvűek, akiknek nyelvén az oktatás bármilyen szintje és formája elérhető. 2.) Az őshonos népek nyelvei (ez idáig az ukrán jogalkotó csak a krími tatárokat sorolta ebbe a kategóriába), akiknek nyelvén biztosított az általános középoktatás. 3.) Azon nemzeti kisebbségek, amelyeknek anyanyelve egyben hivatalos nyelve valamelyik EU-tagor-

szágnak. 4) Az egyéb nyelveket beszélő kisebbségek, mint például az oroszok, gagauzok stb.

E törvény számos rendelkezése aggályosnak tekinthető több, az alkotmányban garantált emberi jog és szabadság, így a véleménynyilvánítás és információáramlás szabadsága (34. cikk), az egyesülési jog (36. cikk), a közügyekben való részvétel joga (38. cikk), a vállalkozás és munkavállalás szabadsága (42. cikk), az alkotás és önkifejezés szabadsága (54. cikk) jogának tekintetében is.

Az alkotmányossággal kapcsolatosan szólni kell arról is, hogy mind az Államnyelv Törvényt, mind az Oktatási Törvény 7. cikkét a jogalkotásra vonatkozó alkotmányba és törvényekbe fogalt ügyrendi szabályok durva megsértésével fogadták el.

– *Gondolom, nem csak számomra meglepő, hogy napjainkban, amikor az ENSZ és az EU számos jogot kíván széles körben, kritikátlanul kiterjeszteni, Ukrajnában törvényekkel veszik el embermillióktól a már megszerzett jogaikat.*

– Bármilyen furcsának is tűnhet, ténykérdés, hogy a kisebbségek jogfosztása folyamatában az Alkotmánybíróságnak is döntő szerep jut, hiszen ennek fontos állomása, illetve eleméntuma volt ezen grémium 2018. február 28-án kelt, No 2-p/2018 határozata, amelyet 57 parlamenti képviselőnek a Nyelvpolitika alapjairól szóló 2012. évi törvény alkotmányosságát kétségbevonó beadványa alapján hozott meg a tálláros testület. E határozat megszületésének számos olyan sajátossága van, amelyek e dokumentum nem jogi, hanem politikai jellegére utalnak. Ilyen például, hogy az AB eddigi gyakorlatában először vette alapul jogszabály megszüntetéséhez a parlamenti képviselők nem személyes szavazását, vagyis, hogy a távollévő képviselő helyett, annak szavazókártyáját használva más nyomja meg a szavazógombot. Az ukrán parlamenti jogalkotás gyakorlatát ismerve, ezen az alapon az elfogadott jogszabályok jelentős részét alkotmányellenesnek lehetne nyilvánítani. De valószínűleg könnyebb volt

az alkotmánybíróknak vállalni e veszélyes precedenst, mint megtalálni, alátámasztani a vizsgált törvény alkotmányos problémáit. Illetve, utóbbi esetben csak a törvény egyes normáit nyilváníthatják volna alkotmányellenesnek, így viszont az egészet helyezhették hatályon kívül, megtisztítva ezzel a terepet egy alapvetően más koncepcionális alapokon nyugvó nyelvi törvénykezésnek.

A jogfosztási folyamat jogosságát hivatott alátámasztani az Alkotmánybíróság 2019. július 16-án az Oktatási Törvény alkotmányosságát vizsgáló ügyében hozott No 10-p/2019 határozata, amely kijelenti, hogy: Ukrajna Oktatási Törvénye 7. cikke teljes egészében megfelel Ukrajna Alkotmányának! Mivel a taláros testületben csak egyetlen bírósági tag szavazott nemmel, és fűzött a határozathoz (egyébként jogilag teljesen helytálló) különvéleményt, az AB döntése azt mutatja, hogy e jogfosztási folyamat nemcsak egy véletlen politikai „kisiklás”, vagy egy könnyen változó politikai konjunktúra terméke, hanem az országot vezető elit konszolidált szándékát tükrözi. Ez utóbbi körülmény az, ami minimalizálja az esélyét annak, hogy e kérdéskörben hamarosan és érdemben radikális változásra lehessen számítani.

Mivel, mint azt már fentebb próbáltuk hangsúlyozni, e jogfosztás nem egyetlen jogrendi aktusban, hanem egy többéves jogalkotási folyamat eredményeként, egy olyan államban történik, amelynek Alkotmánya és nemzetközi jogi kötelmei ezt semmiképpen nem tehetnék lehetővé, természetesen merül fel a jogállamiság alapjain, illetve a vonatkozó nemzetközi szerződések betartatásán örködni hivatott szervezetek, intézmények szerepe, illetve felelősségének kérdése. Mivel az interjú terjedelme nem teszi lehetővé, hogy erről részletesen szövegezzünk, ezért csak megállapítjuk mint tény, hogy az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, valamint az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa kijevi irodájának részé-

ről megfogalmazott, nem túl határozott kritikai észrevételeknek semmilyen gyakorlati hatásuk nem volt az eseményekre. Külön kutatás témája lehetne annak kiderítése, hogyan fordulhatott elő, hogy e folyamatokból és eseményekből gyakorlatilag kimaradtak a kérdésben közvetlen kompetenciával felruházott intézmények és testületek: a Nemzeti Kisebbségek Védelme Keretegyezményének Tanácsadó Bizottsága és a Nemzeti Kisebbségek Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának Szakértői Bizottsága, valamint az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága, amely ezen szervezetek jelentéseinek alapján e kérdésekben ajánlások megtételére jogosult.

– *A Velencei Bizottság éppen a közelmúltban tette közzé az újabb ajánlását.*

– Ukrajna nyelvpolitikájának alakítására a Velencei Bizottságnak lényeges, és meglátásom szerint a kisebbségek számára kedvezőtlen hatása volt. Az elmúlt évtized folyamán e grémium ötször fogalmazott meg hivatalos véleményt e kérdésben. Kettőt 2011 folyamán – CDL-AD(2011)008 és CDL-AD(2011)047 sz. dokumentumok –, egyet a 2012-ben elfogadott Nyelvtörvény tervezeteiről, 2017-ben pedig az Oktatási Törvény 7. cikkével – CDL-AD(2017)030 – és 2019-ben az általunk jelenleg vizsgált Államnyelv Törvénnyel kapcsolatosan – CDL-AD(2019)039. Az említett első és második véleményében a Velencei Bizottság az ukrainai specifikus nyelvi helyzetre (szerintük ez az orosz nyelv túlsúlya) való tekintettel, egyértelműen a kisebbségi nyelvekkel szemben az államnyelv pozíciójának erősítését javasolja. A 7. cikkkel kapcsolatos véleményezés gyakorlatilag mindkét vitázó félnek igazat ad. A „velenceiek” ilyen magatartása késztette a kárpátaljai magyar szervezeteket arra, hogy a legutóbbi véleményük előkészítése során, a testülethez intézett beadványukban arról szóljanak, hogy e grémium tevékenységével nemcsak asszisztál, de bátorítja is az ukrán államhatalmi szerveket a kisebbségek jogfosztására.

Gondolom, hogy e kritikai megjegyzés, és valószínűsíthetően a nyilvánvaló jogtiprás okán egyre növekvő nemzetközi felháborodás, valamint a korábbi, az Oktatási Törvény 7. cikkével kapcsolatos ajánlásokra vonatkozó, ukrán hivatalos részről be nem váltott ígéretek és tudatos félremagyarázások együtthathatása kellett ahhoz, hogy a Velencei Bizottságnak az államnelyvtörvénnyel kapcsolatos véleménye szinte teljes egészében tükrözze mindazokat az aggályokat, amelyeket mi is fentebb megfogalmaztunk.

– Ön szerint ennek a nyilvánvaló jogtiprásnak milyen következményei lesznek?

– A várható következményekre vonatkozó kérdés megválaszolása azért nem egyszerű, mert az számos, ma még nem, illetve csak részben belátható körülmény függvénye. Egyik ilyen az, hogy megengedi-e a nemzetközi közvélemény (értem alatta az ebben illetékes nemzetközi szervezeteket és intézményeket, valamint az ukrán bel- és külpolitikát alapjaiban befolyásoló európai és tengerentúli hatalmakat), hogy e szabályozás hosszútávon változatlan formában fennmaradjon. Amennyiben abból indulunk ki, hogy a közeljövőben érdemi változás e területen nem lesz, akkor olyan fogalmak használata válik aktuálissá, mint:

Káosz. Ezt elsősorban a törvényi rendelkezések alkalmazása válthatja ki. Hiszen például nem tudni, hogy honnan lehet majd toborozni ukrán nyelven szaktantárgyakat előadni képes tanerőt, a tananyagot ukrán nyelven megértő tanulókról már nem is beszélve.

Diszkrimináció. A nyelvtudás, illetve az ezt bizonyító okmány hiányára való hivatkozással el lehet utasítani képviselői jelölést, ki nevezéseket stb. Az ukrán nyelv nem, illetve nem megfelelő ismerete okán jelentősen meg-

nehezül a kisebbségekhez tartozó személyek választási részvétele. Gyakorlatilag meg kell szüntetni a helyi magyar nyelvű könyvkiadást, mert mind anyagilag, mind szervezésileg lehetlenné válik az azonos példányszámú magyar, illetve ukrán nyelvű kiadvány készítése és terjesztése.

Marginális helyzet kialakulása. Az etnikai hovatartozás, illetve a nem tökéletes ukrán nyelvtudás okán számos területen ma is hátrányos helyzetben lévő honfitársaink versenyegyenlősége tovább romlik. A magyar nyelv mind szóbeli, mind írásbeli formában eltűnik a publikus térből. Legalábbis, ami a hivatalos használatát – köztéri feliratok, földrajzi toponímiák megjelenítése stb. – illeti.

Feljelentések és repressziók. Mivel e jogszabályok számos normatív előírása nem, illetve nem minden esetben tartható be a gyakorlat szintjén, minden bizonnyal az ukrán hazafias érzelmű személyek részéről áradnak majd a feljelentések, amelyek különösen a közéletben aktív magyarok zaklatására adnak majd számos okot.

Mindezekkel és számos más kísérőjelenséggel számolhatunk, amelyeknek nemzeti közösségünk létére gyakorolt negatív hatásai túlzás nélkül beláthatatlanok.

Lengyel János

Lengyel János
(1973, Beregszász)
író, újságíró

Tönköl József

Mennyi köd mindenben

Mennyi köd mindenben, a véremből gyúrt sárkakasok
 magasra röpködnek az ünneplő táj kupolája alatt,
 ropog velük a hó a nyolcadik emeleten,
 sehol egy ördögpród, csak érett uborkababa tapsol,
 keze-lába vessző, mennyi szárhegedű, szélkereplő,
 hidasjáték, gólyakő, gömbölyű kavics, bimbós kapu,
 még látni a hazafutó lovak száján a habot,
 az angyalok Jézus kecskéjét fejték, csöcsét húzták,
 tej csorrant, ömlött, betonjárdába ütközött,
 kétfelé ágazott, beszélnék róla, tudtam, hogy így lesz,
 tudott róla a macskánk, az emléktelen udvarunk,
 az Esthajnalcsillag, vagy mégse?,
 a halál itt van a számban, hajnallik, de nem jól,
 mintha csak a köd jönne, és ág se, fal se,
 büntető Teremtő se, ki hinti friss vérrel a lélegző sárt.

Tönköl József

(1948, Nyőgér)

költő, hírlapíró, karikaturista,
Győrben él

Másikunk is ámul

A másikunk is ámul éjjel, de úgy, mint amikor
 jönnek rám madárzajok, hajnali szilaj kígyók, vadászó emlősök,
 mint oly gyakran máskor is, ahogy mesélem,
 mintha üldözött jézusgyík volnék, menekülök buborékról buborékra,
 mielőtt elpattannának sovány ujjaim alatt,
 ahogy rég-időben, kőpikkelyes lábam hullámszó víz tetején zajt üt,
 borzongok, esőerdőket képzelek hozzá,
 fölmagzott gazban szekereket, kőföregeteget,
 keresem tündöklő gyík szavát, amely kísér,
 az anyám védelmező kezére gondolok,
 térdepelnék, hogy ne hagyjon el, nincs sehol,
 elsötétített szoba a szemem,
 itt mind, mind semmit sem ér az ezüst szárny, torkom törmelékekkel teli,
 szekrényajtón tintaceruzával írt keresztnevek:
 István, János, József, Ferenc,
 öreg Mária, fiatal Mária, Teréz, Irén,
 mint az esti hó pora, úgy olvadt el fájó szívük, töprengeni nem szabad,
 mit tudhatott az, akinek nincs szája, nevetése,
 itt futni s zuhanni kell: álmatlanul, könnytelen.

Iancu Laura
(1978, Magyarfalu)
költő, néprajzkutató,
József Attila-díjas,
Velencén él

Iancu Laura

Csoóri előtt, Csoóri után

Gondolataimat nem Csoóri Sándor könyveibe alámerülve – ami egyébiránt szinte napi szokásom – hoztam felszínre, hanem Zámoly utcáit járva hallgattam ki. Visszamentem oda, ahol a költő belépett a világba. Ahol Földet ért. Földet ért? Érintkezett volna Csoóri Sándor a földivel? – botlok meg mindjárt gondolatom elején. Nem tudom... Test szerint talán, és legfeljebb olyanformán, mint a tenger.

A zámolyi zarándoklatra nem tegnap került sor. Valamikor Márton fiam születése előtt kezdődött – ezt fontos elmondanom, mert e nélkül az esemény nélkül 2013 be sem került volna a naptáramba. Szóval, Zámolyon kerestem Őt, akiről tudtam, hogy Budapesten találom meg. De olvastam, hogy befejezetlen könyvei vannak. S hogy gyötrődve kérdezi magától: „Lusta voltam talán? Lassú? Kiegett lelki szerző? [...] Inkább csak régi, szolgálatkész bolond, akinek a kezéből ismerősök és ismeretlenek kapkodják ki a napokat, s írásra csupán morzsányi ideje marad.” Még ismeretlenként sem állhattam volna Előtte. A költő előtt, akit mindenki ismert. De kit kerestem én valójában Zámolyon? És miért nem találkoztam Csoóri Sándorral Budapesten? Legalább akkor, amikor csupán néhány bársonyszéknyire voltunk egymástól? Talán azért, hogy ez a zarándoklat ne érjen véget. Igen, tartani akartam Hozzá, az irányába tartani – nem hozzá tartozni. Mert hogyan is tartozhattam volna Hozzá? Magyarfalu és Zámoly között 1000 km és több száz

esztendő van... Matematikából megtanultam, hogy a párhuzamosak csak a végtelenben találkoznak. De ott aztán, igen. Míg élt, lábam nem volt, hogy közelébe tolakodjak, de most, hogy a tagolatlan idő állampolgára lett: mindent Hozzá mérek.

Néhány éve egy interjúban én is megkaptam a klasszikus kérdést, hogy: Ki a kedvenc költőd? A választ Önök is tudják. A riporter azal folytatta: És mi lenne az a három kérdés, amit feltennél neki? – Semmit sem tudnék kérdezni Tőle! – válaszoltam. Láttam magunkat öszülni. Néha nemcsak kérdezni, felelni is nehéz. Elszédülni persze akkor sem volt idő, így aztán rekedten, mintha a repülésre érett szavakat vissza akartam volna fogni, hozzátettem: – De, ha megengedné: megölelném. A riporter megkönnyebbült, én – ahogyan most is –: megremültem. Mert, mit is kérdezhettem volna Csoóri Sándortól? Azt, ami mindnyájunkat foglalkoztat? Hogy: mi a titka? Ezt nem kérdezhettem, mert elhittem neki, amit a *Márciusi napba* írt: „egyre istentagadóbb módomban érzem, hogy ijesztően természetes vagyok”. Persze, éppen az ijesztően természetes ember a kettéhasított ember, aki a kötelességtudat és az örömvágy között feszül, akinek, ha némi verőfény éri arcát, már várja rögtön az árnyékot is... „A kicsikart jókedv után a menetrendszerűen érkező büntudatot”. Ugyan! Mi volna a kettéhasított ember titka? Hát nemde Istent kell erről faggatni? De érdemes-e Istent faggatni? Érkezett-e válasz a keresztben függő Jézusunk „Éli, éli, lamá szabaktáni”-kiáltására? Aki látni akar, láthatja: Isten és az ember gondolata

Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeum „Csoóri '90” rendezvényén, 2020. február 2-án.

nemcsak eltérő, hanem ellentétes is. A kettőt ellentétességük miatt nem lehet összhangba hozni. A megoldás: a választás. Választás az isteni vagy emberi között. Hogy Csoóri Sándor mit választott, az számomra nem kérdés.

1968-ban írta: „Újfajta hiányérzést fedeztem föl. [...] Nem az keserít el, hogy nincsenek barátaim, szerelmeim, emberek, tájak [...], hanem az, hogy nincsenek ellenfeleim”. Másfél évtizeddel később így folytatta: „Író barátom szigorúan korhol, amiért én még a fölleltározott ellenségeimet se tudom gyűlölni. [...] Iga-za van, hiányzik belőlem a lendületes, mámoros gyűlölködés tehetsége. [...] Inkább sajnálom az embereket, mint gyűlölöm. Talán egy nagy indulatokat mozgósító korban, mely a gyűlöletben is felkínálja a nagyság esélyét [...], de a kicsinyeskedések lankasztó korában a gyűlölet csupán gyűlölködés. Álmomban már verekedtem dögnagy sasokkal, de szúnyogokkal még nem.”

Valamiképpen Zámolyon kell születni, de legalább Csoóri-keresztységben kell újjászületni, hogy világossá váljék, sőt: életté, hogy a gyűlölet rossz; hogy a rossz lényegéhez hozzátartozik, hogy magától gyarapszik. Az ember úgy gondolja, csak játszadozik kicsit, és észre sem veszi, hogy a rossz játékszerévé vált.

Nem tudom, hol a határ, és van-e egyáltalán különbség Csoóri költészetéről szóló esszéi, a költészete és a Csoóri-nyelv között. Azt írja: „A magány a költészet vegyiparának segítségével [...] segíti alakítani a világot. Egy kőből a szerelmet bontja ki, egy megreccsenő ágból a háború zaját, az asztalon pihenő kézfejből a történelem nehéz csöndjét.” Amikor a háborúról ír, orrlukunkban hússzag-hólyagok virágoznak, karunkból kinő a könyékig érő hullagyűjtő kesztyű. Amikor az esztergomi augusztusi éji töredékekről ír, karácsony lesz, amely elosztatja az örök sötétséget. És amikor szerelmes! – Uramisten! Csak különféle nyelvi alkuk árán

centizhetnék ki elutasításra ítélt, világtalan betűket... Mert, amikor Csoóri szerelmes... Aki tudja, aki meri: folytassa ezt a mondatot...

Mindezek után, egy sétára hívom Önöket. Kísérjük el Csoóri Sándort szülőföldemre. Első állomásunk Gyimes. „»Annyi verést megettem, hiszi-e? – néz rám egy fekete ruhás gyimesközéploki asszony. – De úgy vagyunk, ha nincs ember, nincs semmi!« Két mondat, s belefér az egész élet. [...] Ezeket nyugodtan elnevezhetnénk létmondatoknak. Kallós Zoltánt évek óta szeretném rábeszélni, hogy ne csak balladát, népdalt, népzene-t, lakodalmi csujjogatót s imát gyűjtsön, hanem ilyen mondatokat is, melyeknek egyetlen s igazi műfajuk van: az élő beszéd. Az egyszeri, megismételhetetlen, a visszahozhatatlan. [...] Egy temetési menetben azt halottam a halottról: »Már öregember volt, de a menyecskék örökké ott csiripoltak a derekában.« Soha méltóbb búcsúztatót egy távozóknak! Egy fiatal lézpedi csángó »fehérnép« tizesével, húszasával szalaszt világgá ilyen mondatokat. [...] Egy anya beszél a legkisebb lányáról. Ezt mondja: »Annának olyan ura van, tedd a sebre, meggyógyít.« Úgy írom ide, mintha egy ismeretlen népdalt, vagy mintha egy ismeretlen balladát másolnék le izgatottan.”

Köszönöm Csoóri Sándornak, hogy 90. születésnapján életem legmeggrázóbb irodalmi perceivel ajándékozott meg. A Petőfi Irodalmi Múzeumnak pedig azt, hogy közvetítette felém ezt az ajándékot. Utolsó köszönetem a Mindenható Istené, aki újból és újból megüzeni nekünk, hogy nem felejt 1526-ot, s 1920 a szívügye. Ezt az üzenetet legutóbb Csoóri Sándorral juttatta el hozzánk. Fontos, hogy ne fáradjunk el a hitben, ne fáradjunk hinni Csoóri üzenetében: a Mindenható Isten nem felejt, rólunk nem feledkezik meg! Ezt eddig onnan tudhatuk, hogy Csoóri Sándort adott nekünk, ezután azért remélhetjük, mert Csoóri Sándor az égi pártfogónk.

Rónai-Balázs Zoltán
(1970, Orosháza) költő,
szerkesztő, az Országút
rovatvezetője, Budapesten él

50-es

Íme, itt van ötven év:
milyen hosszú és rövid!
Íme, itt van ötven év,
hátamba szúrva, tövig.

Íme, itt van ötven év,
ősz volt, tél, nyár, tavasz volt.
Egyszerre, lám csak, közel a vég,
és megint közel a gyerekkor.

Rónai-Balázs Zoltán

Halál

Az abszolút fény,
a délelőtt-mező.
Köves mező, sárga és piros,
zöld, itt nő
a mérges disznósaláta.
Állok a földút szélén,
arccal a zümmögésnek,
szellősúgásnak.
Karcú kis, lágy ágai végén
sárga virágok,
szép, sugaras sárgák,
mint a pitypangoké.
Fölöttünk az ég olyan tömör kék,
olyan tapintható búra,
hogyan megbillen a hitem
a modern tudományban, és tudom:
túl a nagy kupolán
az Öregisten ül,
Boldogasszonyok végzik,
mik rájuk ki lettek mérve,
itt lenn pedig, e köztes világban,
ácsorgok én
és a mérges disznósaláta,
serreg a mező, sóhajt messzebb
egy magányos, nagy, terebélyes tölgy.
Lenn a Lenti világ. A tölgy tövében
lyuk, a partján,
ha hunyorítok, látom:
három ördög állong.
Délelőtt van, a legdélelőttebb délelőtt.
Abszolút fény.

Jánosi Zoltán

Havakba öltözött arckép

Tornai József halálhírére

Jánosi Zoltán
(1954, Miskolc)
irodalomtörténész,
József Attila-díjas

Talán egyedül Tornai Józsefről lehetett azt hinni a fiatal embereket válogatás nélkül sírba döntő, a korai halál emlékeivel teleszórt magyar irodalomban, hogy örökké él. Hogy újra és újra csörög a telefon, és beleszól jellegzetes, mindig válaszra hívó hangján – új verset, könyvcímet ajánl, vagy közéleti, magyar és világpolitikai eseményt oszt és vitat meg, olyan éberem és izgatottan, ami a húszévesektől is szokatlan. A személyes jelenlét párbeszédeiben még kilencvenen túl is olyan friss tájékozottsággal, erővel és átlátó képességgel szólalt meg, ami páratlan, egyedi, megismételhetetlen. A nemrégén forgatott Nagy László-film riportalanyai között az ő emlékezete volt a legvillogóbb, ő fogalmazta meg a legpontosabb mondatokat, ő találta el a legfontosabb emlékek terepét, s ő idézte fel ezeket a legplasztikusabban a szakadékba zuhant időből.

Dehogyan ment hát el messzire, csak visszahúzódott a völgyek, az árterek, az erdők birodalmába, a falevelek, a vízfodrok, az esőcseppek, a havat kavarázó szelek ölébe. Homloka most is napfény, szíve most is látomás, keze az erdők üstökén mozduló fésű. Arcélét, ha észak felé nézel, éppúgy ott láthatod a budai hegy-tornyokon, mint egy kontinenssel távolabb a Sziklás-hegység kőszüvegein, lent pedig az Andok láncolataiban, vagy odébb a Sierra Nevada hegycsipkéin – amerre szellemi ikertestvére, García Lorca járt-kelt –, mert izzó tudatával belakta, és Magyarországra hozta a teljes Föld lírai kultúráját. Versekkel, regényekkel, esszékkel, műfordításokkal egyszerre emelte a világ-egyetem tekintetéhez népét, és szolgálta az

emberiséget. Indián sátrából kelt fel minden reggel a Nap, az az utolsó is, még egyszer átsugarazva benne Dunaharaszti nádasait s a part menti fővenyt, ahová tűzszerszámait letette. Ravatala hát nem a földön, hanem odafönn van, azokon az eget csókoló csúcson, zarándokhelyén a – tekintetét ifjúkorától karcoló – meteoroknak, az odahívott oroszlánoknak, sasoknak. Tolldíszét, egykori ékességét madarak tollai ragyogtatják át az égen. Versei: Isten ujjlenyomatai, Manitou porba rajzolt ábrái, Buddha simogató derűje, archaikus korok demiurgoszaik pillantásai. A Mindenségre szomjas teremtető ember kíváncsisága és akarata testesült meg benne: a nyitottság és a távlat a Kárpát-medencében szorongó, egymásnak ütköző, lenyakazott perspektívák s az alibi-életművek és kínos mesterkedések fölött. Korának lélegzetét: a „fényes szellők” pokolból kitépett örömét és a diktátorok markából kimentett lendületét vitte magával haláláig. Mítoszokba, filozófiákba, műfordítások tapasztalatába s primitív népek dalaiba öltözve is a magyar rózsa fán kifeszült húrokat pengette, s fújta egyre a történelméről lepergő véres szirmokat, figyelmeztetésként és tanulságként „rettenetes országába”. S már ott mennek mind: a „rettenetes ország” rettenetes vitézei: Kormos István, Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Sára Sándor s immár Tornai József is: emblémái és legfájdóbb címerei egy kornak. S az újabbnak is, amely immár nem a sarló mellől leemelt kalapáccsal, hanem a hűtlenségével veri az időt. Talán jelképes, hogy Tornai József Csoóri Sándor kilencvenedik születésnapja előtt alig

néhány nappal lépett át hozzájuk. S talán jelképes az is, hogy Trianon századik évét már nem a földön akarta megélni. Nem akarta ott látni – azon a napon – a szélbe feszített nemzetiszínű zászlók alatt zavartan settenkedőket, a magyarokat nemzetükből 2004-ben gyalázatosan kiszavazókat, a hazájuk ellen Európa-szerte attakokban felvonulókat, a még

rosszabb, a végső Trianont előkészítő magyarokat. Nem akarta látni az időkből semmit nem okuló, önmagát marcangoló nemzetét. Egyetemes arcán mi vagyunk az utolsó könnycsepp.

Sit tibi lacrima levis: Legyen könnyebb számodra ez a könny – „Csillagapád, Csillaganyád” ölében.

Jámborné Balog Tünde: *Hőc, hőc, katona* (1986)

Filip Tamás

Kálnoky Lászlónak, a magasba

Filip Tamás
(1960, Budapest)
költő, szerkesztő, jogász,
József Attila-díjas

Míg élek, hány tonna
levegőt mozgat meg tudóm?
Mekkora szelet tudnék
kavarni, ha egyszerre
moccanna meg, amit
apránként beszívtam, kifújtam –
istenem, hány tornyot
tudnék ledönteni velem?
S ha kövekké válna
hirtelen, hány tornyot
lehetne emelni belőle?

Neveim

El nem köszönnék senkitől, azzal
álcáznám a búcsút, hogy nem integetnék,
miközben eltűnök a saját nyomaimban,
mint egy füvesember, aki utoljára lépdél
fölfelé a hegyoldalon. Hagyatékát
fölcímkézte, minden zacskón látszik,
hogy ami benne van, mire jó.

Most még tudom, mit nem tanultam,
és beleszédülök, hogy eszembe jusson,
amit a fejembe vertek. És hosszú,
de nyugalmas hajsza után hajnalban
izzadtan arra ébredek, hogy vállamat
rázza egy szelíden ismeretlen ember.

Szótlanul elvezet oda, ahol nem jártam
soha, mégis minden ismerős, és
azt a nevet írták az ajtóra, amelyet
ezután fogok viselni. Valahogy bele kell
szoknom ebbe az újba; azzal kezdem,
hogy bemutatkozom magamnak.

Ladik Katalin
(1942, Újvidék) költő, performer,
Babérkoszorú-díjas, Buda-
pesten és Hvar szigetén él

Ladik Katalin

Arcod ha fölragyog

A csontokkal körülvelt kertben
ezüsthajú fák hajolnak
tested fölé.

A márványoszlopok közül kiszűrődő
halvány fénycsík fonálszerű
spóratokjaival libeg alá
emlékeim éhes vizébe.

Mintha a száraz fűből

Mintha a száraz fűből
kezek nyúltak volna ki,
hogy a lezárt üvegtégelyből
kiöntsék a tavaszt.

Mintha igazgyöngy inna titokban

Az óceán szerves ékköve, a fájdalom,
fölragyog az egyik nő nyakán,
a másikén pedig kifakul, és elenyészik
az izzadságban.

Két érintés között

Alig érzékelhető mosollyal
a vágyat próbálja előhívni a kagylóból.
Hangja nincs, csak illata van,
mint a sarjadó fűnek,
mikor csalánnal és fénnyel ölelkezik.
Kihűlő testét kagylóval melengeti.

”A sikoly a költészet negyedik dimenziója”

Kitörni a süketszobából, avagy androgünök az irodalmi térben – beszélgetés Ladik Katalinnal

fotó: Vadócz Dávid

„Ha úgy írok nőként, ahogy elvárják, akkor soha nem írhatom meg azt, amit szeretnék” – mondta el a lapunknak adott interjújában Ladik Katalin. A költő és színésznő beszélt arról is, hogy indulása idején nem akarta az amerikai beatköltészetet utánozni – mint ahogy azt nagyon sokan tették a környezetében nemcsak a korabeli Jugoszláviában, de Magyarországon is –, ezért inkább a saját gyökereihez, a népi motívumokhoz, a népművészethez kanyarodott vissza a korszak legmodernebb, avantgárd kísérleteiben is. Így talált rá a szürrealizmus és a népi hagyományok képi és nyelvi világa közötti összefüggésekre, hasonlóságokra, s így vált az avantgárdon belül is lázadóvá.

– Emlékszik még az első publikációjára?

– Természetesen emlékszem, de nem mindegy, hogy melyekre gondolunk: még a gyermekkoriakra, vagy már az első komolyabb publikációkra. Mert én végigjártam a számlétra, fokról fokra, hiszen nagyon korán, még tizenegy éves koromban kezdtem verseket írni. Ezeket a gyermekkori műveimet beküldtem a vajdasági magyar gyermeklapba, a Pionírújságba – a máig is megjelenő Jó Pajtás című hetilap elődjébe –, és ott közölték is őket. Egy ideig többkevesebb rendszerességgel publikáltam, tehát már akkoriban is megjelent néhány versem.

– Őrzi még ezeket a korai verseket?

– Nem tudom... Kéziratban talán megvannak még valahol. Sőt, akár nyomtatásban is előkerülhetnek, hiszen a szüleim kivágták akkoriban az újságból, és megőrizték, összegyűjtötték a verseimet. Aztán, ahogy idősebb lettem,

a számlétra is néhány fokkal feljebb léptem: tizenhét éves voltam, amikor már nem a gyermekújságban, hanem az Ifjúság című hetilapban – ez pedig a későbbi és mai Képes Ifjúság elődje volt – megjelent néhány versem. De ebből is látszik, hogy igen nagy szünetek voltak a serdülőkori irodalmi érdeklődésemben, olykor több év is eltelt a különféle korai publikációim között. Aztán már húszesztendő voltam, amikor megjelentek az első, úgymond, komolyabb verseim. Éppen ezért húszéves koromtól számítottam a költői tevékenységem. Azóta tarom magam – és tartanak mások is – költőnek.

– Ez volt az első olyan pillanat, amikor költőnek érezhette magát?

– Igen, mert olyan folyóiratokban jelentek meg a verseim, mint a Híd és a Symposion. Ez 1962-ben történt – akkor voltam húszéves –, az egy évvel korábban indult Symposion pedig

Anyám, nővérem a fiával, én és apám (1963)

akkoriban még az Ifjúság című hetilap melléklete volt. Ettől az évtől számítom úgy, hogy bekerültem az irodalomba. Azóta pedig újra és újra feltűnnek különböző publikációkban ezek a régi írások: a korai köteteim költeményei átkerülnek a válogatott versekbe és más hasonló kiadványokba.

– *Ezek szerint még mindig vállalja ezeket a korai költeményeit?*

– Igen, úgy tűnik, hogy ezek valóban időtállóak.

– *Ladik Katalin tehát nem az a költő, aki elégeti a fiatalkori kéziratait, nehogy az utókor megtalálja?*

– Nem, hiszen a szerkesztők is beválogatják ezeket az újabb kiadványokba, és én magam sem tagadom meg őket!

– *Ez már csak azért is érdekes, mert még a korabeli avantgárdon belül is volt egyfajta rebelliség abban, ahogyan Önt megismerte a közönség a hatvanas-hetvenes években. Mit jelentett az adott pillanatban avantgárdnak lenni és járatlan utakat járni?*

– A hatvanas-hetvenes években én tudatosan kerestem az avantgárdban a járatlan utakat.

Akkoriban és később is vonzott a népi hagyomány. Rájöttem, hogy a szürrealizmus képi és nyelvi világa a népmesékben, gyermekjátékokban, mondókákban gyökerezik, ezért ötvöztem ezeket a verseimben, performance-aimban a 20. század avantgárdnak nevezett irányzatának stílusában. Én azt az avantgárd utat műveltem, amelyet kortársaim azokban az években kifogásoltak.

– *Hogy sikerült összeegyeztetni a népi hagyományokat a modern művészeti törekvésekkel?*

– Én már a kezdetektől fogva beleszöttem a népi hagyományt a verseimbe, az előadásmódomba pedig pont akkor sikerült áttemeltem, amikor az úgynevezett beatnemzedék feltűnt a tengerentúlon. Akkoriban mindenki Amerikát utánozta, a szerbek is, a vajdasági magyarok is, én viszont úgy éreztem, hogy ha eredetiségről van szó, akkor csak úgy találhatom meg a saját hangomat, ha a saját gyökereimből merítek. Ebbe az irányba kell visszakanyarodnom... Márpedig hogy is lehetnék én eredeti, ha a beatköltszetet utánzom?! A beatnik világ nagyon távol állt tőlünk, mi nem a fogyasztói társada-

lom ellen tiltakoztunk – hiszen alig vártuk, hogy fogyaszthassunk valamit. Ugyanakkor annak érdekében, hogy megmutassam a gyökereimet, és egyszerre eredeti is legyek, elkezdtem tanulmányozni a népköltészetet, a népdalokat. Én igazából sem igazi nagyvárosi, sem falusi lány nem voltam. Hanem újvidéki. Árnyait tekintve az egy kisváros. Tehát nem volt se kertünk, se földünk, semmink, egy állami bérlakásban éltünk. Ilyen értelemben tényleg egy városi proli voltam. Ezzel együtt pedig gyökértelen is, tehát nem hallottam otthon népdalokat, ráadásul szerb közegben, a város szerb negyedében laktunk. De amikor később Újvidék magyar részére kerültem, ott sem énekelt senki népdalokat. Viszont a szerb énekekkel és a szláv babonákkal addigra már megismerkedtem.

– *Az élményvilág, amelyből alkotótevékenysége táplálkozik, és ami a versekben, a performance-okban és a hangköltészetben is megjelenik, független a műfajoktól. Témaválasztásában mennyire befolyásolja Önt a közlés módja? Előfordult, hogy úgy gondolta, némely téma nem illik valamely műfajhoz?*

– Néha úgy éreztem, hogy az élményvilág, amelyből a költészet táplálkozik, független a műfajoktól. Úgy éreztem, hogy a sikoly a költészet negyedik dimenziója. Ezért szerepel oly gyakran a sikoly írott és hangköltészetemben, valamint a performance-aimban. A sikoly jellegzetesen női kifejezőeszköz.

– *Előfordult valaha is, hogy valamiről úgy érezte, hogy ha azt megírja, az már túl nagy, túl mély feltárulkozás lenne, és ezáltal lelkileg, érzelmileg sebezhetővé válna miatta?*

– Mindig vállaltam a sebezhetőséget, kivéve, amikor ez a gyermekemet, unokáimat érintette. Ami nagyon fáj, arról nem írok, nem beszélek. Néhány nagyon közeli barátom tud valamennyit ezekről a dolgokról, de sohasem írok, és sohasem beszélnek a legmélyebb fájdalomairól.

– *Összefüggésbe hozhatjuk ezt a verseiben megnyilvánuló nőiséggel? Hiszen a kritika folyamato-*

san hangsúlyozza a női líra jellemvonásait a költészetében. Mennyire érzi ezt helytállónak?

– Nálam ez teljesen szándékos volt, mert még igen korán végiggondoltam a dogákat: ha úgy írok nőként, ahogy elvárják, akkor soha nem írhatom meg azt, amit szeretnék. Mert akkor egy visszahúzódó, otthonülő alkatot kellett volna megjátszanom. Ez volt a morális és esztétikai normája annak, hogy egy nőnek – az elvárások szerint – hogyan illik írnia. Hát úgy nem akartam! Ez a dac munkálta ki bennem azt a stílust, amelyben olykor talán harsányabban is hangoztattam a nőiséget. Mert az volt elnyomva bennem, a családban, a munkahelyemen, és egyáltalán, az alkotói érvényesülésemben. Ez jellemző volt egész Jugoszláviára.

– *Egy nőt művészként nem vettek komolyan?*

– Egyszer egy vajdasági nagy író a szemembe is mondta: színésznő és költőnő – ez nem komoly. Ezzel jelezte, hogy ne is számítsak arra, hogy engem művészként, alkotóként egyszer még majd komolyan is vehetnek. És ez nagyon fáj nekem, mert tiszteltem őt emberként és íróként is. A Symposionban azért is volt más a helyzet, mert ott voltak kivételek, ilyen szempontból pedig ki kell emelnem Tolnai Ottót és Domonkos Istvánt.

– *Velük közeli alkotói kapcsolatba is került már a pályája legelején?*

– Én inkább inspiratív kapcsolatnak nevezném ezt, ugyanis nem tartózkodtam olyan sokat a szerkesztőségben, hogy hosszasan beszélgethettünk vagy vitázhattunk volna. Az a néhány szó, amit Tolnaitól, Domonkostól és Bosnyák Istvántól kaptam, viszont mindig nagyon fontos volt a számomra. Függetlenül attól, hogy nő vagyok – mert ők embernek néztek. A többiek csak a nőt látták bennem...

– *Ez a női írói magatartás azonban végigkísérte a pályáját. Az újabb művekben, immár ismert és elismert költőként, mennyire van ez jelen?*

– Azért állandó témám többek között a nőiség is, akárcsak a mulandóság – több ilyen ál-

Mi, díjazottak Yoko Onóval (Reykjavík, 2016, fotó: Schreiner József)

landó témám van, amelyet sohasem tudok eléggé, a maga teljességében kifejtteni –, mert mindig újabb és újabb, feldolgozatlan, ismeretlen és izgalmas rétegei bukkannak elő. A nemiség nem csak erotika! De nem is csak a nőiségre gondolok, hanem a nemek viszonyára is: volt olyan alkotói korszakom, amikor az androgün-mítosz témáját feszegettem, s próbáltam megfejteni. Az egységes, a tökéletes lényt. A harmóniát az emberben. Nagyon szörnyűnek tartom, hogy hiába zajlott le a szexuális forradalom a hatvan-hetvenes években, nem értük el az egyenrangúságot. Még mindig nem értük el! Persze, időnként a feministák is túllőnek a célon, vagy belefáradnak abba, amit csinálnak, és így egyik változat sem jó, de valójában a társadalomban még mindig a férfiak uralkodnak. Főleg az irodalomban. Pedig ma már sokkal több jó író van, mint férfi, és egyre több is lesz, mert a nők már – hála Istennek! – iskolába járhatnak, tanulhatnak. Egy részük legalábbis, bizonyos or-

szágokban. Ugyanis ma is vannak még államok, ahol a nők teljes jogfosztottságban élnek, nem járhatnak iskolába, nem tanulhatnak, évtizedekre börtönbe zárják, és számtalan korbácsütésre ítélik őket, ha a jogukat merészelik követelni, és akkor a családon belüli erőszakról még nem is beszéltünk. Éppen ezért a Yoko Onótól átvett Lennon Ono-békédíjammal, a Lennon Ono Grant For Peace-el járó összeget – amellyel jelképesen rendelkeztem, és adományként továbbíthattam egy általam kiválasztott személynek, szervezetnek vagy intézménynek – én a magyarországi Ökumenikus Segélyszervezet által működtetett úgynevezett titkos háznak, a családon belüli erőszak áldozatainak, a bántalmazott nőket, anyákat segítő menedékháznak ajánlottam fel, hogy ezzel is segítsen a munkájukat.

– A korai irodalmi élményei közül kiket tudna kiemelni, kik voltak az első olyan alkotók, akik kortárs íróként hatással voltak Önre?

– Egészen korán, még kisiskolásként, számomra az élő irodalmat egyedül Fehér Ferenc költő jelentette. Ő ellátogatott egyszer a József Attila nevét viselő iskolába, ahova jártam. Akkor én már nyolcadikos voltam, tehát tizenégy-tizenöt éves, és úgy éreztem, hogy az a költészet, amit mindaddig műveltem – vagy olvastam –, tehát a rímes, petőfis ihletésű verselés már nagyon idejétmúlt. Fehér Ferenc tartott egy rendhagyó irodalmi órát, és ezzel gyakorlatilag felnyitotta a szemem arra, hogy lehet másképp is verset írni, meg lehet szólalni másképp, akár szabadabb formában is az irodalomban. Amikor vége lett a foglalkozásnak, odamentem hozzá, szerényen, de eléggé merészen, és elmondtam neki, hogy én is írogatok verseket. Nagyon nagy hatással volt rám az a közvetlenség és melegség, ahogyan ő akkor beszélt. Rögtön kérte, hogy mutassam meg neki a verseimet. Én azonban nagyon sokáig nem mertem aztán elküldeni neki az írásaimat, vártam is legalább két évet. Már tizenhét éves voltam, amikor végül mégis rászántam magam, mert úgy gondoltam, hogy van néhány olyan írásom, amit esetleg megmutathatnék, és sza-

badabb formában készült. Akkor elvittem neki a verseimet, ő pedig elolvasta. Írásban válaszolt, leírta, amit gondolt. Bátorító szavak voltak ezek, ami nagyon sokat jelentett akkor. Annyira meghatározó volt ez számomra, hogy a Fehér Ferenc-től kapott levelet, ezt a kis cédulát, az akkoriban hordott vékony kis szövetkabátom külső zsebében tartottam, mindig magamnál hordtam, hogy abból merítsek erőt. Többször is eláztam időközben, eső volt, meg tél, meg ilyesmi, és egy idő után azt vettem észre, hogy a cédula átázott, olvashatatlaná vált, szétfoszlott. Ezért sem felejtettem el sohasem, hogy mindig kell a segítség! Nekem pedig nagyon jókor – talán épp a legjobbkor! – jött Fehér Ferenc-től ez a támasz, amin most kényszerűségből túl kellett lépnem, és az fájt. Ez volt az a veszteség, ami után megint tanácstalanná váltam, mintha elvesztettem volna az irányt. Sokáig aztán nem is írtam ezután...

– *Meddig tartott ez a gyász, mikor sikerült végül mégis kilábalni belőle?*

– Húszéves koromban éreztem úgy, hogy most már végképp el kell döntenem, milyen irányban indulok tovább. Elvégeztem közben szerb nyelven a közgazdasági szakközépiskolát,

A budvai tengerparton (1965)

de még mindig úgy gondoltam, hogy nagy lyukak, hiányosságok vannak a műveltségemben, és nagyon hiányzik a magyar gimnázium, mert az viszont volt Újvidéken. Ezenkívül óvóképző volt még magyar nyelven, minden más szerbül... Igen ám, de akkor már egzisztenciális gondjaim is voltak. Úgy éreztem, hogy ha nem lehetek jó író és jó színésznő – mert az is akartam lenni –, akkor se legyek közepszerű. Nem tudta akkor még senki sem megítélni, hogy mekkora a tehetségem, én magam sem. Ezért választottam inkább egy biztonságosabb közgazdasági, hivatalnoki állást.

– Azt mondta az imént, hogy húszéves korától tartja magát költőnek. Milyen változást hozott az életében és művészetében ez a kerek születésnap?

– Két rövidebb verset küldtem be a Symposiumba, de személyesen akkor még nem merem megjelenni a szerkesztőségben, csak levélben vettem fel a kapcsolatot a munkatársakkal. Ők pedig nagyon bátorítónak válaszoltak, és rögtön közölték is ezt a két verset. Ekkor nekibátorodtam, és elkezdtem írni: húszéves voltam, egész nyáron csak írtam, írtam, és írtam, és lett ebből egy hosszúvers. Ezt még Újvidéken kezdtem el írni, de közben felmondtam a banktisztviselői állásomat, ahol másfél éve dolgoztam – tehát már tizennyolc éves korom óta állandó munkaviszonyban voltam –, és elmentem tíz-húsz napra a tengerpartra, egy majdnem lakatlan vidékre, egy nehezen megközelíthető faluba. Molunatnak hívják, ma Horvátországhoz tartozik, de szinte beékelődik a montenegrói tengerpartba. Ide akkoriban hetente csak egyszer járt hajó. Így, ilyen szándékos száműzésbe vonultam, hogy átgondoljam az életemet. Ott is mindvégig írtam, és ennek eredményeként született meg ez a hosszúvers. Azzal az elhatározással tértem vissza a tengerpartról, hogy én mégiscsak író és színésznő leszek. Igen ám, de nem volt másik állásom. Jelentkeztem hát az Újvidéki Rádió hangjátékműsorainak társulatához, de ott azt mondták, hogy majd csak ősztől tudnak felvenni. Néhány hónapig

*Költői performanszom
(1973, fotó: Moldován Domokos)*

tehát munkanélküli voltam, mielőtt felvettek volna a rádió színészegyüttesébe.

– Nem tűnt túl merész lépésnek egyszeriben csak feladni a biztos egzisztenciát, a megélhetést?

– Miután ez a hosszúversem megjelent a Híd című folyóiratban, úgy éreztem, hogy nagyon jól tettem, hogy mindent föladtam. Amikor pedig aztán behívtak a Symposium és a Híd szerkesztőségébe, mindenki megdöbbsent, amikor meglátott, mert ők addig azt hitték rólam, hogy egy érettebb tanítónő lehetek. Közben pedig fiatal és banktisztviselő voltam. El is szégyelltem magam, ezért utána megfogadtam, hogy nem járok be a szerkesztőségekbe, hanem továbbra is levelezésben tartom velük a kapcsolatot. Azért is döntöttem így, mert a személyes találkozások alkalmával előtérbe került a nő, sokkal meghatározóbb volt, mint a versek vagy az irodalmi érték. De arra mégis jó volt ez a találkozás, hogy kaptam egyfajta útmutatást. Hiszen ők nem tudhatták, hogy én mit olvasok,

*A régi Újvidéket ábrázoló plakát előtt
(2005, fotó: Király Dávid Zsolt)*

és mit nem. Röpködtek ott a nevek beszélgetés közben, én meg csak kapkodtam a fejem, füleltem, és utána megpróbáltam kinyomozni, hogy kik is tulajdonképpen azok az írók és költők, akikről ők beszéltek a szerkesztőségben – és akkor elkezdtem azokat a szerzőket olvasni.

– Akkoriban egy vajdasági magyar szerzőnek nem sok esélye volt arra, hogy Magyarországon is publikáljon. Tett kísérleteket, próbálkozott ilyesmivel?

– Semmi reményem, reményünk nem volt arra, hogy mi majd valaha is publikálunk Magyarországon, vagy bárhol máshol, magyar nyelvterületen. Nem is ábrándozhattam ilyesmiről. Néhány évvel később azonban mégis történt egy furcsa fordulat: 1968-ban kaptam egy levelet a szerkesztőségbe címezve, s akkor derült ki számomra, hogy engem olvasnak a határ másik oldalán is. És nemcsak olvasnak tőlem ezt-azt, hanem figyelemmel kísérik a munkámat, a tevékenységemet is. Ez azonban már összefüggésben állt a performance-okkal és a hangköltészettel is. Még abban az évben eljöttem hát Magyarországra közös happeningeket tartani, akkor találkoztam a többnyire tiltott, esetleg megtűrt művészekkel, és akkor tárult fel előttem a világ egy, számomra akkor még nagyon új értelemben.

– Volt lehetősége külföldi utazásokra?

– Később már igen, 1976-ban meghívtak Amszterdamba, egy hangköltészeti fesztiválra, de akkoriban kezdtem utazni más országokba is. Mindvégig bíztam abban, hogy ha azt az egzotikumot mutatom meg, ami a népi gyökereimhez való visszakanyarodásból ered, ha ezt jelenítem meg a művészetemben – és lesz egy saját hangom –, akkor azzal fel tudom kelteni a másnyelvű közönség érdeklődését is, és úgy tudok tartalmakat közvetíteni, hogy azzal érthetően kifejezzem a gondolatiságomat. Nyugat-Európában akkoriban már olyan kiváló stúdiótechnikával dolgoztak, hogy én csak ámultam. Mi Jugoszláviában ettől még nagyon messze jártunk, hiszen én már annak is örültem, ha otthon, a kis kézi magnómmal el tudtam készíteni a felvételeimet.

– Az Újvidéki Rádióknak azonban akkor már viszonylag jól felszerelt stúdiója volt. Ott nem lehetett felvételeket készíteni?

– A hatvanas években még nem, de a hetvenes évek második felében, az évtized vége felé már igen. Addigra már vettem magamnak otthonra is egy jobb kazettás magnót, és általában úgy dolgoztunk, hogy annak a felvételeit kicsit feljavítottuk a stúdióban. Hivatalosan én nem rögzíthettem hangköltészeti alkotásokat az Újvidéki Rádióban, de a technikusok jóindulatának hála – akik rám áldozták a cigiszünetük idejét –, egy-két rövidebb, két-háromperces felvételt el tudtunk készíteni. Én hivatalosan nem voltam senki és semmi, csak egy színész a rádióban. De ezeket a felvételeket később is felhasználtam, hanglemezen is megjelentek, hiszen a korábbiaknál már sokkal jobb minőségűek voltak. A nyolcvanas évek közepe táján már megengedték, hogy hivatalosan is kérjek néha egy kis stúdióidőt, s akkortájt megjelent egy reprezentatív nagylemeze is a rádióknak, amelyen két hangjátékot adtak ki. Ennek az egyik oldalán az én művem szerepelt. Tehát már hivatalosan is készíthettem hangjátékokat a saját szövegeim alapján. Vajda Tibor volt a rendező,

aki az állandó munkatársam azóta is. Itt is irodalomról van szó, hiszen hangjátékként fűztük össze a verseket, zenével és hangköltészettel.

– *Habár nem volt a Symposion melléklet, majd az annak szerepét 1965-től immár sokkal szélesebb formában kiteljesítő Új Symposion folyóirat szerkesztőségének tagja, hiszen, mint mondta is, levelezés útján tartotta a kapcsolatot, mégis szoros együttműködést alakított ki velük, és rendszeresen publikált. Mennyire érezte ott magát egy alkotói közösség részének?*

– Ezek nagyon inspiratív irodalmi kapcsolatok voltak, és egy egészen más szempontból is érdekessé, fontosakká váltak. Hozzá kell tennem, hogy nagyon nagy szerencsém is volt... Jellemző volt ugyanis a fiatal symposionistákra, hogy jártasak voltak tulajdonképpen mindenben: egyetemre jártak, ismerték az irodalmat, tájékozottak voltak, no de pénzük az nem nagyon volt. Mint a fiatalok általában, elitták, felélték... Ezért időnként eladták a könyvtárukat, hogy pénzhez jussanak. Én pedig felvásároltam tőlük. Húszévesen, tájékozatlan fiatal nőként kerültem az irodalomba, de akkor még megvolt a banktisztviselői állásom, s nem is kerestem rosszul, ők pedig szinte mindent beszereztek, Magyarországról is, máshonnan is, nem tudom, hogy honnan, de gyönyörű könyvtáruk volt. Brasnyó István, Domonkos István és mások... A banki fizetésemből – de később a jóval alacsonyabb rádiós színésznőiből is – megvettem az eladásra szánt könyveiket. Nekem addig semmilyen könyvtáram nem volt... S így az ő eladott könyveiket olvasva ismerkedtem meg az irodalommal. Elég későn kapkodtam hát. Minél többet olvastam, annál jobban láttam a saját hiányosságaimat. A Symposion munkatársai közül legfeljebb csak Bányai Jánosnak, Thomka Beátának és Várady Tibornak volt olyan családi háttere, amelyben létezhetett könyvtár. A többiek, akárcsak én, javarészt autodidakta módon kapcsolódtunk be az irodalomba.

– *Volt fogadókészség az irodalmi közegben az avantgárd törekvések iránt?*

– A hatvanas évek elejére abban a közegben már kialakult egyfajta süketség. Jellemző volt a vajdasági magyar irodalomra, hogy például én is süket térben éreztem magam, mintha a rádióstúdió süketszobájában járnék. Így nevezik azt a különleges hatású helyiséget, ahol trükkösen vesznek fel kültéri jeleneteket. Iszonyúan kínos, az ember ugyanis odabent nem hallja a saját hangját. Olyan érzés keríti hatalmába, mintha azonmód szétpattanna a feje a feszültségtől. Nagyon rossz dolog a süketszobában beszélni és kiabálni. Ezzel a hasonlattal tudnám a legszemléletesebben leírni, hogyan éreztem magam akkoriban: húszegynéhány éves koromban úgy tettem meg az első lépéseimet az irodalomban, mintha egy süketszobába léptem volna be. S talán ezért is gondoltam úgy, hogy nagyobb hangerővel kell megszólalnom ahhoz, hogy visszhangra találjak. És nagyon sokáig nem jött semmiféle visszhang, legalábbis Vajdaságból nem. Vagy ha mégis, akkor az nagyon elítélő, rossz volt.

– *Fontos momentum volt ilyen tekintetben a találkozás és az alkotótevékenység Király Ernővel, hiszen közös az életművükben, hogy mindketten a művészi kifejezés modern irányait járták,*

Keszthelyi Rezsővel (2006)

mégis a népi hagyományok felől közelítettek ehhez. Király Ernő nemcsak zeneszerző, de népzenegyűjtő is volt...

– Király Ernővel kölcsönösen inspiráltuk egymást. Én a magyar és balkáni népi hagyományhoz kerültem közelebb, ő pedig az avantgárd irányzatokhoz és a kortárs művész barátaimhoz.

– *Egy másik, igen mély szellemi kapcsolat fűzte később Keszthelyi Rezsőhöz is. A külvilág számára – illetve nekem külső személőként – úgy tűnt, hogy egyfajta alkotói-szellemi összhang alakult ki Önök között. Vannak-e olyan szituációk, amelyekben a szellemi együvé tartozás, még ha egészen más habitusú emberek találkozásáról beszélünk is, – valamiféle imaginárius szinten – sokkal jelentősebbé válik, mint esetleg más vonatkozások?*

– Keszthelyi Rezső költő, író, szerkesztő elsősorban szellemi társam volt. Férj mivoltát nemigen tapasztaltam meg. A vele eltöltött huszonnégy év alatt volt időm továbbgondolkodni az engem húszéves korom óta foglalkoztató androgün-mítoszon, de nem tudtam megfejtetni a lényegét sem magamról, sem vele kapcsolatban. Mi a szerelemben voltunk szerelmesek, ez volt a közös bennünk. Én a testi szerelmet is fontosnak tartottam, vele ellentétben.

– *Hogyan élte meg ezt a szellemi kapcsolatot?*

– Néha úgy éreztem, Keszthelyi Rezső verseit egy angyal is írhatta volna, a prózáját pedig egy férfi. Nálam a női író dominál, annak ellenére, hogy időnként férfi vagy semleges nemű lény szemszögéből írok. Hosszú együttlétünk alatt nála az írói önfegyelmet, igényességet csodáltam, ez hatott rám leginkább. Kölcsönösen elolvastuk egymás írásait, és figyelembe vettük egymás véleményét. Az írásaimban és performance-aimban megnyilvánuló nőiességem azonban idegen és taszító volt számára.

– *Pedig jóval korábban éppen ezek a performance-ok is hozzájárultak ahhoz, hogy sikerüljön kitörnie a vajdasági süketszobából.*

– A performance egy másik kifejezőmód, amelyben nincs annyira előtérben a nyelv. Mivel a hatvanas-hetvenes években még nem reménykedhettünk abban, hogy Magyarországon publikálhatunk, néhányan elkezdtük lefordítani a verseinket szerb nyelvre. Ezzel nyertünk magunknak szélesebb teret és megmutatkozási lehetőséget. Többedmagammal én sem akartam asszimilálódni a jugoszláv irodalomba olyan mértékben, hogy elkezdek szerbül írni, mivel azonban ismertem a nyelvet, lefordítottam a saját verseimet. De akkor is nagyon fontos volt, hogy magyarul írtam! Így a hetvenes években már a szerbre fordított verseim nagyon népszerűek lettek a jugoszláviai folyóiratokban. Szívesen közöltek. S amikor egy más kifejezőmód felé fordultam, akkor is költői performance-okat csináltam. A hetvenes évektől kezdtem folyamatosan jelen lenni a jugoszláv közegben ezekkel a költői performance-okkal. Ezekbe pedig olyan magyar nyelvű verseket, főleg a népi ihletésűeket emeltem be, amelyek különböző rituálékra épültek, és megjelentek bennük olyan népi elemek is, amelyek különösek lehetnek a másnyelvű közönségnek. Ilyenek voltak a siratók, bájolók, varázskének, mindezek persze a saját szövegeimmel. Akkoriban ezeket már hangköltészeti formában, de magyarul adtam elő, hogy a hangulatukat átvigyem, még ha a szöveget nem is mindig, és nem mindenhol érthette a közönség.

Szabó Palócz Attila

Szabó Palócz Attila
(1971, Zenta, Szerbia) író,
költő, újságíró, szerkesztő

TORNAI JÓZSEF

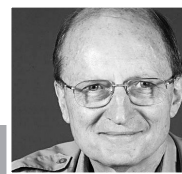

**Magyarul
virágzó fa**

Gondolat

Az Életfa új hajtása

Tornai József:
Magyarul virágzó fa,
Gondolat Kiadói Kör, 2019.

Alföldy Jenő
(1939, Budapest) irodalom-
történész, Kecskeméten él,
József Attila-díjas

Az idő fogy, a kultúra fogy, Európa a növekvő emberáradat ellenére fogy, de Tornai József költészete még mindig növekedett *Magyarul virágzó fa* című verseskötetével. Habár a költő által ültetett és gondozott fa az utóbbi időben már nemigen terebélyesedik, hatalmas verskínálatával az utóbbi évig tavaszról tavaszra beborította virágaival hűséges olvasóit, majd ellátta őket gyümölcseivel. A varázslatos fa mint ősi jelkép (lásd az édeni almafát, Árgyélus királyfi vagy Csongor úr aranyalmafáját) világszerte használatos, nálunk Életfa néven is. Tornai József költészetében különös szerepet tölt be. Megtalálható a költő legutóbbi, 2019-es kötetének címlapján, és belül, a könyvben az ötletadó vers élén is: *Magyarul virágzó fa*.

Tornai József nemcsak az ez évig megért kilencvenkét esztendejének köszönheti, hogy életművét óriásfához hasonlónak láthatjuk. A szemlélet kedvéért sokszor a külső nagysággal fejezzük ki a kiemelkedő minőséget, noha az

ennél lényegesebb *magvasságot* emlegethetnénk a nagyra tartott költőkről szólva. Ez a költőnk azonban – mindnyájunk költője, a népdaléneklőké éppúgy, mint a Beethoven- és Bartók-imádóké, a spirituálékat hallgatóké s a beatnikrajongóké – méretében is hatalmas életművet takarított be a *Magyarul virágzó fa* előtti verseinek csűrjébe.

Egy költőnek mindene az anyanyelv. Nemcsak eszköze, mint a napi sajtó deákjának, hanem szerelme, étele, élete, húsa is. Kapóra jön egy régebbi verse, az eksztatikus *Drága nyelvem, zöld lebegés örülete* című, dionüszoszian elragadtatott, szabad képzettársításoktól és szexuális energiától magasfeszültségű himnusza. A címben levő *nyelv* szó ősi metafora – etimologice a szánkban ficáncoló húsdarab neve – fejezi ki gondolatközvetítő jelrendszerünket, a beszéd és írás eszközét, a *nyelvet*. Ősi, mint az ég főnevünk, mely a tüzes napkorongra utaló ígéről kapta nevét. Vagy mint

a huszonnégy órából álló *nap* szavunk: egy „nap” annyi idő, amennyi a fölöttünk uralkodó égitest két delelője között eltelik.

Tornai mestere a metaforának. A metafora egyszerre álomi és gondolati, érzékletes és elvontan fogalmi-gondolati hatást kelt, mégis bajosan bontható elemeire. Különösen az az ősi-modern fajtája, amelyet nálunk a bartóki ihletésű költői irányzat használ módszeresen. Az anyanyelv hallatlan bőséggel kínálja a magyar költőnek a rendelkezésére álló szavakat, az egyénien választható morfémákat, szinonimákat, és ezeknek a költői alkatra jellemző társítását. A *Magyarul virágzó fa* remekül választott metafora, egyúttal megszemélyesítés. A nyelvi jelek, a szavak úgy kapaszkodnak össze, ahogy a közbeszédben szinte sosem szoktak egybeölelkezni. Ha alaposabban megnézzük Tornai már említett, *Drága nyelvem, zöld lebegés örülete* című versében a metaforikus összetettséget, föltűnik, hogy mint szerelemtől mámoros férfi a nőt, úgy szólítja meg édes anyanyelvét. A *zöld lebegés* a természet növényi életteljességét, az *örület* pedig itt a tudaton túltengő, ésszerű megfontolásoktól megszabadult ösztön, érzelem szava. Az elragadtatásé, az önfelelt, mindent átjáró érzékiségé. E kettősséget a költő másutt nem a vonzó, hanem a taszító oldaláról is megmutatja. Az ember az ősmondák kiméráihoz, kentaurjaihoz hasonlóan animális („állati”), egyúttal tudatos lény, ezt régóta tudja az emberiség. Ámde a költő aggódva szemléli, hogy a józan gondolat – melynek rendeltetése a természeti (animális, létfenntartáson, fajfenntartási ösztönökön alapuló létezés) *emberiesítése* – maga is rossz irányba tévedt az emberi történelem és társadalom eltorzult, és egyre több önpusztító veszéllyel fenyegető keretei között. A prométheuszi tűz nemcsak világít, fűt és húst puhít, hanem öldöklő pokolgépeket is működtet világszerte. A helyes válasz mégsem a felvilágosítás apostoláé, J. J. Rousseau-é, aki szerint térjünk „vissza a természethez”, hanem (ezúttal) azé

a Friedrich Nietzscheé, aki a művészetet tartotta az ember egyetlen kivezető útjának a pokolba csalogató létlabirintusból. Tornai ezt nemcsak a filozófiából tanulta meg alaposan, hanem bőven meg is tapasztalta, meg is élte évtizedek hosszú során. Így a nagy önellentmondást művészi alkotómunkájának nem csupán a tárgyává: alanyává is tette. Úgy beszél az emberi szenvedésről, az erkölcsi világrend elrontott (vagy eleve hibás) mivoltáról, a szerelem pótolhatatlan kínjairól, mint aki maga is megszenvedte az emberi faj háborúzó, természetromboló és kulturális értelemben vad, barbár tetteit és közösségének alig mondható berendezését, a szabadsághiányt. Megszenvedti a reményekben fogant, csalódásokkal eltelt éveket is, a darwini létharcot, s azt az ősi paradoxont, amelyet Villon így jellemezett: „befogad és kitaszít a világ”. Mindebbe Tornai nem nyugodhatott bele, ezért a kultúra, a művészet, a költészet igazához: a szépséghez fordult, mint annak élvezője, s mint megtervezője és előállítója. Teszi ezt a gondolat hőseinek, a filozófusoknak, jogtudósoknak, antropológusoknak és teológusoknak hú tanítványaként, vitapartnereként, hívn is, kételkedőn is, ahogy ezt versei, esszéi és elméleti hozadékokban gazdag műfordítói műhelyvallomásai tanúsítják.

Rendkívüli termékenysége annak a lelki, szellemi nyugtalanságának köszönhető, amely az emberi lét kettősségéből fakad. Abból, hogy tudatossága nemcsak isteni teremtésre tette alkalmassá az egyént és a nagy tettekre szerveződött közösségeket, hanem ráébresztette végességére, kiragadta abból a biztonságos öntudatlanságból, amelyben a föld más lényei élnek. Ez töltötte el az aggodás állandó állapotával. Többé-kevésbé mindnyájunk sorsa ez, de Tornai még a költők között is különösen érzékeny reá. *Ars poetica* című új verse (írt már ilyen címmel 1987-ben is egy izgalmasan szürrealista költeményt), amely a művészet és az elmélet nehezen összeegyeztethető voltát „vallja ki”. A művészet

titkain bölcselkedve „Amit kivallanál, azt tagadod épp el, / nem járhatsz jól a titok elméletével, // ha az élő képek kihullnak belőle” – olvassuk újabb versében. Közel áll ez a vélemény Tornai egyik kedves klasszikusához, Goethehez, aki szerint „Fakó minden teória, / s a lét aranyló fája zöld” (Jékely Zoltán átültetése). Különösen akkor érezzük Goethehez közelállónak, ha Tornai főntebb már említett versére is gondolunk: a *Drága nyelvem, zöld lebegés örülete* címűre. Ebben a régebbi ars poeticában ugyanúgy az élet, a szerelem és a képzelet fölényéről van szó az elvont, kilúgozott fogalmisággal szemben, mint az anyanyelvhez szóló *Magyarul virágzó fában*. A „zöld” jelző az utóbbi évtizedekben világszerte kulcsszó lett a politikában, de a költészet jóval megelőzte (etikai minőségében is) a kétélű politikát. A mi költőnk, Tornai József, megjárván a 20. és 21. század új költői irányzatainak zegét-zugát, nem mozdult el az ősi alapigazságtól, vagy ha mégis, akkor most visszatért hozzá. „Kezdetben Isten volt / az ördög

nevelője. / Lázadt a Sátán, és / Isten messze fordult tőle. // Ezért testvérem Ő, / ezért fogom kezét, / mikor a ravasz Semmi / csont-csipkéje kísért. // Szenvedünk mindnyájan, / és Isten velünk szenved, / mert a Föld s az ember / virága nem szent lett. // Buddha mit is mondott? / »Áraszd el részvétedet, / ez az igazi ösvény, / tisztasághoz vezet.«” Jézus, az Istenember és Buddha egyaránt a szeretet és a részvét tanítója. Ebben a kötetben az egyik nagy újdonság, hogy a nagy Ismeretlenhez (nevezhetjük Istennek is) még sosem jutott ilyen közel a költő. Kilenckvenkettedik évére a Fennen Való így jelenik meg versében: „Az »addig, ameddig« bölcsességbe / már régen belenyugodtam a / fölfoghatatlan égi hatalmak / leheletébe burkolózva” (*Fölfoghatatlan égi hatalmak*). Tornai most már, belefáradván az Idővel folytatott birkózásba, az égi erőttől várja a végső választ kérdéseire. A költő magasra nőtt életművének legutóbbi kötetéből ez tetszik legfontosabbnak.

Alföldy Jenő

Somogyi Győző: A váci csata (1991)

LAJTOS NÓRA
Példázat és etika
Sánta Ferenc rövidprózája

Ablaknyitás egy már-már feledésbe merült életműre

Lakatos-Fleisz Katalin
(1978, Nagykároly)
irodalomtörténész, tanár,
Kolozsváron él

Lajtos Nóra: *Példázat és etika. Sánta Ferenc rövidprózája*, Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2018.

Lajtos Nóra Sánta Ferenc kisprózáját tárgyaló monográfiája egy meglevő és kiáltóan üres hiástust tölt be a szakirodalomban. Sánta Ferencről ugyanis ez idáig egyetlen monográfia látott napvilágot, Vasy Géza 1975-ben publikált kötete – igaz, ugyanennek 2017-ben jelent meg második, kibővített változata. Hogy mi a recepció hallgatásának az oka, azt maga a monográfia szerzője is kiemeli. Az egyik a műfajiságban keresendő, ugyanis Sánta elsősorban a nagyregények, mint *Az ötödik pecsét*, a *Húsz óra*, valamint *Az áruló* felől ismert, és a nagy művek árnyékában kevés figyelem jut a rövidebb műfajoknak. A másik ok – ahogy Lajtos Nóra rámutat – a művek túlságosan is korba ágyazottsága, az ötvenes-hatvanas évek szegényparaszti tematikája, amely „visszafelé” a móríci hagyományhoz köthető ugyan, de „előrefelé” a másodmodernség vagy a posztmodern felé nem jelöl ki utakat.

A kötet öt nagy fejezete közül a második, *A forma artistikuma* címet viselő elméleti kér-

déseket tárgyal. Az első rész (*Sánta Ferenc ablakai*) „kötelező” életrajzi és pályaképi kitekin-tője után a monográfia tárgyköréit vázolja fel, amelynek bevallott célja kortárs irodalomtörténeti és -elméleti diskurzusban elhelyezni a csaknem negyven éve klasszicizálódnak indult életművet. Mivel a monográfia nem az egész Sánta-ouvre-t dolgozza fel, hanem annak csupán egy érdemtelenül perifériára szorult területét, az elbeszéléseket, indokolt a műfajelméleti kérdések felvetése, hogy rövidtörténetként, elbeszélésciklusok darabjaiként vagy egy családregegy fejezeteiként olvassuk-e ezeket. Gazdag szakirodalmi repertoárral él itt a szerző, árnyalt, sokoldalú elemzése leginkább a *rövidtörténet* műfaji jegyeit láttatják érvényesülni, de a másik két olvasásmódot is legalább részben érvényesnek találja.

Majd immár a történetek értelmezése következik, a motivikus kapcsolatok felgöngyölítésében a nincstelenség móríci hagyományokat megnevező motívumán, a családmotívumon és

a példázatoság-erkölcsiség motívumán belül. Teret kap ugyanitt az individuum és a hatalom konfliktusának, valamint az életformaváltásnak is a motívumköre. Hangnem tekintetében is árnyaltan elemez a kötet: a balladaiság mellett az líraiság és az idill hangnemét is kimutatja. A Sánta-elbeszélések poétikai-világképi változásairól sem mulaszt el szólni, az első pályaszakasz balladás lírával megidézett gyermekkor-élményanyaga és annak szubjektív hangja felől a „kegyetlen világ motivikus ábrázolásáig” jut el.

A harmadik fejezet *Mitopoétika – Trauma – Parabola* címszavai alatt részletes elemzéseket találunk a *Tündérvilág*, az *Emberavatás*, a *Kicsik és nagyok*, valamint az *Isten a szekéren* című novellákról. Lajtós Nóra ebben a fejezetben a mediális közvetítettség (látás-hallás), a mitopoétika, azaz a művek szimbolikus mélyrétegeinek vizsgálata, valamint a gender- és traumaelmélet szempontjaival közelíti a szövegekhez. A külsődleges, elméleti irányokkal operáló értelmezés kapcsán mindig fennáll a veszély, hogy a művek belső világához képest erőltettedek, az értelmezések nem magukat a szövegeket világítják meg, hanem az elméleti előfeltevéseket teljesítik be. Lajtós Nóra árnyalt értelmezései szerencsésen kikerülnek ezt a csapdát, ugyanis a szempontokat nem külső, elméleti hatásmechanizmusok erőltették ki, hanem maguk a művek ihlették, és valóban a szövegek sokszínűségét képesek megmutatni.

A IV. fejezet intermedialis nézőpontból tekint a Sánta-életműre. Különösen izgalmas az az értelmezési mód, amely az irodalom és a film kettős médiumának „határátlépéseit” keresi, azon belül is hármas célt tűz ki: a film és irodalom adaptációs problémakörét taglalja, majd az MTVA jóvoltából hozzáférhető Sánta-filmfeldolgozásokat tekinti át röviden, végül az összehasonlító filmelemzés módszertanával a *Halálnak halála* című novella két feldolgozásának behatóbb elemzését végzi el. Szerteága-

zóan foglalkozik az adaptáció mibenlétével, többféle elméleti irányt idéz. Azonban szintetizáló módon áll ezekhez az elméletekhez, a fő fogalmakat ragadja ki az adaptáció értelmezési hatóköréből – hűség, fordítás és interpretáció. Érzékeny mikroelemzések következnek a *Sokan voltunk*, *A Müller család halála*, *Mécsek*, *Téli virágzás*, *Nácik*, *A veder* filmes adaptációiról, amelyet még teljesebbé tesznek a filmek egy-egy reprezentatív képkockái. Szintén külön-külön szól a kötet a négy Sánta-novella tetralógiává szerveződő filmes adaptációiról (*Tündérvilág*; *Sárga virág*, *kék virág*; *Kicsik és nagyok*; *A csillagokig*), továbbá a *Szürke*, *sárga...* és *Az öreg ember és a fiatal* című művekről. Az érzékeny, képi világot követő és értelmező hang az irodalmi mű és a filmes adaptáció összehasonlítását sem téveszti szem elől.

A kamerabeállítások ismeretéről tesz bizonyosságot a *Halálnak halála* elbeszélés két filmes feldolgozása, az egyik a Szinetár Miklós-féle, a másik Gödrös Frigyes adaptációja. Az értelmezés részletekbe menően követi a képkockák drámai láttató erejét, szinte a szemünk előtt játszódik le a történet. Eközben magát az elbeszélést mint egyfajta origót sem téveszti szem elől: van, hogy a novella kerekedik felül a mondanivaló tekintetében, van, hogy épp a képi világ érzékeltet többet a novellánál. Röviden szól a kötet a *Húsz óra* és *Az ötödik pecsét* című mozifilmekről is – a legnagyobb népszerűséget mutató film a Sánta-adaptációk közül az utóbbi, ennek értelmezése külön kötet témája is lehetne. Érdekesség a Gaál István- rendezte *Éjszaka* című filmadaptáció, amelyet a kötet lényegkiemelő módon említ meg, valójában a szimbólumokat keresve. Ahogy a szerző megállapítja: a filmes nyelv által még hangsúlyosabbá válnak a regények szimbólumai.

A záró *Összegzés, kitekintés* című fejezet egy irodalmi hagyomány ívén próbálja meg elhelyezni a Sánta-életművet. A móríci indulás adott, de milyen életművekben folytatódik

tovább a mélyszegénység-kiszolgáltatottság vonulata? – ez itt a fő kérdés. Lajtos Nóra három szerző életművében látja mindezt megtestesülni a jelenkor magyar prózájában: Mózsi Ferenc, Rott József és Borbély Szilárd műveiben. Ahogy a szerző találóan megjegyzi: „A Sánta-próza a móríci hagyomány főerén keresztül ma is ott lüktet a 21. századi kispikában.”

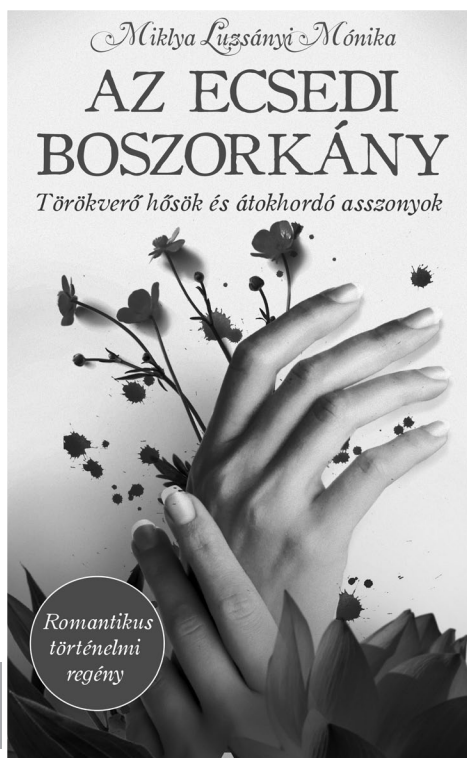
Érzékenyen, sokoldalúan elemző kötetet tart kezében tehát a kedves olvasó. Egyetérthe-

tünk Imre László megállapításával a fűlszövegben: a kötet „egy már-már feledésbe merülő értéket ment meg és tesz eleven értékke újra.” Precíz szakirodalmi tájékozottsága hasznos egyetemi-iskolai szakkönyvvé avatja, olvasmányos nyelvezete miatt viszont élvezettel forgathatja minden irodalomkedvelő.

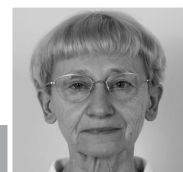
Lakatos-Fleisz Katalin

Barabás Miklós: Választási menet (1848 körül)

Halálos köt(őd)ések

Luchmann Zsuzsanna
(1956, Kiskunfélegyháza)
tanár,
Kiskunfélegyházán él

Miklya Luzsányi Mónika: *Az ecsedi boszorkány*, Athenaeum, 2019.

Aligha mondható előzmény nélkülinek Miklya Luzsányi Mónika könyve egy olyan írói pályán, ahol a félmúlt iránti érdeklődést életrajzok, (dokumentum)regények, novelláskötetek (*Hogy véget érjen a sötétség*, 2003; *Te csak táncolj szépen*, 2004; *Madárkenyér*, 2007) jelzik, a régmúltat kutató teológiai-egyház-történeti tájékozódás újabb eredményei (olvasókönyvek, kiállítás-installációk intermediális formái) pedig az 500 éves reformáció kezdeteihez köthetők. *Az ecsedi boszorkány* a 16–17. századi Magyarország bő száz évére láttat rá egy sajátos nézőpontból, azt a szöveghagyományt gazdagítva, amelynek műfaji változatait egy kétszáz éve kialakult, poétikailag folyton módosuló elvárásrendszer alapján történelmi regényként olvasuk. A könyv nem a 20. század végi kísérleteknek a historiográfiai kétely érvényesítésében és a hitelesítő eljárások lebontásában érdekelt formáit írja tovább. Sokkal inkább célja, hogy a referencialitásigény fenntartásával (imponálóan gazdag forrásanyagra támaszkodva) azok-

kal a rögzült képekkel és történelmi sztereotípiákkal folytasson vitát, amelyeket a századelő regényei (Móricz, Gárdonyi, Makkai Sándor írásai) alakítottak ki a kor nagyjairól (Török Bálint, Báthory Gábor, Bethlen Gábor) egész olvasónemzedékekben.

A történetmesélés választott értelmezői pozíciója a női perspektívát juttatja szerephez, amelynek hiányáról a (férfiközpontú) történetírásban ezt mondja Gerda Lerner: „Kihagytuk a nőket és a tevékenységüket, mert olyan kérdéseket tettünk fel a történelemnek, amelyek alkalmatlanok voltak arra, hogy a nőket megszólítsák.” (Idézi Menyhért Anna: *Saját hagyomány – Jelenkor*, 2013/5.) *Az ecsedi boszorkány* mindentudó narrátora két főúri asszony karakterén keresztül láttatja azokat az eseményeket, amelyekben magánéletek és az ország sorsa, politika és intimitás fonódik össze szétszalaghatatlanul. Mert az erős szerelmi köt(őd)és írja mindkettejük történetét, Pemfflinger Katáét éppúgy, mint a dédunoka Török Katáét.

Előző – enyingi Török Bálint feleségeként – egy fél országnyi birtok erőskezű irányítója, gazdálkodó-kereskedő, férje hadi vállalkozásait (az élelmezéstől a gyógyászatig) a hátszág-ból biztosító, tehetséges nő, akinek az udvara nagy tekintéllyel rendelkező nemzeti iskola is a hagyományok őrzésében és a református hit terjesztésében. Karaktere mélyebb rétegei azonban a regény legellentmondásosabb figurájaként láttatják, aki, bár erkölcsileg magasan fölötté áll urának, mind intellektuális és érzelmi, mind fizikai értelemben maga is elszenvedi annak gátlástalan személyiségéből fakadó abuzív megnyilvánulásait: feltétlen szerelemmel szereti őt. Különleges szerelemmel, amelyben épp az elszenvedett sérülések miatt egyszerre van jelen a testiséggel szembeni iszony és az (ön)pusztító rajongás. Ez ad magyarázatot egyfelől arra, miként válhat a tündöklő szépségű, sziporkázóan éles eszű, művelt és okos „királyi hölgy”-ből önmagát és a nyüzsgő, élettel teli Debrecent is gyászba kényszerítő „keserves asszony”, másfelől arra is, micsoda ereje van a rajongás kiváltotta átoknak: családjában negyedízigen pusztít a reménytelen szerelem.

A dédunoka, a vadóc Török Kata sem tud ellene tenni, pedig szemében a személyes szabadság a legfőbb érték. Szenvedélyes szerelmük Báthory Gáborral halálos kötössé válik, ő maga csak a belső autonómiáját képes megőrizni abban a hadjáratban, amelyet – hatalmi céljai érdekében a legnemtelenebb eszközöktől (politikai gyilkosság, birtokszerző boszorkányperek, Báthory nimbusának lerombolása) sem visszariadó – Bethlen folytat ellene és a meggyilkolt fejedelem emléke ellen. Az átok tehát négy nemzedéket köt össze, a címadó hős különleges adottságaiból következően szabad átjárással az egyes idősíkok között. Török Kata ugyanis nem abban az értelemben boszorkány, ahogy azt Bethlen alantas vádjai (vérfertőzés, szerelmi

bájolás, gyermekgyilkosság) állítják: számára teljesen természetes, hogy különleges dolgokat hall, lát, érez, hogy gyerekkora óta hangok sutognak a fülébe, árnyak jelennek meg előtte, s hívásukra képes átlépni időn és téren.

A regény időkezelése és szerkezete sajátos módon reflektál a korra, amelyet megidéz: poétikai játékba hívja a reneszánsz harmóniaigényét. Mert nemcsak arról van szó, hogy eleven, vérbő reneszánsz világot épít, érzéki módon, már-már filmszerűen megjelenítve annak színpompáját, indulatait és mohó életszeretét. (A II. Lajosra vonatkozó megállapítás, miszerint „olyan eszelősen szeretett élni, hogy majdnem magával rántotta a halálba az egész országot” [41. o.], általános érvénnyel utal rá, mennyire szűk a mezsgye ebben a világban szenvedély és halál, szerelem és pusztulás között.) A regényben szövegszervező elemmé válik a szimmetria, a ritmus érvényesítése a cselekmény, a karakterek, a mellékfigurák, a különös jelentéssel bíró helyszínek, a belőlük kibomló szimbolikus képi háló (Pemfflinger Kata csurgói, Török Kata lápi kertje, a személyükhöz kötődő virágok) megképzésében csakúgy, mint a szövevényes rajongás- és átokmotívumok kezelésében vagy a testiség érzéki megjelenítésében, erős kohézióját biztosítva a két egymást váltó szövegfolynamnak. (Az említett szexualitásábrázolás például éppúgy idézi a legfennköltebb erotikus szöveghagyomány nyelvét [*Énekek éneke*], mint a korabeli boszorkányperek durva, vulgáris, a dolgokat néven nevező kifejezőkészségét.)

Miklya Luzsányi Mónika források megszólaltatásán alapuló „lehetséges történet”-felfogása – anyagának poétikai elrendezésével és hozzá kialakított hajlékony nyelvvel – olyan könyvet eredményezett, amely nem könnyen engedni kilépni az olvasót a benne épülő izgalmas világból.

Luchmann Zsuzsanna

„Dallammá alakítjuk
a dilemmákat”

Tanulmányok, ismertetések, interjúk, levelek, e-mailek
BÁGER · GUSZTÁV költészetéről

„Erdőket fészülsz át egy fűszál miatt”

Jánosi Zoltán
(1954, Miskolc) irodalom-
történész, Budapesten él,
József Attila-díjas

„Dallammá alakítjuk a dilemmákat”.
Tanulmányok, ismertetések, interjúk,
levelek, e-mailek Báger Gusztáv költésze-
téről, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2018.

Az 1988-ban Nobel-díjjal kitüntetett portugál író, az eredetileg géplakatosként dolgozó José Saramago 44 esztendősen adta ki első verseskötetét, és csaknem 50 évesen első regénykísérletét. Fáy András, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár (1840) megalapítója a gazdaságunkat már Széchenyi előtt változásokra sürgető munkája mellett alkotta meg írói életművét. Vas István, József Attila, Radnóti Miklós életük egy-egy szakaszában hivatali állásokat betöltve váltak költészetünk meghatározójává. Ottlik Géza a katonaiskola lépcsőit koptatta, majd matematikát és fizikát tanult, mielőtt az *Iskola a határon* című regényét a kiadóba vitte. Az irodalom művelését tehát attól látszólag idegen pályák forrásvidékéről is hatékonyan lehet végezni, és nem is szükséges a legfiatalabb életkorban tollat fogni a kézbe.

A nyolcvanadik életévét betöltött, szépíróként a '90-es évek elejétől jelentkező Báger Gusztáv irodalmi pályája szintén példázatos

igazolása annak, hogy a magas szinten végzett tudományos és irányítási (közgazdász-) tevékenység és a költői teremtés jól összehangolható. Esetében olyan mértékben, hogy költői munkája a József Attila-díj mellett hamar elhozta a kor jelentős íróinak elismerését is. Irodalmi pályája egyszerre hívta fel magára a művészeti élet és a közgazdászvilág figyelmét. A Magyar Nemzeti Bank alapítványa a költői műveire vonatkozó recenzióknak, elemzéseknek, a kapcsolatait tükröző levelezésének és a vele készített fontosabb interjúknak a gyűjteményét – Sipos Lajos szerkesztésében, Matolcsy György bevezetőjével – kerekén a 80. születésnapjára adta ki. Költői munkásságának értéke így a forrásoktól a jelenig teljes mértékben nyitottá és kutathatóvá vált.

A kötet nem csupán az irodalomtörténet számára tudatosít fontos írásokat, hanem igényes dokumentuma az elmúlt félszázad művészeti izlésformái között önkifejezést kereső szuverén

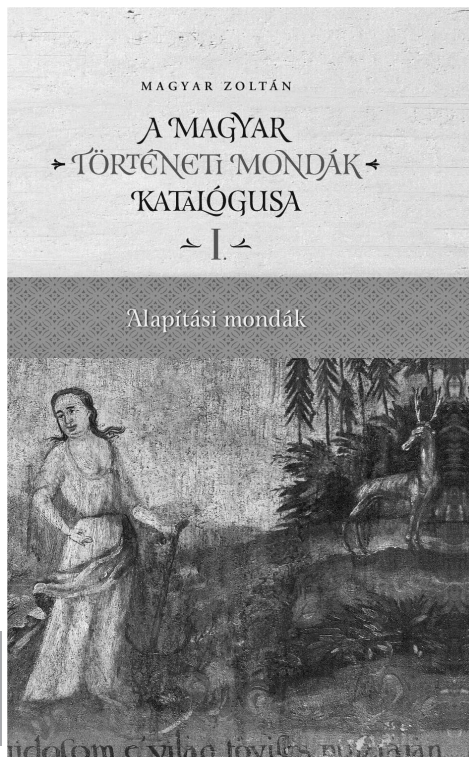
személyiség kapcsolatainak is. Akik a könyv lapjain – több mint hatvanan – megszólalnak, közöttük a jelölt időszak magyar kultúrájának, tudományának igen jelentős formálói, így (sorrendben): Tandori Dezső, Oláh János, Fejtő Ferenc, Lászlóffy Csaba, Mezey Katalin, Olasz Sándor, Jókai Anna, Tarján Tamás, Kabdebó Lóránt, Vizi E. Szilveszter, Pomogáts Béla – valamennyien egy-egy mozaikcserepet illesztettek a szerző költői sorsívéről felrajzolt képhez. Néhányan többet is: Kántor Zsolt tizenegy, Tandori Dezső tizenegy, Tarján Tamás négy, Kabdebó Lóránt három írással szerepel a pálya 1996-tól 2018-ig tartó szakaszát átölelő és nyolc nyugat-európai kritikust is megszólaltató könyvben. Ezekből rakódik ki a teljesebb táblakép, amelyhez közelebb hajolva a magas színvonalon minősített, számos kitüntetéssel rendelkező tudós közgazdász költői életútja megnyilatkozik. Tanulságokkal szolgálva arról a nemzedékről is, amely szorosán a '90-esek táborá: Lator László, Czigány György, Szalay Károly, valamint a nemrégiben eltávozott Albert Gábor, Vasadi Péter és Tornai József mögött lépked, alakítja irodalmunk arcvonásait.

Pedig a vasi domboktól a cambridge-i ösztöndíjig, a tehénlegeltetéstől az oslói egyetemig, a genfi Európai Gazdasági Bizottság Titkárságáig, az Állami Számvevőszék intézeti főigazgatói megbízásáig és a Monetáris Tanács tagságáig jutott egykori fiú a szakmai tanulmányai körében elsősorban nem az irodalom csodáival szembesült. Noha az elemi iskolától kiváló tanárok ültették el benne a vers szeretetét – és az írási szándékot –, sokáig a Szombathelyen szerzett közgazdasági alapképzés szabta meg sorsát. Ez a tudása repítette a pályán az egyre fontosabb állami és nemzetközi tisztségekig, és ebben a világban maradt meg mégis benne örökké feszítő vágyként a poétai önkifejezés. Ez nyert az idők során egyre nagyobb biztatásokat,

például Nagy László, Juhász Ferenc, majd Tandori Dezső révén, és hozta el végül – számos, folyóiratbeli publikáció után – 1996-ban (58 esztendőskorában!) *Örök párbeszéd* című első kötetét, utána pedig a több mint húsz (közöttük egy francia és egy német nyelvű) verseskönyvét. Az irodalom tehát nem állt szemben tudatában a mérlegekkel és a gazdaságelméleti szakirodalommal, hanem – nem hagyva magát a világkép peremére szorítani – a legnagyobb közgazdászok tételei mellé magasodott fel. Ekként jutott a tőle több évtizeddel fiatalabbak: a „széllal bélelt, kócos titánok” közösségeihez is.

Poétikai értelemben az a legfontosabb üzenete a könyvnek, hogy a húszas éveiket éppen meghaladott fiatal emberek és az életidő szerinti kortársak egyöntetűen emelik ki Báger Gusztáv verseinek az ezredforduló kérdéseire válaszoló, újszerű vonásait, bátorságát. E véleményeket már nem a közgazdász-poétai életpálya különlegessége, hanem a művek identitása motiválja. Az viszont, hogy e költészet a még szinte tinédzserektől a hajlott korúakig komoly üzeneteket hordoz magában, olyan eredmény, amely nem magyarázható e líra – többektől – elsősorban az avantgárdban és a késő modernségben megjelölt forrásaival. Maga a szigorú elméleti munka, a közgazdász lét: a kreatív elemzések, a modellformálások, a filozófiaismeret – és a mindezekkel szembeállított szubjektív idő egymásra szikrázásai is meghatározóan ott állnak a metaforákká, ritmikai szerkezetekké sűrített poétai „helyzetrögzítések” háttérben. Az intenzív jelenfigyelés – mely a szerzővel készített interjúkban is megnyilatkozik –, a nyugtalan éberség és a kíváncsisággal telített világérzékelés, amely nem tud – nem is akar – megőregedni, hanem elemi létválaszként „alakítja dallammá” a „dilemmákat” is.

Jánosi Zoltán

Szellemi katedrális

Mile Zsigmond Zsolt
(1967, Budapest)
író, költő,
Visegrádon él

Magyar Zoltán: *A magyar történelmi mondák katalógusa*. Típus és motívumindex, Kairosz Kiadó, Budapest, 2018.

Majdhogynem megijedtem Magyar Zoltán néprajzkutató roppant művétől, amelynek címe: *A magyar történelmi mondák katalógusa*. Tizenkét súlyos kötetről van szó ugyanis, tele adattal, leírással... Mit kezdjen ezzel az érdeklődő laikus – merült föl bennem a kérdés –, és ha tud vele mit kezdeni, mert bizonytal tud, ha egyszer azt állítja az I. kötet bevezető szövegében a szerző, akkor merről is lehetséges a hozzáférés e tudástömbhöz, amely a következő témák tárhelye: I. kötet: *Alapítási mondák*; IIA. *Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök*; IIB. *Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök*; III. *Hősök, történelmi személyek. Tematikus csoportok*; IV. *Háborúk, harcok, szabadságharcok*; V. *Legendák. Vallásos témájú mondák*; VI. *Bűn és bűnhődés*; VII. *Betyármondák. Betyárok és más törvényen kívüliek*; VIII. *Kincsmondák*; IX. *Egyéb földrajzi és történelmi jellegű mondák*; X. *Motívumindex és bibliográfia*; XI. *A magyar történelmi mondák rendszere és tagolódása*.

Amit elsöre (a fő- és alcímeket tanulmányozva, aztán a típustartalmakba bepillantva) megért az olvasó: mondakincsünk nagyigényű katalógusáról van szó, amely típus és motívum szerint rendszerezi hagyományunknak ezt az ágát. Teszi ezt az átláthatóság, a tiszta források megnevezése érdekében; végső soron pedig azért, hogy el ne vesszen, de életünkben még inkább jelen lehessen régi, kipróbált segítők: a monda. Magyar Zoltán így fogalmazza meg művének lényegét a XI. kötet bevezetőjében: „Egy jó katalógus ugyanis több mint egy átlagos tudományos kézikönyv, illetve kézikönyvsorozat: egyfajta szellemi katedrális, amelyben összegződik több száz (sőt közvetve több ezer) év teremtő képzelete, az a kulturális örökség, amely folyamatosan változó és legalább annyira örök.” Ugyanebben a bevezető részben mindehhez még azt teszi hozzá: „Egy mese-, monda- vagy balladakatalógus olyan elméleti konstrukció, amely a szöveghagyomány lecsupaszított

Thorma János: *Talpra magyar!* (1903–1936)

vázát jeleníti meg, leggyakrabban típus- és motívumindex formájában. E két klasszifikációs módszer kombinációjával készült katalógus az igazán szemléletes, hatékony és olvasóbarát, azaz egy érdeklődő laikus számára is használható.”

A monda mellett hagyományunk másik két szellemi katedrálisát is említi a szerző: a népmeséjét és a balladáét. Hogyan is áll ezeknek a katalógizálása? Átfogó magyar balladakatalógusról nem tudunk, de az erdélyi már készül. Magyar népmese-katalógus létezik (a világon a legnagyobb), de a szakmabeliek szerint javításra s főként bővítésre szorul, mivel a kiadás óta eltelt 3-4 évtizedben még legalább annyi mese került elő, mint amennyi a sorozatban szerepel. Miként a már említett erdélyi balladakatalógus, készülõben van az erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus is, szintén Magyar Zoltán munkájának köszönhetően.

Immár tudjuk, mire való egy mondakatalógus, és hogy nem csak a néprajztudós forgathatja haszonnal. A kérdés most már csak az, hogy miképpen kell forgatni? Vagyis: mi a katalógus használatának logikája? „A narratív-típusok azonos szerkezeti rendben jelennek

meg – mondja a szerző – a katalógus összes kötetében. A típuszámot a katalógus készítője által adott, illetve esetenként a folklórkutatásban már használt és közkeletűnek tekintett típuscím követi, majd következik a típus tartalmának hosszabb-rövidebb ismertetése (a szüzsé), végül pedig a típus előfordulásainak hosszabb-rövidebb listája a források bibliográfiai adatainak a megadásával, földrajzi és kronológiai rendben.” Az eredményes tájékozódást nagymértékben segítik *A katalógus használata* (I. kötet, *Bevezetés*) és a *Rövidítésjegyzék* (X. kötet) című fejezetek.

A tizenkét kötet, amely évtizedek gyűjtő- és rendszerező munkájának gyümölcse – és a nemzetközi folklorisztikában is a történeti témájú mondák első tudományos igényű rendszerezésének tára – a néprajzkutatást és a közművelődést egyaránt szolgálja. Alapja a *Magyar Történeti Mondák Archívuma*, amely 112 ezer szövegével – történeti mondáink páratlan tematikai- és motívumbőségének köszönhetően – ugyancsak egyedülálló a világon. Magyar Zoltán mondakatalógusával a tudományos világ hatalmas és átlátható adatbázist kapott, az egyszerű olvasó pedig egy megtanulható „rejtjelezésű” nagy könyvet, ami választ adhat a mondával kapcsolatos kérdéseire. De kérdés nélkül is érdemes lapozgatni Magyar Zoltán katalógusát. Csak felütni valahol, időzni valamelyik témánál (a típus tartalmának hosszabb/rövidebb ismertetése), mondjuk a Betyár- vagy Forrásmondáknál (Szentkutak), vagy a Csodás jelenéseknél. Ez a fajta érdeklődő figyelem is megnyithatja előtünk a mondai teret, ha nem is olyan szélesre és varázssosan, mint egykor az öregek hangja.

Mile Zsigmond